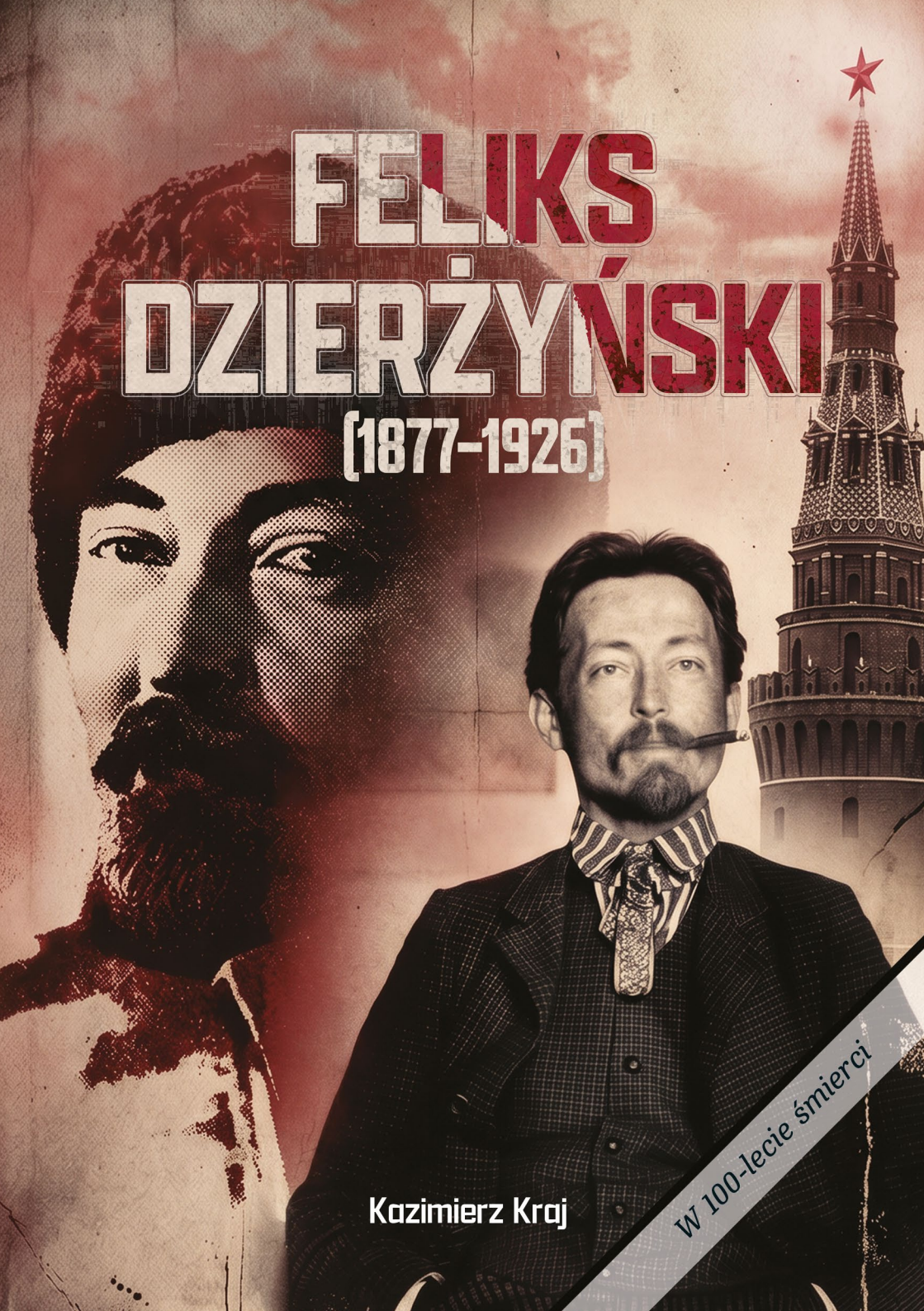

FELIX DZIERŻYŃSKI

(1877-1926)

Kazimierz Kraj

W 100-lecie śmierci

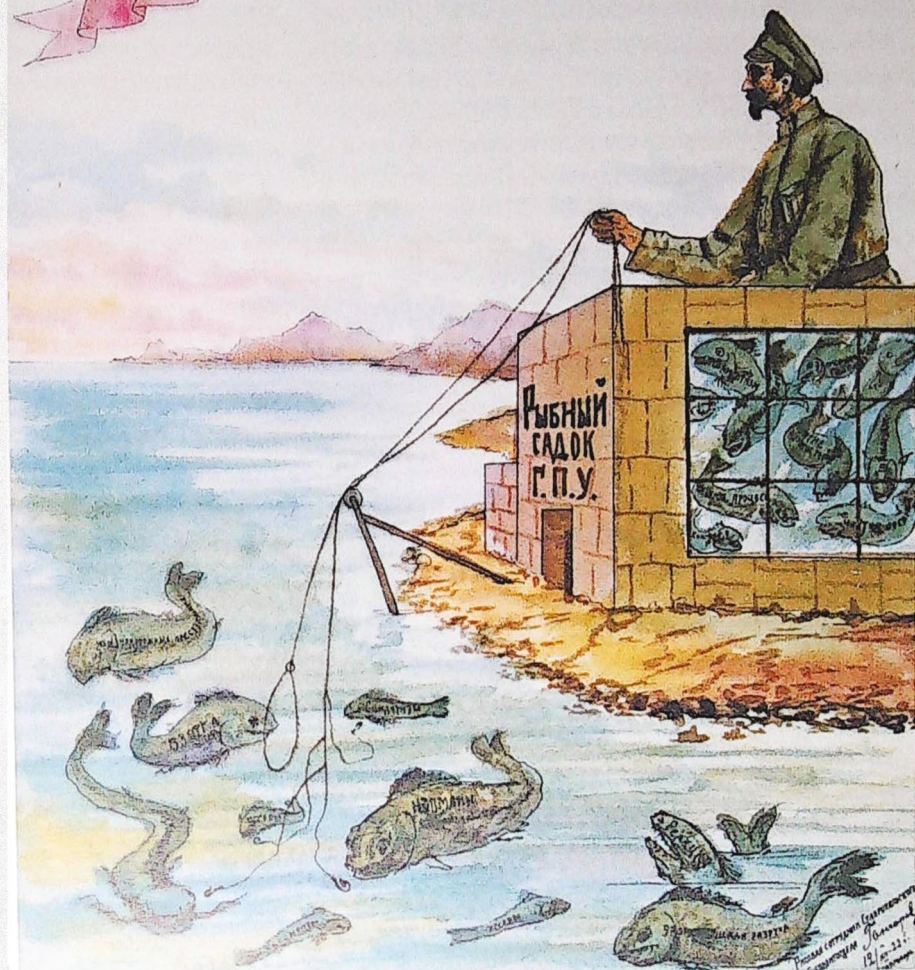

В ПАМЯТЬ ПЯТИЛЕТИЯ ОРГАНОВ
КЛУБ-ВЧЕ

THEY-EMERSON

1917-1922 r.r.

С. И. Дзержинскому

FELIKS DZIERŻYŃSKI

(1877-1926)

Kazimierz Kraj

WYDANIE I

KRAKÓW 2026

FELIKS DZIERŻYŃSKI (1877-1926)

© Copyright by Kazimierz Kraj; www.e-terroryzm.pl

Wydanie I. Kraków 2026

ISBN: 978-83-925659-2-5

Recenzent wydawniczy: dr hab., prof. em. Andrzej Młynarski

Korekta: Iwona Czajka

Projekt okładki, skład i łamanie: Tobiasz Małysa

Wydawca: Kazimierz Kraj

www.artuzow.wp.pl

Zdjęcie na tylnej okładce: Po lewej w skórzanej kurtce autor, po prawej twórca szkolnego muzeum wywiadu i kontrwywiadu płk dr Władimir Pawłowicz Biełow (oficer kontrwywiadu wojskowego KGB (III Zarząd Główny), wykładowca Wyższej Szkoły KGB/Akademia FSB, na emeryturze nauczyciel w szkole nr 520 (obecnie 45) w Moskwie. Uczestnik pierwszych przesłuchań Gary'go Powersa po jego zestrzeleniu w dniu 1.05.1961 r. Zdjęcie z 2009 r.

Rysunki w aneksie ilustrujące życie F. E. Dzierżyńskiego pochodzą z albumu Feliks Dzierżyński w rysunkach Konstantego Sopoćki wydanego z okazji 25 rocznicy śmierci. Wydawcą był Dział Wydawnictw Artystyczno-Graficznych RSW „PRASA”.

Р. Дзержинский

« SPIS TREŚCI »

Wstęp.....	9
------------	---

CZĘŚĆ I

Feliks Dzierżyński rys biograficzny	15
---	----

CZĘŚĆ II

Kalendarium życia i działalności

Feliksa Dzierżyńskiego	73
------------------------------	----

CZĘŚĆ III. Suplement

Sens życia w służbie Ojczyźnie. Pamięci

prof. dr hab. Aleksandra M. Plechanowa (1931-2022).....	93
---	----

Rysunki i dokumenty.....	98
--------------------------	----

Zakończenie	125
-------------------	-----

Resume	129
--------------	-----

Резюме.....	131
-------------	-----

Résumé	133
--------------	-----

Summary	135
---------------	-----

Zusammenfassung	137
-----------------------	-----

Bibliografia.....	139
-------------------	-----

« WSTĘP »

Czytając te słowa trzymacie Państwo w rękach niewielkie opracowanie przedstawiające postać Feliksa Edmundowicza Dzierżyńskiego, mające przypomnieć największego, obok Róży Luksemburg, z polskich rewolucjonistów. Okazją jest mijające w tym roku stulecie jego śmierci. Nad życiem i działalnością Feliksa Dzierżyńskiego nie można przejść obojętnie. Należy do tych nielicznych Polaków, którzy odcisnęli znaczące piętno na dziejach XX wieku. Jerzy Łątka w swojej biografii Feliksa Dzierżyńskiego zatytułowanej *Krwawy apostoł* napisał nawet, że niedoszły ksiądz, szlachcic, był tym jedynym Polakiem, który oprócz Karola Wojtyły miał rzeczywisty wpływ na dzieje ubiegłego stulecia.

Autorowi tego opracowania postać Feliksa Edmundowicza „towarzyszyła” niemal od samego początku drogi życiowej. Staraniem Ciotki oraz Dziadka, od strony Mamy zostałem ochrzczony w kościele św. Mikołaja w Krakowie. Kościele, w którym kilkadziesiąt lat wcześniej Feliks Dzierżyński poślubił Zofię Muszkat. Ciotka zabiegająca o mój chrzest dziwnym

zbiegiem okoliczności mieszkała na ówczesnej ulicy Feliksa Dzierżyńskiego. Mama zaś przed moimi narodzinami pracowała w Spółdzielni Kolarskiej z panem, któremu w czasach rewolucyjnych w Rosji życie uratował nasz bohater. Niestety nazwiska uratowanego nie zapamiętałem. Nie miejsce tu i czas, aby wspominać inne zdarzenia z mego życia, które były związane z osobą Feliksa Dzierżyńskiego. Ale nie mogę pominąć jednego — spotkania z generałem lejtnantem Służby Wywiadu Zagranicznego Rosji, byłym dyrektorem Rosyjskiego Instytutu Studiów Strategicznych Leonidem Reszetnikowem. Spotkanie miało miejsce w siedzibie Fundacji Dwugłowy Orzeł w Moskwie. Udałem się tam, aby zakupić książki. W trakcie ich przeglądania pracownik, który mnie obsługiwał zaproponował kupno najnowszej książki szefa. Tematyka niezbyt mnie interesowała, ale pracownik pokazał mi stojącego w głębi obszernej sali narad pana rozmawiającego z kobietą. Był to L. Reszetnikow. Takiej okazji nie mogłem pominąć i postanowiłem uzyskać autograf. Z książką udałem się w stronę generała. Przeprosiłem, przedstawiłem się oraz powiedziałem czym się zajmuję. Oczywiście poprosiłem o autograf. Ponieważ współpracowałem wtedy z miesięcznikiem *Broń i amunicja Komandosi Obrona terytorialna*, postanowiłem poprosić o wywiad. Prośba spowodowała reakcję generała, który popatrzył na mnie i stwierdził, ja nie czekist ja *razwiedczik*. Przyjrzał mi się uważnie i stwierdził, cyt. z pamięci: *A to wy Polacy przysłaliście nam tego Dzierżyńskie-*

go, aby nas mordował. Nieco zgłupiałem, ale postanowiłem odpowiedzieć nie chwając się znajomością życia Dzierżyńskiego. Jaki to Polak, to przecież Białorusin. Reakcja generała była szybka. *Jaki Białorusin, Polak, szlachcic i katolik* itd. Mówiąc to uśmiechał się do mnie. I nagle zmienił temat mówiąc daj książkę to wpiszę dedykację. Dałem mu swoją wizytówkę w języku rosyjskim, aby poprawnie napisał moje imię i nazwisko. W rewanżu dostałem jego wizytówkę z zastrzeżeniem, abym nie przekazał jej Agencji Wywiadu. Na zakończenie rozmowy podarował mi piękny album swojego autorstwa, poświęcony cmentarzowi carskich oficerów na greckiej wyspie Lemnos. W ten sposób dowiedziałem się, że nie wszyscy oficerowie wywiadu rosyjskiego (wcześniej radzieckiego) są czekistami.

Ale wracając do głównego wątku myślę, że stulecie śmierci Feliksa Dzierżyńskiego jest dobrym momentem, aby otworzyć nowy rozdział w badaniach tą postacią. Wszyscy świadkowie, towarzysze walki, wrogowie Feliksa Dzierżyńskiego nie żyją. Dla historyków jest już postacią z odległej przeszłości. Można bez ideologicznej otoczki pochylić się na historię życia i działalności naszego rodaka. Tak, aby kolejny raz nie powstawały nowe białe plamy w naszej historii.

W Archiwum Akt Nowych w Warszawie znajduje się zbiór archiwaliów związanych z Feliksem Dzierżyńskim. W samej Polsce ukazały się setki najrozmaitszych opracowań, artykułów naukowych oraz publicystycznych poświęconych

postaci naszego bohatera. Badacz — amator Zoltán Fördős kilka lat temu wydał dwa tomy poświęcone Feliksowi pt. *Zrozumieć Feliksa*¹.

Dlatego uchylę rąbka tajemnicy korespondencji i zacytuję fragment maila otrzymanego od Zoltána Fördősa w 2018 r.: *Witam, chciałem tą drogą podziękować Panu za pańską książkę. Przeczytałem ją z prawdziwą przyjemnością (...). Niestety nie mogę tego powiedzieć o pracy pani Frołow, a o Łątce absolutnie. Pańska praca jest bardzo rzetelna, udało się Panu nie zakochać w postaci (co mi się nie udało), ani znienawidzić (jak udało się Łątce). Proszę przyjąć moje ukłony! „Znam” się z Dzierżyńskim od 2012 roku, kiedy postanowiłem napisać coś o nim. I tak pisałem 4 lata (...).*

Moim zdaniem przytoczone słowa Zoltána Fördősa są wystarczające, aby zachęcić kolejne pokolenia historyków do badań na Feliksem Dzierżyńskim oraz jego działalnością, a także nad epoką w której mu przyszło żyć, pracować i walczyć o swoje ideały.

Moje opracowanie ma jedynie przypomnieć Feliksa Dzierżyńskiego i zachęcić do poznawania tej skomplikowanej postaci oraz czasów w których żył, pracował i walczył o wyznawane ideały.

Praca została podzielona na trzy części. Część pierwsza, to rys biograficzny bohatera. Część druga jest kalendarium życia

¹ Z. Fördős, *Zrozumieć Feliksa* t. I, Warszawa 2019 i t. II pod tym samym tytułem Warszawa 2020. Wbrew nazwisku Zoltán jest Polakiem.

Feliksa Dzierżyńskiego. Część trzecia (aneks) zawiera autor-
ski wybór ilustracji i dokumentów związanych z działalnością
F. Dzierżyńskiego oraz wspomnienie o profesorze Aleksandrze
Michajłowiczu Plechanowie (1931-2022), który w mojej ocenie
był najwybitniejszym współczesnym biografem Feliksa Dzier-
żyńskiego.

Książka powstała w oparciu o napisaną przeze mnie bio-
ografię Feliksa pt. *Szlachcic — rewolucjonista Feliks Dzierżyń-
ski*. Książka w wersji elektronicznej jest dostępna na stronie
www.e-terroryzm.pl.

Zastanawiając się nad podsumowaniem tego opracowa-
nia doszedłem do wniosku, że najlepszym będzie zacytowa-
nie zakończenia z mojej monografii poświęconej Feliksowi
Dzierżyńskiemu. Wprowadziłem jedynie kilka kosmetycznych
zmian.

« CZĘŚĆ I »

FELIKS DZIERŻYŃSKI RYS BIOGRAFICZNY

Feliks Dzierżyński urodził się na Białorusi w majątku rodzinnym Dzierżynowo¹, będącym kolebką rodu². W przeddzień urodzin Feliksa, matka krzątała się koło gospodarstwa. Reagując na nieoczekiwany huk wpadła do piwnicy, ulegając silnym potłuczeniom. W nocy rozpoczął się przedwczesny poród. Ojca, a także starsze rodzeństwo gnębił niepokój o zdrowie noworodka i jego matki, lecz wszystko zakończyło

¹ Wcześniej Oziembłowo, O Dzierżynowie i F. Dzierżyńskim czyt. S. D. Gładysz, Dzierżynowo, [w:] Łubianka, Istoriko Publicisticeskij Almanach, nr 10 [b.r.w.], s. 30-38.

² Według tego co pisze J. F. Krasny, pierwszym mieszkańcem Dzierżynowa był Michał Dzierżyński, którego nazwisko pojawia się w dokumencie datowanym 11 IV 1663 r. Podają za: R. Blobaum, Feliks Dzierżyński and SDKPiL a study of the origins of polish communism, Nowy Jork 1984, s. 235, który cytuje J. F. Krasnego, Wspominanija o Feliksie Edmundowicze Dzierżyńskom, [w:] Proletarskaja Rewolucija, nr 9 z 1926, s. 9-10, S. Frołow, Dzierżyński, Miłość i rewolucja, Kraków 2014, s. 23.

się pomyślnie. Urodził się normalnie rozwinięty chłopczyk, któremu nadano imię Feliks. Słowo to w języku łacińskim znaczy szczęśliwy³.

Dzieciństwo Felka, który przyszedł na świat w wyżej wspomnianych okolicznościach, 11 września 1877 roku, upłynęło w rodzinnej posiadłości. Znajdowała się ona w głuchym zakątku Białorusi, nad rzeką Usą, dopływem Niemna, na skraju Puszczy Nalibockiej. Dzierżynowo (Oziembłowo) należało do parafii Derewnej, powiatu oszmiańskiego⁴.

Narodziny Feliksa zbiegły się ze zmianami społecznymi i ekonomicznymi w Europie, które nie ominęły carskiej Rosji. Po reformie włościańskiej w 1861 r.⁵, Rosja weszła na drogę kapitalistycznego rozwoju. Rozpoczął się okres kon-

³ Zob. A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński, Studium Biograficzne, Warszawa 1968, s. 11-12. Więcej o sprawach rodzinnych czyt. S. Frołow, Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 23-35, zob. też. Jerzy S. Łątka, Krwawy apostoł, Feliks Dzierżyński (1877-1926), Kraków 1993, s. 15-20.

⁴ Oszmiana (ros. Oszmiany, białorus. Aszmiany), miejscowość w pn.-zach. części Białorusi, w obwodzie grodzieńskim, 14,8 tys. mieszkańców (2010), zakłady przemysłu spożywczego. Jedna z najstarszych osad na Litwie; 1385 Oszmiany odparły najazd krzyżacki; od 1432 rezydencja książąt litewskich, tegoż roku miejsce bitwy wojsk Zygmunta Kiejstutowicza, które odniosły zwycięstwo nad Świdrygiellą. Podczas powstania listopadowego, 18 IV 1831, klęska polskiego oddziału powstańczego w bitwie z wojskiem rosyjskim, po której nastąpiło spalenie miasta i rzeź ludności cywilnej.

⁵ Ustawa o reformie dawała chłopom wolność osobistą, umożliwiała im przechodzenie do stanu mieszczańskiego, zaciąganie zobowiązań. Jednak nadziały ziemi, które otrzymywali od pomieszczyków musieli wykupić. Następstwem takiej, okrojonej reformy była małorolność i pauperyzacja szerokich rzesz chłopskich. Nie zniknęło samo władztwo obszarnej

centracji przemysłu. Powstały wielkie ośrodki przemysłowe: moskiewski, petersburski, bakiński, uralski, czy wreszcie w Królestwie Polskim. Ciężar uprzemysłowienia kraju spoczął na klasie robotniczej. Panował niesłychany wyzysk. Płace robotników były jednymi z najniższych w Europie, zaś dzień pracy był najdłuższy. Strajki zostały zakazane, a udział w nich karany więzieniem. Polityka wyzysku, tępienia odrębności kulturowej, językowej, religijnej, bezprawie i samowola administracji carskiej była również widoczna na Litwie.

Dał się tam szczególnie we znaki terror, stosowany wobec narodowości nierosyjskich przez generała-gubernatora wileńskiego Michaiła Murawiewa, zwanego przez przeciwników *Wieszatielem*⁶ i jego następcę Konstantina Kaufmana⁷. Wytworzyła się sytuacja, w której wyzwolenie narodowe wiązało się z wyzwoleniem społecznym.

W takiej sytuacji społeczno-politycznej na Litwie, a także w Rosji centralnej, stawiał pierwsze kroki na ścieżce życia mały Felek Dzierżyński wraz z siedmiorgiem rodzeństwa⁸.

szlachty. Zob. szerzej L. Bazyłow, *Historia Rosji*, Wrocław 1985, s. 323-327.

⁶ Michaił Murawiew (1796-1865), generał-gubernator wileński 1863-1865, zasłynął z okrucieństwa w tłumieniu powstania styczniowego na Litwie, stąd zwany *Wieszatielem*.

⁷ Konstantin Kaufman (1818-1882), generał-gubernator wileński w 1865 r.

⁸ Feliks miał czterech braci i trzy siostry. Wymieniam ich w kolejności, wg wieku: Aldona, Jadwiga, Stanisław, Kazimierz, Wanda, Ignacy, Wła-

Matką była Helena z Januszewskich Dzierżyńska, urodzona w 1850 r.⁹, pochodząca z zamożnej rodziny inteligenckiej. Jej ojciec¹⁰ był generałem i profesorem w Petersburskiej Wojskowej Szkole Komunikacji. Rodzina matki zamieszkiwała w Jodzie, koło Mejszagoły. Januszewscy byli silnie związani z tradycją narodową, mieli kult dla osoby Naczelnika Insurekcji 1794 r. Tadeusza Kościuszki. Gościli w swoim majątku w Jodzie Juliusza Słowackiego i inne osobistości życia literackiego, artystycznego itp. Helena Dzierżyńska była polską patriotką, zapatrzoną w wizję Kościuszki walczącego o państwo polskie. Jej buntownicza natura wyrażała patriotyzm w myśl prometejskiej romantycznej wizji — męczeństwa narodu. W czasie, gdy żył jej mąż, Edmund, wpływ Heleny równoważył się z jego realistyczną filozofią życiową. Po jego śmierci, w domu bez reszty zapanowała patriotyczna atmosfera¹¹. Matka Feliksa była osobą wykształconą. Otrzymała staranne domowe wychowanie, władała kilkoma językami, grała na fortepianie, interesowała się literaturą i sztuką.

dysław. Oprócz wymienionych, Dzierżyńscy mieli jeszcze dwójkę dzieci, które wcześniej zmarły; zob. też S. Frołow, *Dzierżyński...*, wyd. cyt., s. 25.

⁹ Datę urodzin matki F. Dzierżyńskiego podaję za J. Teleszyńskim z książki pt. *Gorejący płomień, Feliks Dzierżyński 1877-1926*, Warszawa 1977, s. 16. Na fotografii nagrobka Heleny Dzierżyńskiej, zamieszczonej w cytowanym opracowaniu A. Chackiewicza odczytać można datę urodzin — 1849 r.

¹⁰ Jego bliskim przyjacielem był Stanisław Kierbedź, twórca sławnego mostu w Warszawie, który w latach międzywojennych nosił jego imię; R. Błobaum, *Feliks Dzierżyński and...*, wyd. cyt., s. 22.

¹¹ Tamże, s. 23.

Ojcem Felka był Edmund Dzierżyński (1838-1882), który ukończył w 1863 roku wydział fizyczno-matematyczny Uniwersytetu Petersburskiego, otrzymując tytuł doktora¹². Nie mogąc otrzymać pracy w stronach rodzinnych¹³, zagrożony gruźlicą, która mogła się pogłębić w surowym klimacie, nie skorzystał z propozycji posady w Archangielsku i Wiatce¹⁴. Zmiana miejsca zamieszkania na Taganrog, miasto na południu Rosji, z powodu jego zapylenia, przyspieszyła proces chorobowy u Edmunda. Praca i choroba zmusiły go po dwunastu latach do przejścia na przedwczesną emeryturę w 1875 r.

Edmund Dzierżyński był człowiekiem ogromnie łagodnym, o dużym poczuciu humoru, poważanym przez dzierżawców. Był on zapobiegliwy i gospodarny. Z dochodów dzierżawnych i renty postawił nowy dom oraz spłacił jedenaścioro swojego rodzeństwa. Stał się w ten sposób właścicielem Dzierżynowa, a także zapewnił po 1000 rubli na wykształcenie dzieci¹⁵.

¹² Zob. A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński wyd. cyt., s. 11; więcej S. Frolow, Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 24.

¹³ Było to związane z polityką rusyfikacji na Litwie. Polacy i katolicy nie mieli wstępu do służby państwowej i publicznej na tych terenach.

¹⁴ Zob. W. Kotowski, Gniazdo rodzinne, [w:] Życie Literackie, nr 29, 18 VII 1976, s. 10.

¹⁵ Wszyscy bracia Feliksa, z wyjątkiem jego samego, ukończyli studia wyższe; w Moskwie, w Petersburgu, w Karlsruhe. Stanisław był przyrodnikiem, Kazimierz inżynierem, Ignacy geografem, Władysław wybitnym neurologiem.

Po śmierci, na nagrobku Edmunda Dzierżyńskiego umieszczono napis: *Pokój prochom Sprawiedliwego*¹⁶.

Z rodzeństwa najsilniejsze związki łączyły Feliksa z najstarszą siostrą Aldoną (1870-1966), która została jego pierwszą nauczycielką od chwili gdy ukończył 6 lat. Uczyła go czytać po polsku i rosyjsku, przygotowując do gimnazjum¹⁷. Sam Dzierżyński wspomina to w liście do Aldony z 27 XII 1902 r.: *Wspomnienia uniosły mnie w przeszłość, przypominam sobie Dzierżynowo. Czy pamiętasz, jak uczyłaś mnie francuskiego i raz niesprawiedliwie chciałaś postawić do kąta? (...): musiałem tłumaczyć piśmiennie z rosyjskiego na francuski, wydawało Ci się, że odwróciłem kartkę i jakieś słowo przepisałem, posłałaś więc mię do kąta, a ja za nic nie chciałem iść i nie poszedłem, bo niesłusznie mię posądziłaś. Przyszła więc Mama i dobrocią swoją namówiła mię, bym stanął*¹⁸. W swoich wspomnieniach Aldona stwierdza, że *Feliks miał duże zdolności do matematyki*¹⁹. Kochał bardzo swoją matkę, bał się wy-

¹⁶ A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 13; zob. także P. Kosowicz, Kilka zdań do Gniazda rodzinnego, *Życie Literackie*, nr 35, 29 VIII 1976, s. 14.

¹⁷ Związane to było z brakiem szkół podstawowych, co zmuszało do edukacji w domu, zob. S. Frołow, Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 30.

¹⁸ F. Dzierżyński, Listy do siostry Aldony, poprzedzone wspomnieniami Aldony Kojałłowicz oraz Stanisławy i Ignacego Dzierżyńskich, Warszawa 1951, s. 83-84.

¹⁹ A. Dzierżyńska — Kojałłowicz, Wspomnienia siostry, [w:] *Towarzysz Józef, Wspomnienia o Feliksie Dzierżyńskim*, Warszawa 1977, s. 31.

rządzić jej przykrość. Według Aldony od dzieciństwa Feliks był człowiekiem stanowczym, co prawdopodobnie dało początek jego *żelaznej woli*, dzięki której pokonywał wszelkie przeszkody²⁰.

Dzieciństwo Feliksa było szczęśliwe. Wraz z braćmi wychowywał się na łonie natury. Łowił ryby, kąpał się w rzece Usie. Zbierał także jagody i grzyby. Jeździł konno, naśladując starszych braci. Stale był skory do psot i figlów. Gdy miał pięć lat zmarł jego ojciec Edmund, który jak należy sądzić, ze względu na swą chorobę odizolowywał się od najmłodszych dzieci i nie mógł mieć dużego udziału w wychowaniu Felisia. Tak więc jego dzieciństwo upłynęło wśród kobiet, matki i siostry Aldony, które miały poważny wpływ na kształtowanie jego osobowości²¹. Demokratyczne, jednakowe podejście Heleny i Edmunda Dzierżyńskich do dzieci swoich jak i potomstwa okolicznych chłopów, widać było w bezinteresownym nauczaniu diatwy z sąsiedniej wsi Petryłowicze. Zjednywało im to poparcie i szacunek wśród okolicznego włościanstwa. Dzieci Dzierżyńskich wychowywały i bawiły się wspólnie z małymi Białorusinami²². Rodzice Feliksa rozpowszechniali na wsi

²⁰ Tamże, s. 30-31.

²¹ Tamże, s. 31; zob. również R. Blobaum, Feliks Dzierżyński and..., wyd. cyt., s. 24.

²² Zob. A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 12-13, J. Teleszyński, Gorejący..., wyd. cyt., s. 20, R. Blobaum, Feliks Dzierżyński and..., wyd. cyt., s. 26, B. J. Ronikier, Czerwony kat, Warszawa 1933, s. 35-39.

bibliotekę *Macierzy Szkolnej*²³. Żadna prośba kierowana do Dzierżyńskich o pomoc lub poradę, nie była nigdy odrzucana. W okolicy rodzina słynęła z dobroci i była ogólnie szanowaną²⁴.

Opowieści matki na temat historii Polski, o jej osiągnięciach oraz upadkach odciskały niezatarte piętno w świadomości małego, wrażliwego chłopca. Rozmowy o nieudanych powstaniach, terrorze, prześladowaniach i gwałtach ze strony caratu powodowały odruchy buntu, niechęć do Rosji carskiej i związanej z nią upokarzającej rzeczywistości. Powodowało to rozwijanie się u Feliksa poczucia gorącego patriotyzmu. Wychowując się wraz z rodzeństwem w religijnej atmosferze, Feliks, jako głęboko wierzący katolik postanowił — w dzieciństwie — zostać księdzem²⁵. Wtedy dla niego wielką świętością było hasło: Bóg i Ojczyzna, realizowane przez Kościół katolicki. Polskość i katolicyzm, szczególnie na kresach wschod-

²³ *Macierz Szkolna*, nazwa kilku polskich stowarzyszeń oświatowych, zaśluzonych w krzewieniu oświaty. Macierz Polska założona we Lwowie w 1882 r. wydawała i rozpowszechniała literaturę popularną. Macierz Szkolna Księstwa Cieszyńskiego powstała w 1885 r., prowadziła wiele szkół elementarnych, średnich i zawodowych na Śląsku. Polska Macierz Szkolna w Warszawie, założona w 1905 prowadziła szkoły elementarne i średnie, domy ludowe, uniwersytety ludowe, poradnie dla samouków, kursy dla analfabetów, bibliotekę oraz ochronki; w roku 1907 zamknięta, reaktywowana w 1916 działała do 1939 na terenach centralnej i wschodniej Polski.

²⁴ F. Hołowacz, Rodzina Dzierżyńskich, [w:] Towarzysz Józef..., wyd. cyt., s. 46.

²⁵ J. W. Czajowski, Feliks Dzierżyński, Kraków 1987, s. 11, A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 14, J. Teleszyński, Gorejący..., wyd. cyt., s. 20-21.

nich były wówczas utożsamiane. Szczęśliwe lata dzieciństwa, wspomniane przez Feliksa Dzierżyńskiego z tęsknotą, miały szybko i nadszedł rok 1887²⁶ czas wstąpienia do gimnazjum. Zgodnie z decyzją matki naukę rozpoczął, wraz z braćmi Stanisławem i Kazimierzem w I Gimnazjum Męskim²⁷, którego siedziba znajdowała się w murach byłego Uniwersytetu Wileńskiego. Początki nauki w rosyjskim gimnazjum nie były zbyt obiecujące. Mały Felek z powodu słabej znajomości języka rosyjskiego musiał powtarzać pierwszą klasę gimnazjalną²⁸. Gimnazjum prowadziło lekcje z języka polskiego, lecz był to przedmiot nadobowiązkowy i wykładany po rosyjsku. System nauczania przesiąknięty był wielkorosyjskim szowinizmem i koncentrował się na przygotowywaniu nowych pokoleń rusyfikatorów²⁹. Od kolejnego roku Dzierżyński dobrze wywiązywał się z obowiązków szkolnych, interesując się szczególnie fizyką i matematyką. Zdolności odziedziczył prawdopodobnie po ojcu. Okres jego pobytu w gimnazjum, tak opisują Aldona Kojałłowicz, Stanisław i Ignacy Dzierżyńscy. *Lata jego pobytu (1889-1896) w gimnazjum wileńskim to*

²⁶ We wcześniejszych biografiach F. Dzierżyńskiego omyłkowo podaje się jako datę wstąpienia do gimnazjum rok 1889.

²⁷ Było to 8-klasowe gimnazjum, gdzie głównymi przedmiotami nauczania były — rosyjska literatura i historia oraz łacina i greka. Jego ukończenie dawało prawo wstępu, bez egzaminów, na jeden z rosyjskich uniwersytetów.

²⁸ A. Dzierżyńska — Kojałłowicz, *Wspomnienia siostry...*, wyd. cyt., s. 31, A. Chackiewicz, *Feliks Dzierżyński...*, wyd. cyt., s. 16.

²⁹ A. Chackiewicz, *Feliks Dzierżyński...*, wyd. cyt., s. 15.

nieustanny bunt przeciwko uciskowi narodowemu i klasowemu, przeciwko prześladowaniu języka polskiego w szkole, w domu, na ulicy. Jego poczucie sprawiedliwości społecznej nie pozwalało mu godzić się z nieprzyjmowaniem do szkoły dzieci robotników i chłopów, z wrogim podejściem nauczycieli do swych wychowanków. Dusił się Feliks w tej ciężkiej atmosferze; szukał dróg walki z carskim uciskiem³⁰. Mając lat czternaście — piętnaście, Felek udzielał korepetycji. Tych, którzy nie mogli płacić, uczył bezpłatnie. Zarobione pieniądze przeznaczał dla biednych. Gdy zaangażował się w pracę konspiracyjną oddawał zarobione ruble organizacji socjaldemokratycznej³¹. Już w pierwszych latach swej gimnazjalnej edukacji, Feliks zetknął się z pracą uczniowskich kółek samokształceniowych. Dawały one młodzieży szkolnej możliwość przeciwstawienia się polityce rasyfikacyjnej. Funkcjonowanie kółek samokształceniowych polegało na nielegalnym studiowaniu zakazanej literatury polskiej i historii. W ich działalności nie było określonego programu społecznego. Był to przejaw oporu gimnazjalistów przeciwko polityce narodowościowej caratu. Edward Sokołowski³², tak wspominał lata gimnazjalne Feliksa Dzierżyńskiego: *Dzierżyński przystępuje do organi-*

³⁰ F. Dzierżyński, Listy do siostry..., wyd. cyt., s. 17.

³¹ A. Dzierżyńska — Kojalłowicz, Wspomnienia siostry..., wyd. cyt., s. 31.

³² Edward Sokołowski (1878-1932), ps. Tomasz Orłowski, agronom, członek 1894-1986 ZMS w Wilnie i Litewskiej Socjaldemokratycznej Partii, członek ZG SDKPiL, KPP, członek KW RDRiŻ w Piotrogradzie, członek WKP (b).

zowanych przez jego kolegów gimnazjalnych — Małeckiego i Boranowicza — kółek, których celem było studiowanie literatury i historii polskiej. Kółka Małeckiego, które ogarnęły prawie całą młodzież polską klas średnich i wyższych w Wilnie, bardzo prędko zetknęły się z drugą grupą kółek uczniowskich o wyraźnie socjalistycznym charakterze. (...) Kółka Małeckiego rychło przyjmują program socjalistyczny i łączą się z kółkami Okularnika, — (St. Trusiewicz — K.K.)³³ wśród których rej wodzą Milewski, Mieczysław Kozłowski, Zasulicz i inni³⁴. Tak doszło w 1894 roku do zetknięcia się z ruchem socjalistycznym ucznia 7 klasy gimnazjum — Feliksa Dzierżyńskiego, mającego wówczas 17 lat³⁵. Wpływ kółka socjalistycznego zwiększał się dzięki działalności grupy inteligentów socjalistów, z Andrzejem Domaszewiczem³⁶ i Alfonsem Morawskim³⁷ na czele. Już kółko samokształceniowe o charakterze katolickim i patriotycznym, w którym

³³ Stanisław Trusiewicz (1870-1918), ps. Kazimierz Zalewski, publicysta, 1896-1897 organizator Związku Robotniczego na Litwie, od 1894 działacz polskiej socjaldemokracji, członek ZG SDKPiL, pod koniec I wojny światowej zbliżył się do bolszewików, wstąpił do RKP (b), uczestnik Rewolucji Październikowej, kilkakrotnie więziony i zsyłany.

³⁴ E. Sokołowski, W szeregach Litewskiej Socjaldemokracji, [w:] Towarzysz..., wyd. cyt., s. 49.

³⁵ F. Dzierżyński, Pisma wybrane, Warszawa 1951, s. 9.

³⁶ Andrzej Domaszewicz (1865-1935), współorganizator LSDP i wybitny działacz tej partii, po 1917 komunista, z zawodu lekarz.

³⁷ Alfons Morawski (1869-1941), działacz litewskiego ruchu robotniczego, od 1892 współorganizator LSDP, po 1918 wykładowca ekonomii w uniwersytecie w Kownie.

Dzierżyński mógł realizować swoje zainteresowania Słowackim i Mickiewiczem, stanowiło pierwsze wyzwanie dla władz szkolnych³⁸. Rok 1894 był dla Feliksa okresem przełomowym. Pod wpływem marksistowskiej i postępowej literatury polskich i rosyjskich pisarzy młody adept — kandydat na rewolucjonistę ostatecznie uwolnił się do namiętności religijnych, tracąc wiarę w Boga³⁹.

Uczestnicząc w działalności kółka socjaldemokratycznego studiował Kautskiego Program Erfurcki Socjaldemokracji Niemieckiej. Czytał wówczas *Manifest Komunistyczny, Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa* Fryderyka Engelsa, zapoznał się z pracą W. Lenina *Co to są przyjaciele ludu i jak oni wojują przeciwko socjaldemokratom?*, a także przestudiował pracę Plechanowa *O zagadnieniu rozwoju monistycznego poglądu na historię*. W dziełach tych Dzierżyński znajdował odpowiedź na dręczące go problemy związane ze społecznym rozwojem, rewolucją, uciskiem klasowym i narodowym. Sam się kształcąc, Dzierżyński od początku działalności rewolucyjnej, nie zaniedbywał pracy agitacyjnej, przekazując zdobytą wiedzę innym. Wtedy u młodego chłopca ujawnił się talent agitacyjno-propagandowy i orga-

³⁸ R. Blobaum, Feliks Dzierżyński and ..., wyd. cyt., s. 32.

³⁹ J. Ochmański, Feliks Dzierżyński, Nieustraszony żołnierz rewolucji 1877-1926, Warszawa 1980, s. 17; 18, R. Blobaum, Feliks Dzierżyński and..., wyd. cyt., s. 33. Jerzy S. Łątka, ale i Sylwia Frołow podkreślają, że religijne wychowanie powodowało, że w dorosłym życiu Feliks Dzierżyński miał religijne potrzeby. Zob. np. J. S. Łątka, Krwawy..., wyd. cyt., s. 31-33.

nizacyjny. Po roku działalności w kółkach socjalistycznych miał własne, które założył i nim kierował. Działając w kółkach socjalistycznych i po skonfrontowaniu przyswojonej teorii naukowego socjalizmu z otaczającą rzeczywistością, młody Dzierżyński związał się na całe życie z klasą robotniczą. W tym samym czasie w Wilnie pojawiły się o wiele liczniejsze, od wspomnianego koła radykalnych socjalistów, skoncentrowanych na wprowadzeniu zmian społecznych drogą rewolucji, grupy prowadzone przez Białorusina Eugeniusza Sponti⁴⁰. Sam Dzierżyński wspominając ów okres napisał: *W roku 1895 wstąpiłem do litewskiej partii socjaldemokratycznej, uczyłem się sam marksizmu i prowadziłem kółka wśród terminatorów w warsztatach i fabrykach. Tam w 1895 roku nazwano mnie Jackiem*⁴¹. Litewska Socjaldemokratyczna Partia zaczynała się dopiero organizować. Wstępną formą organizacji partyjnej były kółka, w których Feliks działał bardzo aktywnie.

Śmierć matki spowodowała gruntowną zmianę w jego zachowaniu, zarówno w stosunku do nauki w gimnazjum, jak i politycznej aktywności. Działalność w kółkach socjaldemokratycznych powodowała nowe konflikty z władzami

⁴⁰ R. Blobaum, Feliks Dzierżyński and..., wyd. cyt., s. 33.

⁴¹ F. Dzierżyński, Pisma..., wyd. cyt., s. 9. Andrzej Gulbinowicz (współtowarzysz Dzierżyńskiego) twierdzi, że nazywano go Jakubem i dopiero później zmieniono pseudonim na Jacek, ze względu na donos, iż wśród kolejarzy agituje w/w Jakub. Dzierżyński zgodził się na zmianę pseudonimu, zob. A. Gulbinowicz, Pracowałem razem z *Jackiem*, [w:] Towarzysz..., wyd. cyt., s. 58-59.

szkolnymi. Wiosną 1896 roku Feliks Dzierżyński, tuż przed maturą, wystąpił z gimnazjum. Jak pisze na ten temat w swojej *Autobiografii*: Z gimnazjum występuję dobrowolnie w 1896 roku, uważając, że wiara powinna pociągać za sobą czyny i że należy być bliżej masy i samemu z nią się uczyć⁴². Sprawa wystąpienia młodego rewolucjonisty z gimnazjum jest zresztą bardzo skomplikowana, gdyż istnieje mnóstwo różnych wersji dotyczących powodów porzucenia nauki. Powodem miało być starcie ze znienawidzonym nauczycielem Mazikowem, o czym wspomina Aldona Kojałłowicz⁴³ lub jak twierdzi Edward Sokołowski uderzenie w twarz przez Dzierżyńskiego nauczyciela *palnął belfra w papę*, który zwymyślał uczniów gimnazjum za używanie *sobaczego języka* (polskiego — K.K.)⁴⁴.

Aleksander Chackiewicz uważa, iż powodem wystąpienia Feliksa z gimnazjum była scysja z profesorem języka rosyjskiego Rakiem⁴⁵. Jak twierdzi Mickiewicz — Kapsukas, Dzierżyński w rozmowie z nim, w roku 1922 stwierdził, że gdy przyszedł czas egzaminu maturalnego postanowił wystąpić z gimnazjum. Motywował to możliwością swojego rozwoju wśród robotników, gdyż uniwersytet jedynie powstrzymuje

⁴² F. Dzierżyński, *Pisma...*, wyd. cyt., s. 9.

⁴³ F. Dzierżyński, *Listy do siostry...*, wyd. cyt., s. 17.

⁴⁴ E. Sokołowski, *W szeregach litewskiej...*, [w:] *Towarzysz Józef*, wyd. cyt., s. 50.

⁴⁵ Zob. J. Teleszyński, *Gorejący...*, wyd. cyt., s. 28, W. Kotowski, *Gniazdo...*, wyd. cyt., s. 15.

rozwój umysłowy, przeszkadza w karierze⁴⁶ (w ruchu socjalistycznym — K.K.). Faktem natomiast jest, że do opuszczenia gimnazjum, jako podejrzani politycznie zmuszeni zostali bracia Dzierżyńskiego — Stanisław i Kazimierz, którzy przenieśli się do innej szkoły⁴⁷.

Ciotka Feliksa, baronowa Zofia Pilar von Pilchau, która po śmierci swojej siostry, matki Dzierżyńskiego nim się opiekowała, pismem z 2 IV 1896 roku, zwróciła się o zwolnienie swojego wychowanka ze szkoły oraz wydanie jego dokumentów. Nie jest więc prawdą, że Dzierżyński otrzymał tzw. wilczy bilet⁴⁸. Sprawę wyjaśnia pismo dyrekcji gimnazjum do żandarmerii po pierwszym aresztowaniu Dzierżyńskiego, w którym stwierdza się, że gimnazjum (...) *już nie przyjęło odpowiedzialności za wydanie mu świadectwa dojrzałości, dlatego musiał opuścić gimnazjum*⁴⁹. Nie chcąc kontynuować nauki w carskim systemie szkolnym Feliks stał się zawodowym rewolucjonistą. Odejście ze szkoły było więc w znacznym stopniu dobrowolne, a zdając sobie sprawę, że może mieć trudności z uzyskaniem świadectwa, przyszły *Rycerz Rewolucji* pożegnał się ze szkołą i maturą idąc w *masy*. Decyzja była

⁴⁶ Zob. R. Blobaum, Feliks Dzierżyński and ..., wyd. cyt., s. 36-37.

⁴⁷ A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 25.

⁴⁸ J. Ochmański, Feliks Dzierżyński, Wrocław 1987, s. 26-27, R. Blobaum, Feliks Dzierżyński and..., wyd. cyt., s. 36, J. Teleszyński, Gorejący..., wyd. cyt., s. 29, S. Frołow, Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 54.

⁴⁹ J. W. Czajowski, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 23, R. Blobaum, Feliks Dzierżyński and..., wyd. cyt., s. 37.

tym łatwiejsza, że już nie żyła ukochana matka, przywiązująca dużą wagę do wykształcenia swych dzieci. Mimo wielkiego zaangażowania się w pracę rewolucyjną, młody Feliks czuł się silnie związany z rodziną i rodzeństwem. Pisząc 27 grudnia 1902 roku list do siostry Aldony, wspominał z żalem, że ostatnie wspólne święta z rodziną spędził w roku 1894.

Ożywiona działalność agitacyjna i zwycięski strajk zorganizowany przez Feliksa spowodowały, że policja zaczęła usilnie ścigać nieznanego im uprzednio agitatora. Pierwsze aresztowanie nastąpiło 17 lipca 1897 roku. F. Dzierżyński w swojej *Autobiografii* napisał o tym wydarzeniu w ten sposób: *W drugiej połowie tegoż roku zostałem aresztowany na ulicy, wydany przez robotnika — wyrostka, który dał się skusić na 10 rubli obiecanych przez żandarmów. Nie chcąc wyspać swojego mieszkania nazwałem się Żebrowskim*⁵⁰.

Dzierżyński mylił się twierdząc, iż wydał go wyrostek, gdyż żandarmom wskazali go trzej robotnicy fabryki Tilmanisa — Michał Rimas, Antoni Waliunas i Aleksander Bechter⁵¹. W śledztwie Dzierżyński twierdził, że nie ma żadnych powiązań z robotnikami, udziela natomiast korepetycji, a do

⁵⁰ F. Dzierżyński, *Pisma...*, wyd. cyt., s. 9. Trzeba pamiętać, że do własnego nazwiska przyznał się w trzy dni później.

⁵¹ Zob. W. Białopiotrowicz, *Rewolucyjna działalność Feliksa Dzierżyńskiego 1893-1912*, praca magisterska — maszynopis, WAP, Warszawa 1975, s. 42, B. Krzywobłocka, *Opowieść o Feliksie*, Warszawa 1979, s. 44. Ale błędnie podaje datę aresztowania — 18 VII 1897, R. Blobaum, *Feliks Dzierżyński and...*, wyd. cyt., s. 44. A. Chackiewicz w cytowanej pozycji powtarza wersję Dzierżyńskiego.

Kowna przybył w celu uzyskania świadectwa dojrzałości. Przy aresztowanym znaleźli żandarmi szereg dowodów rzeczowych m.in. kartkę pocztową z tablicą Skworcowa, ilustrującą stan gospodarstw chłopskich w Rosji, rękopis polsko-litewskiego słownika, *Birżewyje Wiedomosti* z artykułami pt. *Uniwersytet dla robotników w Sztokholmie*, *Rozciągnięcie nad niektórymi guberniami ustawy o nadzorze nad fabrykami i przedsiębiorstwami*. Znalaziono także kilka ulotek wzywających do strajków; nie było natomiast pism antyrządowych. Wystarczające dowody przeciwko Dzierżyńskiemu uzyskano przesłuchując świadków, do których należeli A. Wałtunas, M. Rimas, W. Kurszis oraz J. i St. Ostrowscy⁵².

Swój pierwszy pobyt w więzieniu młody 20-letni, Feliks znosił mężnie. Dużo czytał, uczył się. Książki dostarczał mu brat Stanisław. Nawiązał kontakty z towarzyszami przebywającymi na wolności. Śledził wydarzenia rozgrywające się wówczas w ruchu robotniczym, szczególnie zaś relacje z obrad I Zjazdu SDPRR w Mińsku. Za krnąbrność i starcia ze szpiclami niejednokrotnie osadzano go w karcerze o chlebie i wodzie⁵³.

Do ukochanej siostry Aldony pisał (...). *Nazywasz mnie biedakiem, grubo się mylisz. Oczywiście nie mogę stwierdzić, że jestem zadowolony i szczęśliwy, ale to wcale nie dlatego,*

⁵² Zob. A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński —, wyd. cyt., s. 33-35, J. Teleszyński, Gorejący..., wyd. cyt., s. 47-48.

⁵³ N. S. Korniejew, Muzeum F. E. Dzierżyńskiego, ocierka — putiewoditiel, Mińsk 1977, s. 12.

że siedzę w więzieniu. Mogę śmiało powiedzieć, że jestem bardziej szczęśliwy od tych, którzy wiodą na wolności bezmyślny żywot. I jeśli miałbym wybierać więzienie czy życie na wolności bez sensu, wybrałbym pierwsze, w przeciwnym razie nie warto byłoby żyć⁵⁴. Po roku śledztwa na podstawie 308 paragrafu kodeksu karnego, za namawianie do buntu robotników kowieńskich skazany został na 3 lata zesłania do guberni wickiej, pod nadzór policji. W dniu 13 czerwca 1898 r. Feliks Dzierżyński wyruszył w 3 miesięczną drogę do Nolińska, zabitej deskami miejsciny liczącej 5 tys. mieszkańców.

Siostrze, która zegnała go pod bramą więzienia powiedział: Nie smuć się, że jestem w kajdanach; wytrzymam wszystko, wkrótce się zobaczymy⁵⁵. Uciążliwości podróży opisał w liście wysłanym z Nolińska, po przybyciu do miasta: Nadzwyczaj to wygodna droga, zapakowali nas w tak zwany „trium” (przestrzeń między pokładem a dnem okrętu — K.K.), jak śledzie w beczkę, brak światła, powietrza i wentylacji powodowały taki zaduch, że mimo naszego adamowego neglizżu, czuliśmy się jak w najlepszej łaźni, i tak było kilka razy po parę dni. Masę też innych przyjemności w tym guście mieliśmy pod dostatkiem⁵⁶. W liście tym żałował (...) dlaczego dotąd ja jeden z Was wszystkich (oczywiście rodziny — K.K.) wstąpiłem

⁵⁴ Podaję za J. Teleszyńskim, *Gorejacy...*, wyd. cyt., s. 49, który cytuje list z 25.1.1898 r., opublikowany w N. Zubow, F. E. Dzierżyński, Mińsk 1963, s. 19-20.

⁵⁵ F. Dzierżyński, *Listy do siostry...*, wyd. cyt., s. 23

⁵⁶ List do siostry Aldony z 7 IX 1898 r., tamże, s. 36-37.

na tę drogę? Jakby to było dobrze, gdyby wszyscy⁵⁷! W No-
lińsku Dzierżyński zaczął pracować w fabryce tytoniu. Dużo
czytał, zapoznawał się z działalnością ziemstw⁵⁸, oraz agitował
wśród robotników tytoniowych. Wkrótce jednak choroba oczu
(jaglica) zmusiła go do przerywania pracy. Dorywczo przepi-
sywał listy i podania miejscowej ludności do władz.

W końcu 1898 roku, jak pisze Dzierżyński w swojej *Auto-
biografii*: (...) — za krnąbrny charakter i skandal z policją,
jak również za to, że zacząłem pracować w fabryce machorki
wysłano mnie o 500 wiorst dalej na północ, do wsi Kajgorod-
skoje⁵⁹. Wieś Kajgorodskoje leżała nad rzeką Kamą i liczyła
700 mieszkańców. Klimat był tutaj bardzo ostry — silne mro-
zy do minus 40 stopni zimą i upały latem. W liście do Aldony
napisał *Mieszkanie bardzo trudno znaleźć i drogie. (...) życie
nie jest tu tańsze niż w mieście (...) Cukier, herbata, tytoń,
zapalki, mąka, krupy — wszystko to droższe, przewóz drogo
kosztuje*⁶⁰. Nadal wierny swoim zasadom prowadził rozmowy
z chłopami, o ich problemach, pisał im podania do władz itp.
Oderwany od towarzyszy pod nadzorem policji wolny czas
wypełniał polowaniami⁶¹.

⁵⁷ Tamże, s. 39.

⁵⁸ Ziemstwo — lokalny samorząd szlachecki w carskiej Rosji. Dużą rolę
odgrywała w nim liberalna szlachta.

⁵⁹ F. Dzierżyński, *Pisma...*, wyd. cyt., s. 9-10.

⁶⁰ F. Dzierżyński, *Listy do siostry...*, wyd. cyt., s. 47.

⁶¹ Będąc w Kajgorodskoje otrzymał Feliks oswojonego niedźwiedzia,
który łowił ryby.

Jednocześnie w Nolińsku, a następnie w Kaju przeżywał swą wielką miłość do Margarity Nikołajewej, starszej o 4 lata od niego, również zesłanej⁶². Pisał do niej piękne listy o swoich zamierzeniach oraz o miłości. *Kochać znaczy pragnąć czegoś strasznie. Czego — to zależy od moralnego oblicza człowieka. Kochać... to znaczy razem pracować (...) i walczyć o lepsze dni, walczyć z całym tym złem (...)*⁶³.

We wrześniu 1899 roku przyjechałem do Warszawy (uciekłem z wiackiej gub.) — pisze w swojej notatce Feliks Dzierżyński⁶⁴. Przyjazd zapoczątkował nowy rozdział w rewolucyjnej działalności Dzierżyńskiego, który wyrósł na twórcę i czołowego działacza utworzonej z jego inicjatywy Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy.

⁶² Pierwszą miłością F. Dzierżyńskiego była Julia Goldman. Uczucia obojga młodych ludzi przetrwały po zesłaniu. Goldmanówna zmarła niemal na rękach młodego rewolucjonisty w Szwajcarii w 1902 r., zob. J. Sobczak, Feliks Dzierżyński, Warszawa 1976, s. 47-48. B. J. Ronikier w swoim paszkwilu sugeruje jakoby wysłanie Dzierżyńskiego do Kajgorodskoje było związane z wyrzuceniem przez zakochanego Feliksa rewirowego Łapszyna, rzekomego kochanka M. Nikołajewej. Twierdzi również, że Nikołajewa wykorzystywała seksualnie młodego mężczyznę, jednocześnie śledziła go i informowała policję, zob. B. Ronikier, Czerwony..., wyd. cyt., s. 57-59.

⁶³ LAS, Nieznane listy Feliksa Dzierżyńskiego, Życie Literackie, nr 48 z 26 XI 1972, s. 15. Listy znalazła bratanica Feliksa, Zofia Dzierżyńska (córnka Władysława) w 1964 r. Listy do Margarity Nikołajewej znajdują się również w archiwach Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji i zostały wydane w opracowaniu prof. Aleksandra Plechanowa w tomie pt. *Ja Was liubliu...*, Pisma Feliksa Dzierżyńskiego Margaricie Nikołajewej, Moskwa 2007.

⁶⁴ F. Dzierżyński, Pisma..., wyd. cyt., s. 53.

Intensywna działalność Dzierżyńskiego po ucieczce z pierwszego zesłania trwała zaledwie pięć miesięcy. W liście do siostry Aldony, pisanym z X Pawilonu Cytadeli po aresztowaniu, napisał *Żyłem niedługo. Lecz żyłem...*⁶⁵ Refleksja odnosi się do krótkiego okresu od pierwszej ucieczki do drugiego aresztowania.

Z X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej Dzierżyński został przeniesiony do więzienia w Siedlcach. Śledztwo ciągnęło się niezwykle długo. W jednym z kolejnych listów napisał Aldonie o swojej sytuacji w więzieniu. *Karmię nas tak, aby z głodu nie umrzeć, 7 1/2 kop. dziennie, wody ile się chce i darmo w konewkach drewnianych*⁶⁶. W Siedlcach siedział w jednej celi z Antkiem Rosołem, ciężko już schorowanym, którego ze względu na beznadziejny stan zdrowia wypuszczono w 1901 r. W swoich wspomnieniach działacz PPS Józef Retke pisze, że Dzierżyński troszczył się o innych więźniów. Antka Rosoła, który nie mógł chodzić, dwa razy dziennie znosił z drugiego piętra na rękach, na świeże powietrze.

Możliwość przebywania na powietrzu sam wyjednał mu u władz więziennych. Karmił go również białym pieczywem kupowanym na koszt własny⁶⁷. Dzierżyńskiemu przyszło

⁶⁵ F. Dzierżyński, Listy do siostry..., wyd. cyt., s. 50.

⁶⁶ Tamże, s. 59.

⁶⁷ Zob. J. Ochmański, Feliks Dzierżyński nieustraszony..., wyd. cyt., s. 95, J. Retke, W więzieniu siedleckim, [w:], Towarzysz Józef..., wyd. cyt., s. 82, J. German, Opowiadania o Feliksie Dzierżyńskim, Warszawa 1949, s. 45, napisał: *Gdyby Dzierżyński przez całe swe życie nie dokonał*

napisać, zamieszczone w *Czerwonym Sztandarze* w 1903 r., wspomnienie pośmiertne o młodym Rosole. Poprzedza je wiersz, również jego autorstwa, który pozwolę sobie zacytować, gdyż oddaje on charakter młodego rewolucjonisty.

*Śpij więc cicho, spokojnie! Brat twój tu na ziemi,
Wiecznie wierny przysiędze, w jasne pójdzie słońca,
Walczyć będzie do grobu z chmurami ciemnymi,
Tysiąc razy odparty, wstanie — aż do końca.*

Rodzeństwu, które uważało go za zbłąkaną owieczkę, odpowiedział w liście do Aldony słowami: *Po co mi mówicie o zawróceniu z mojej drogi*⁶⁸! Więzienie męczyło go i cieszył się myślą, że będzie niedługo *wolny*⁶⁹, tzn. zesłany na Syberię. Droga Dzierżyńskiego na zesłanie trwała dwa miesiące. W pierwszym jej etapie przebywał w moskiewskim więzieniu na Butyrkach⁷⁰. Gdy w marcu 1902 r. został zamknięty w aleksandrowskim więzieniu pod Irkuckiem, stanął na czele buntu (maj 1902 r.) więźniów, którzy zażądali wcześniejszego ujawnienia miejsc zesłania. Strażników wyrzucono poza obręb ostrokołu i wywieszono flagę z napisem *Wolność*⁷¹. Bunt

nic innego, prócz tego co zrobił dla Rosoła, i wówczas ludzie powinni by postawić mu pomnik.

⁶⁸ J. Ochmański, Feliks Dzierżyński nieustraszony..., wyd. cyt., s. 95.

⁶⁹ F. Dzierżyński, Listy do siostry..., wyd. cyt., s. 70.

⁷⁰ W czasie pobytu F. Dzierżyńskiego na Butyrkach zapadła ostateczna decyzja skazująca go na zesłanie do Wilujska w okręgu jakuckim.

⁷¹ Biograf — paszkwilant B. J. Ronikier w swojej książce z podziwem opisuje przebieg buntu w więzieniu aleksandrowskim, B. J. Ronikier, Czerwony..., wyd. cyt., s. 71; zob. także T. Daniszewski, Feliks Dzierżyński,

zakończył się zwycięstwem więźniów, którzy otrzymali żądane informacje⁷². W drodze do końcowego etapu przymusowej podróży — Wilujka, za radą Henryka Waleckiego⁷³ udał w Wiercholeńsku chorego na atak ślepej kiszki, dzięki czemu pozostał w mieście. Dnia 12 czerwca wraz z eserowcem Michałem Śładkopiewiczem. Podjął *fantastyczną ze względu na śmiałość pomysłu i odwagę żeglowania*⁷⁴ ucieczkę z Wiercholeńska. Ucieczka odbywała się ogromną rzeką Leną — małą łódką⁷⁵. Kiedy zaś wpadli wraz ze Śładkopiewiczem do wody i gdy wyłowili ich chłopci, udali bogatych kupców i kazali się nakarmić oraz odwieźć do najbliższej stacji kolejowej⁷⁶. Po 17 dniach ucieczki Dzierżyński szczęśliwie dotarł do Warszawy. W początkach sierpnia był w Berlinie, gdzie spotkał się z przywódcami SDKPiL — R. Luksemburg, J. Marchlewskim,

nieugięty bojownik o zwycięstwo socjalizmu, Warszawa 1951, s. 27-29. Publikacja ta zawiera szereg uproszczeń i niedokładności.

⁷² Zob. szerzej A. Siergiejew, Powstanie w Aleksandrowskim Więzieniu Centralnym, [w:] Towarzysz Józef..., wyd. cyt., s. 85-87.

⁷³ Henryk Walecki (1877-1938?), właśc. Maksymilian Horwitz, ps. Wit, Orwicz H., 1895 członek Belgijkiej Partii Robotniczej i ZZSP, 1899-1902 więziony i na zesłaniu, od 1906 członek PPS — Lewicy, współtwórca KPP, działacz MK, niesłusznie oskarżony i skazany.

⁷⁴ T. Daniszewski, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 30, zob. H. Walecki, Z osobistych wspomnień o Dzierżyńskim, [w:] Towarzysz Józef..., wyd. cyt., s. 149-150.

⁷⁵ Opis ucieczki znany z własnoręcznej relacji F. Dzierżyńskiego, zob. F. Dzierżyński, Pisma..., wyd. cyt., s. 34-42.

⁷⁶ Tamże, s. 38-39.

A. Warskim i L. Jogichesem-Tyszką⁷⁷. Licząc wraz z drogą na Syberię Dzierżyński przesiedział w więzieniu 23 miesiące.

Feliks Dzierżyński po przybyciu do Berlina wziął czynny udział w zwołanej przez emigracyjnych działaczy socjaldemokratycznych konferencji partyjnej. Emigracja przejęła inicjatywę w organizowaniu działalności partyjnej. Konferencja została zwołana z inicjatywy Stanisława Dalskiego⁷⁸, a udział w niej wzięli m.in. A. Warski, L. Jogiches-Tyszka, Jakub Goldenberg-Turski⁷⁹, Jakub Fürstenberg-Hanecki⁸⁰. Nie uczestniczyli w niej główni działacze Stowarzyszenia Polskich Socjaldemokratów Zagranicą: Cezaryna Wojnarowska⁸¹, Wła-

⁷⁷ Tamże, s. 11.

⁷⁸ Stanisław Dalski (1878-1934), właśc. Samuel Adam Ettinger, prawnik, od 1896 w grupach SD, 1902 członek KZ SDKPiL, współpracownik pism SDKPiL, członek KPRP, wykładowca w Wolnej Wszechnicy Polskiej, działacz Stowarzyszenia Myślicieli Polskich, J. Teleszyński, *Gorejący* wyd. cyt., s. 83, pisze błędnie, że inicjatorem konferencji był J. Dolecki, zob. *Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy...*, wyd. cyt., s. 296.

⁷⁹ Jakub Goldenberg (1872-1935), ps. Stanisław, Turski, z zawodu lekarz, 1902 członek SDKPiL, członek KZ SDKPiL, 1906 aresztowany, zwolniony za kaucją, brał udział w leczeniu Lenina, od 1928 w Moskwie.

⁸⁰ Jakub Hanecki (1879-1937), właśc. Fürstenberg, ekonomista, dyplomata, w 1901 wstąpił do SDKPiL, od 1902 członek jej Komitetu Zagranicznego, 1903-1909 członek ZG SDKPiL, 1907 zastępca członka i członek KC SDPRR, we frakcji tzw. rozłamowców w SDKPiL, współpracownik Lenina, od 1935 dyrektor Muzeum Rewolucji w Moskwie.

⁸¹ Cezaryna Wojnarowska (1861-1911), ps. Zapolska, publicystka, od 1877 w kółkach rewolucyjnych, 1879 w kółkach socjalistycznych, od 1883 na emigracji, współredaktor *Przedświtu* i *Walki Klas*, od 1893 w SDKPiL, czynna w II Międzynarodówce, 1900-1904 przedstawicielka SDKPiL w MBS.

dysław Olszewski⁸² i Julian Marchlewski. Konferencja powołała Komitet Zagraniczny SDKPiL, którego sekretarzem został Dzierżyński. Na wniosek Dzierżyńskiego konferencja uchwaliła założenie pisma *Czerwony Sztandar*, którego pierwszy numer ukazał się w listopadzie 1902 r.

W celu ratowania nadwątlonego tułaczką syberyjską zdrowia Feliks Dzierżyński wyjechał do sanatorium w Szwajcarii (...) *Lekarze i towarzysze żądają, abym tu odpoczął 4-6 tygodni, a później wziął się do pracy; nie polecili więc mi żadnej roboty póki co i teraz zaznajamiam się z literaturą z ubiegłych trzech lat i plany buduję*⁸³.

Zapał i energia nie opuszczały Dzierżyńskiego. Natychmiast po kuracji młody działacz udał się do Galicji. W Krakowie znalazł się w połowie października 1902 r.⁸⁴. Po przyjeździe Dzierżyński, rozpoczął pracę nad uruchomieniem *Czerwonego Sztandaru*. Lecz ponowne pogorszenie stanu

⁸² Władysław Olszewski (1863-1922), ps. Ślusarz, Władek, od 1890 w kółku robotniczym Kasprzaka, 1891-1893 więziony, działacz PPS, a następnie SDKP, delegat na jej I Zjazd, od 1896 na emigracji, przywódca Stowarzyszenia Robotników Socjaldemokratów Królestwa Polskiego i Litwy Zagranicą.

⁸³ List F. Dzierżyńskiego do C. Wojnarowskiej z 27 VIII 1902r., [w:] SDKPiL, Materiały i Dokumenty, red. F. Tych, t. II 1902-1903, oprac. B. Radlak, Warszawa 1962, s. 117.

⁸⁴ T. Wroński, Krakowskie lata rewolucyjnej działalności Feliksa Dzierżyńskiego, Kraków 1978, s. 15. O pobycie w Krakowie F. Dzierżyńskiego czytaj także K. Kraj, Feliks Dzierżyński w Krakowie [w:] Łubianka, Istoriko — Publicisticzeskij Almanach nr 10, Moskwa (br. roku wyd.), s. 22-29.

zdrowia, ogólne wyczerpanie i anemia spowodowały, że Bronisław Koszutski w listopadzie 1902 r. skierował go, jako Józefa Domańskiego ucznia szkoły dentystycznej do Zakopanego. W Zakopanem Feliks Dzierżyński mieszkał w Domu Zdrowia Bratniej Pomocy⁸⁵.

Redakcję *Czerwonego Sztandaru* Dzierżyński umieścił przy ul. Szlak 33. Jej druk odbywał się w drukarni A. Rippera. Mottem *Czerwonego Sztandaru* były słowa rewolucyjnej pieśni: *A kolor jego jest czerwony bo na nim robotnicza krew*⁸⁶. Pierwszy numer zawiera opis ucieczki Dzierżyńskiego z zesłania. Położenie Krakowa w pobliżu granic Królestwa Polskiego miało pierwszorzędne znaczenie, ze względu na łatwiejszy kontakt z krajem niż z Berlina czy Genewy.

Prace organizacyjne i wydawnicze rozwinęły się pomyślnie. Aby zakonspirować swoją działalność Dzierżyński używał szeregu różnych adresów⁸⁷. Informując C. Wojnarowską o swojej pracy pisał w liście do niej *A ja, (...) od Nowego Roku siedzę tu w Krakowie. Znalazłem (...) zajęcie małe przy Uniwersytecie Ludowym*⁸⁸ *i jakoś na wpół z biedą żyję. Pracuję tu*

⁸⁵ T. Wroński, *Krakowskie lata rewolucyjnej...*, wyd. cyt. s.15.

⁸⁶ Tamże, s. 16.

⁸⁷ Podczas pierwszego pobytu w Krakowie F. Dzierżyński korzystał z następujących adresów: ul. Zgoda 1 (obecnie Czapskich 1), ul. Floriańska 34, ul. Szlak 53, ul. Szlak 30 (jako Władysław Monikowski), ul. Św. Anny 6 (Collegium Physicum), tylko dla korespondencji i przesyłek na nazwisko Józefa Barańskiego.

⁸⁸ Towarzystwo Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza zostało założone w 1898 r. w Krakowie przez postępową inteligencję. Celem

*nad Czerwonym Sztandarem wraz z kilkoma towarzyszami, których udało nam się tu odnaleźć; wyrabiamy się wspólnie na świadomych SD (...). Założyliśmy tu sekcję na zupełnie innych zasadach (...). Sekcja taka nie ma żadnego głosu w partii ani przedstawicielstwa; zadaniem jej: wyrabiać się na SD i być na usługach Komitetu. Założyliśmy też filię Kasy Pomocy (Więźniom i Zesłańcom Politycznym — K.K.) (...)*⁸⁹.

Po wypełnieniu zadań partyjnych w Łodzi F. Dzierżyński powrócił do Warszawy. SDKPiL przygotowywała się wtedy do międzydzielnicowej konferencji partyjnej. Odbyla się ona 30 VII 1905 r. w miejscowości Dęby Wielkie. Podczas konferencji występując w imieniu ZG SDKPiL Dzierżyński ocenił przebieg walk z caratem. Uzasadniał potrzebę, wręcz konieczność współpracy z rosyjskim proletariatem. Dyskutowano nad taktyką i sprawami organizacyjnymi partii. Robotnicy, uczestnicy konferencji domagali się większego i sprawniejszego kolportażu wydawnictw socjaldemokratycznych. Niefortunnie wybrane miejsce obrad spowodowało wykrycie przez policję. Polana, na której toczyły się obrady, została otoczona przez wojsko. W ręce policji wpadł cały warszawski aktyw SDKPiL z Dzierżyńskim na czele. Gdy zobaczono żołnierzy *Dzierżyński zawołał Towarzysze! Prędko dawajcie mi co*

Towarzystwa było szerzenie oświaty i popularyzacja wiedzy wśród szerokich mas poprzez wykłady, zakładanie bibliotek, wydawanie broszur popularno — naukowych.

⁸⁹ SDKPiL..., t. II, wyd. cyt., s. 253-254.

kto ma nielegalnego. Mnie, w razie wyspy i tak już nic nie zaszkodzi. Potężny wybuch rewolucyjny zmusił ostatecznie władze carskie do ogłoszenia 3 XI 1905 r. amnestii.

Feliks Dzierżyński powrócił do działalności partyjnej. Bezpośrednio po wyjściu z więzienia przejął prowadzenie warszawskiej konferencji SDKPiL⁹⁰.

Udając się z końcem grudnia tegoż roku do Warszawy na konferencję partyjną Dzierżyński został aresztowany w mieszkaniu Józefa Rotstadta, gdzie policja zorganizowała tzw. kocioł. Świadkiem wpadki był Leon Domski, który w swoich wspomnieniach napisał: (...) *wściekał się Józef na swoją nieostrożność. Później w cyrkule, krążył jak lew w klatce, poszukując miejsca do ucieczki. Wtedy miałem sposobność przekonać się o nieprzepartym wpływie, jaki Józef wywierał na ludzi. (...) Dzierżyński podbił sobie natychmiast podkomisarza cyrkulowego, który kierował rewizją u Krasnego (...). W czasie jednej z tych rozmów (komisarza z Dzierżyńskim — K.K.) Józef próbował go namówić, by ułatwił mu ucieczkę. Podkomisarz odmówił, ale tym bardziej czuł się winnym i nadskakiwał Dzierżyńskiemu*⁹¹.

Przebywając w więzieniu na Ratuszu, a następnie na Pawia-ku Dzierżyński został starostą komuny więziennej. Zorganizował szkołę dla więźniów politycznych. W szkole wykładano

⁹⁰ A. Krajewski, *Wsypa w Dębach...*, [w:] *Towarzysz Józef*, wyd. cyt., s. 138.

⁹¹ L. Domski, *Wspomnienia o Józefie*, [w:] *Towarzysz Józef...*, wyd. cyt., s. 144.

wszystko poczynwszy do abecadła a kończąc na marksizmie. Uczęszczało do szkoły 40 uczniów. (...) Szkoła trzymała się nie tylko dzięki autorytetowi tow. Dzierżyńskiego, ale również dzięki jego zdolnościom organizacyjnym i energii⁹².

Czwartego czerwca 1907 r. Feliks Dzierżyński wyszedł na wolność dzięki kaucji w wysokości tysiąca rubli, którą wpłacił Ignacy Dzierżyński⁹³ brat Feliksa. Po opuszczeniu więzienia Feliks pojechał do brata Ignacego, który mieszkał w Wyględach koło Kazimierza. Przez kilka tygodni tam odpoczywał, analizując sytuację, która rozwijała się nie po myśli socjaldemokratów.

Mimo wielkiego doświadczenia w działalności konspiracyjnej, 16 kwietnia 1908 r. wpadł w zasadzkę na pocście przy placu Wareckim w Warszawie, gdzie miał skrytkę poste-restante dla korespondencji z ZG SDKPiL. Został wówczas aresztowany po raz piąty i osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Podczas wielu miesięcy śledztwa napisał *Pamiętnik więźnia*. Prowadził go od 30 kwietnia 1908 r. do 8 sierpnia 1909 r. Czytając pamiętnik poznajemy niezwykle skomplikowaną osobowość Dzierżyńskiego. Dowiadujemy się o jego rozterkach, wątpliwościach, ale także widzimy jego niezłomną wiarę w ideę, dla której poświęcił swe życie. Studiując pamiętnik jesteśmy sobie w stanie wyobrazić więźniów X Pawilonu,

⁹² J. Krasny, W celach warszawskiego Ratusza i Pawiaka, [w:] Towarzysz Józef..., wyd. cyt., s. 173.

⁹³ J. Ochmański, Feliks Dzierżyński nieustraszony..., wyd. cyt., s. 99. Pieniądze na kaucję przekazała partia.

ich egzystencję za kratami oraz męczeńską drogę na szubienicę, w ręce kata Jegorki. *Wczoraj — pisze Dzierżyński — powieszono skazanych za napad pod Sokołowem. (...) Zabrano dwóch radomiaków i Żyda z Ostrowca. Dalej czytamy: Niegdyś znośiłem łatwiej więzienie, teraz już stary jestem i ciężko mi. (...) Nie mogę przyzwyczaić się, że zamknięty jestem, (...) że jutro także jak dzisiaj, szare monotonne, bez wszelkiej treści i sensu. (...) W więzieniu dojrzałem — w męce, samotności i tęsknocie za światem i życiem. (...) Widzę te masy ogromne, które już się poruszyły, podważyły stare gmachy, masy, w których łonie przygotowują się nowe siły dla nowych walk; dumny jestem, że jestem z nimi (...)*⁹⁴.

Przeciwko Dzierżyńskiemu wytoczono oskarżenia za ucieczkę z zesłania i za działalność rewolucyjną. Po dwóch rozprawach sądowych z 28 stycznia i 8 maja 1909 r. wyrok brzmiał: dożywotnie osiedlenie na Syberii oraz pozbawienie praw obywatelskich i szlacheckich. Dnia 16 sierpnia skazaniec, po 16 miesiącach pobytu w X Pawilonie trzeci raz ruszył *etapem* na Syberię. Do miejsca zesłania dotarł po trzech miesiącach. W Tasiejewce, miejscu zesłania, zamieszkał u kowala Jana Regulskiego, byłego powstańca z 1863 roku. Nie przebywał tam jednak długo. Po tygodniu pobytu zbiegł z Syberii. Tuż przed końcem 1909 r. zjawił się w Berlinie.

Więzienie, podróż na zesłanie, odbiły się bardzo na zdrowiu Feliksa. Gruźlica dała znać o sobie. Towarzysze partyjni

⁹⁴ F. Dzierżyński, Pamiętnik więźnia, Warszawa 1951, ss. 37, 43, 51 i 66.

w trosce o jego zdrowie wysłali go na wyspę Capri we Włoszech. Tutaj Józef poznał Maksyma Gorkiego⁹⁵. Po dwóch miesiącach odpoczynku Dzierżyński powrócił do pracy partyjnej.

Zarząd Główny skierował wówczas Dzierżyńskiego do Krakowa, gdzie przybył 21 marca 1910 r. i zamieszkał przy ul. Piotra Rosoła 13 (obecnie Nowowiejska)⁹⁶. Ze względu na konieczność bliskości poczty w lipcu 1910 r. przeniósł się na ul. Kołłątaja 4, a następnie na ul. Kilińskiego 11, która była jego ostatnim miejscem zamieszkania w Krakowie⁹⁷. Przebywając tam pełnił funkcje sekretarza i skarbnika partii, zajmował się m.in. transportem nielegalnej literatury do Królestwa Polskiego. Redagował również *Czerwony Sztandar*, uporządkował archiwum partyjne oraz dokumentację kasową. W porządkowaniu spraw partyjnych pomagała Feliksowi Zofia Muszkat⁹⁸.

⁹⁵ Maksym Gorki (1868-1936), rodowe nazwisko Aleksiej Pieszkow, powieściopisarz, dramaturg i publicysta rosyjski, ukazywał w swoich pracach rozpad społeczeństwa kapitalistycznego, bunt przeciwko mieszczaństwu i uciskowi carskiemu.

⁹⁶ T. Wroński, *Krakowskie lata...*, wyd. cyt., s. 25.

⁹⁷ Tamże, s. 25, dla korespondencji Dzierżyński korzystał z następujących adresów w Krakowie: ul. Staszica 3, ul. Topolowa 24, ul. Krowoderska 79, drukarnia partyjna mieściła się przy ul. Starowiślniej 42 (w okresie PRL ul. Bohaterów Stalingradu).

⁹⁸ Zofia Muszkat (1882-1968), Warszawianka, ps. Bogdana, Czarna, Wanda, żona Dzierżyńskiego, w 1900 ukończyła gimnazjum i dwa lata konserwatorium, nauczycielka, od 1905 członek SDKPiL, 3-krotnie aresztowana i więziona, podczas pobytu w więzieniu urodziła syna Jana, zbiegła z zesłania, na emigracji w Szwajcarii, w 1918 przyjechała do Moskwy i pracowała na wielu stanowiskach m.in. w KW MK.

Dzierżyński poznał ją w Warszawie w 1905 r., przy ul. Prostej 36. Wspólna praca w Krakowie, wyznawane rewolucyjne ideały zbliżyły ich do siebie. W osiem miesięcy później 10 listopada wzięli ślub⁹⁹. Aktywność Feliksa w Krakowie zwróciła uwagę policji austriackiej. Został przez nią wezwany i przesłuchany w Komisariacie Policji dzielnicy Krowodrza w dniu 15 lipca 1911 r.¹⁰⁰

W ramach swojej pracy partyjnej Feliks często wyjeżdżał do Kongresówki. Dzierżyńskiemu, który był dobrze znany rosyjskiej policji, mimo iż posługiwał się fałszywym paszportem na nazwisko Leopolda Weleckiego, ciągle groziła wpadka. Nastąpiła ona 14 września 1912 r. w mieszkaniu Włodzimierza i Marii Wakarów, przy ul. Wilczej 68 w Warszawie. Policja początkowo nie rozpoznała Dzierżyńskiego, wykryła jednak w mieszkaniu duże ilości nielegalnej literatury. Ponieważ Fe-

⁹⁹ Ślub odbył się w kościele św. Mikołaja (zgodnie z przepisami obowiązującymi w Galicji — K.K.). W CK Austrii nie było urzędów stanu cywilnego. Świadcami byli Sergiusz Bagocki oraz działacz PPSD Mieczysław Bobrowski. Będąc w ciąży Z. Dzierżyńska została aresztowana, urodziła syna, zbiegła z zesłania przy pomocy męża, który jako doświadczony introligator, przesłał jej do miejsca zesłania fałszywy paszport, osobiście umieszczony w okładce książki. Jerzy S. Łątka uważa, że kościelny ślub Dzierżyńskiego wynikał z religijnych potrzeb Feliksa, zob. J. S. Łątka, *Krwawy...*, wyd. cyt., s. 47. Ślub zawarty w kościele św. Mikołaja dawał lepsze podstawy dla prawnej sytuacji będącego już w drodze syna Feliksa, Jana. Tu zgadzam się z opinią S. Frołow, *Dzierżyński...*, wyd. cyt., s. 134. Na temat poglądów Feliksa na naukę Chrystusa zob. tamże., s. 79-85. O innych kobietach, miłościach Feliksa i zwyczajach panujących wśród esdeków czytaj tamże, s. 127-142.

¹⁰⁰ J. Teleszyński, *Gorejacy...*, wyd. cyt., s. 138.

liks nie mógł dopuścić do aresztowania Włodzimierza Waka-
ra i jego żony, oświadczył policji, że nazywa się Dzierżyński
i tylko on jest winien. Było to ostatnie, już szóste aresztowanie
od momentu rozpoczęcia działalności rewolucyjnej. Śledztwo
trwało do 12 maja 1914 r. Cały ten okres Dzierżyński spędził
w dobrze mu znanym X Pawilonie Cytadeli. Sąd skazał, jak to
stwierdzono w wyroku; zesłańca, byłego szlachcica, lat 35 na
3 lata pracy katorżniczej na Syberii. Wyrok ten odnosił się do
ostatniej ucieczki z Syberii. Po wybuchu I wojny światowej,
Dzierżyński wraz z innymi więźniami został przewieziony
do więzienia gubernialnego w Orle. Warszawy już nigdy nie
zobaczył. W Orle powiadomiono go 4 maja 1916 r. o nowym
wyroku; 6 lat ciężkich robót z zaliczeniem 3 lat pobytu w wię-
zieniu¹⁰¹.

Feliks Dzierżyński, odsiadujący karę w więzieniu na Bu-
tyrkach, został 1 marca 1917 r. uwolniony w wyniku rewolu-
cji lutowej. Po pięciu latach uwięzienia na wolność wyszedł
40-letni rewolucjonista, chory, z ropiejącymi ranami po kaj-
danach. Następne dziewięć lat życia, ten niezłomny człowiek,
oddał walce o zwycięstwo rewolucji socjalistycznej, jej utrwa-
lenie i umocnienie, o którą przez wszystkie lata działalności
walczył.

Przebywając w więzieniu, Dzierżyński nie stracił nic ze
swego optymizmu. W liście do teścia, Zygmunta Muszkata
w 1915 r. napisał: *Gdy myślę o tym, co się teraz dzieje —*

¹⁰¹ J. Teleszyński, *Gorejacy...*, wyd. cyt., s. 143-144.

*o powszechnym niby rozbiciu wszelkich nadziei — docho-
dzą do pewnika, że życie zakwitnie tym prędej i silniej, im
silniejsze dziś jest rozbicie. I dlatego staram się nie myśleć
o obecnej rzezi i wojennych rezultatach, a patrzę w przy-
szłość i widzę to, o czym nikt dzisiaj nie mówi*¹⁰².

Moment uwolnienia Feliksa, tak opisał w swoich wspo-
mnieniach Stanisław Budzyński¹⁰³: *Niełatwo więzienie car-
skie wypuściło go ze swych szpanów. Zdawało się, że wszyscy
więźniowie cara są już na wolności, ale Józefa między nimi
nie było. Naczelnik więzienia katorżnego, gdzie Dzierżyński
odsiadywał wyrok, zaklinał się, że wypuścił już wszystkich
więźniów. Towarzysze, zaniepokojeni nieobecnością wśród
uwolnionych Józefa, rzucili się do wnętrza katorgi, rewidu-
jąc wszystkie zakamarki więzienne. Wkrótce Dzierżyński
został odnaleziony i z kilkoma jeszcze rewolucjonistami zna-
lazł się w ogromnym samochodzie ciężarowym; pojechał do
Rady Miejskiej, a stamtąd poszedł natychmiast do sławnej
kapcówki (szkoła im. Kapcowa w Gnieździe w Zaułku),*

¹⁰² F. Dzierżyński, *Pisma...*, wyd. cyt., s. 201, A. Chackiewicz, *Feliks Dzierżyński...*, wyd. cyt., s. 146. W polskim wydaniu *Pism* wybranych F. Dzierżyńskiego błędnie zamieszczono cytowany fragment, jako część listu do żony — Zofii Dzierżyńskiej.

¹⁰³ Stanisław Budzyński (1894-1937), ps. Tradycja i in., od 1912 członek KW SDKPiL *zarządców*, 1915-1916 więzień carski, jeden z kierowników SDKPiL w Rosji, uczestnik Rewolucji Październikowej, profesor w szkole partyjnej MK, zastępca członka KC KPP od 1932 r., członek KC KP (b) B 1930-1934.

*gdzie mieściły się różne organizacje społeczno-polityczne, a między innymi i Moskiewski Komitet bolszewików*¹⁰⁴.

Powróćmy jednak do naszego bohatera, który natychmiast po wyjściu z więzienia rozpoczął czynną działalność w szeregach rewolucjonistów. W dniu odzyskania wolności Dzierżyński wystąpił z przemówieniem na posiedzeniu Moskiewskiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. W dwa dni później rozwinął pracę wśród polskich socjaldemokratów i robotników ewakuowanych w trakcie działań wojennych. Zorganizował zebranie członków SDKPiL, których rewolucja lutowa uwolniła z więzień. Na zebraniu uchwalono główne cele działalności SDKPiL, takie, jak: likwidacja pozostałości absolutyzmu, zwołanie Konstytuanty oraz ustanowienie demokratycznej republiki¹⁰⁵. Przedstawicielami SDKPiL przy Moskiewskim Komitecie SDPRR (b) zostali Stanisław Budzyński i Feliks Dzierżyński. Feliks 3 marca 1917 r. został członkiem Komitetu Wykonawczego Moskiewskiej Rady Delegatów Robotniczych. Brał udział w zebraniach i wiecach, które odbywały się w moskiewskich fabrykach i jednostkach wojskowych stacjonujących w mieście.

Wyteżona praca odbiła się na jego zdrowiu zniszczonym latami poniewierki w więzieniach i na zesłaniu; organizm

¹⁰⁴ S. Budzyński, Organizator zwycięstwa rewolucji proletariackiej, [w:] Towarzysz Józef..., wyd. cyt., s. 203.

¹⁰⁵ A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 155.

odmawiał posłuszeństwa. Komitet Moskiewski SDPRR (b) wysłał go na odpoczynek do Sokolnik, miejscowości pod Moskwą.

Dnia 15 października 1917 r. powołany został Piotrogrodzki Komitet Wojskowo-Rewolucyjny na czele z Mikołajem Podwojskim¹⁰⁶. Celem wzmocnienia KW-R, KC SDPRR (b) powołał partyjny Ośrodek Wojskowo-Rewolucyjny. Opracowano dokładny plan powstania. Został on zrealizowany prawie w stu procentach. Jedynie Pałac Zimowy zdobyto z kilkugodzinnym opóźnieniem w stosunku do planu. Godne podkreślenia jest to, że akcję planowali w większości rewolucjoniści nie mający przygotowania wojskowego. Jedynym fachowcem wśród bolszewików był Władimir Antonow-Owsiejenko¹⁰⁷, były oficer carski, mający zaledwie stopień podporucznika.

W ramach podziału zadań, Feliksowi Dzierżyńskiemu przypadło kierowanie zdobyciem gmachu głównej poczty i telegrafu¹⁰⁸. Oprócz tych zadań, Dzierżyński kierował ochroną Smolnego, siedziby sztabu rewolucji, podpisywał bony na herbatę dla pracowników, dawał zlecenia na wydanie opon

¹⁰⁶ Mikołaj Podwojski (1880-1948), od 1901 członek SDPRR, dowodził szturmem na Pałac Zimowy, od XI 1917 – XI 1918 komisarz do spraw wojskowych, od 1924 pracownik Instytutu Historii Partii przy KC RKP (b).

¹⁰⁷ Władimir Antonow – Owsiejenko (1883-1938), radziecki wojskowy, dyplomata, jeden z dowódców Wojskowych Organizacji Bolszewików, dyplomata, mianowany w 1937 r. komisarzem sprawiedliwości RSFR, aresztowany, skazany na śmierć stracony.

¹⁰⁸ Szerzej zob. J. Sobczak, Pierwsze dni rewolucji, kronika 6 XI – 3 XII 1917 r., Warszawa 1977, s. 61-132, L. Gyurkó, Lenin – Październik, Warszawa 1970, s. 312-339, J. Reed, Dziesięć dni które wstrząsnęły światem, Warszawa 1956, s. 102-147.

samochodowych itp. Już 26 października polecił poszukiwanie dzieł sztuki zrabowanych¹⁰⁹ w Pałacu Zimowym.

Działając w składzie KW-R Feliks Dzierżyński skupił swą uwagę na demaskowaniu grup antybolszewickich¹¹⁰. Już w listopadzie wykrył silną monarchistyczną organizację *Zgromadzenie Rosyjskie* kierowaną przez Władimira Puryszkiewicza¹¹¹, którego skazano na 4 lata więzienia, z warunkowym zwolnieniem od odbywania kary. Dzień po rozwiązaniu się 5 grudnia 1917 r. Piotrogrodzkiego Komitetu Wojskowo-Rewolucyjnego, zajmującego się obroną zdobyczy rewolucji, Rada Komisarzy Ludowych poleciła Dzierżyńskiemu opracowanie założeń specjalnej komisji mającej za zadanie walkę z sabotażem, przedstawienie jej składu osobowego i środków potrzebnych instytucji do podjęcia walki z kontrrewolucją celem jej zgniecenia¹¹². W dniu 7 grudnia na posiedzeniu RKL,

¹⁰⁹ Zob. F. Dzierżyński, *Pisma...*, wyd. cyt., s. 212.

¹¹⁰ I.I Minc, *Istoria Wielikowo Oktiabria*, t. 3, Moskwa 1979, s. 679. KW-R zamknął redakcje m.in. takich kontrrewolucyjnych gazet jak: *Mowa*, *Dzień*, *Słowo współczesne*, *Nowe Czasy* i *Nowa Rosja*. O innych monarchistycznych organizacjach kontrrewolucyjnych W.D. Zimina, *Krach monarchiczeskoj kontrrewolucii na siewiero — zapadzie Rosii*, [w:] *Woprosy istorii*, nr 7 z 1987, s. 31-44.

¹¹¹ Władimir Puryszkiewicz (1870-1920), monarchista, obszarnik, uczestnik zabójstwa G. Rasputina.

¹¹² I.I Minc, *Istoria...*, wyd. cyt., s. 679, Decyzja o powierzeniu powołania komisji powstała podczas posiedzenia RKL w dniu 6 grudnia 1917 r., zob. Nr 5, Iz protokoła Nr 20 zasiedanija SNK o merach borby s zabastowkami służaszczich w prawitielstwiennych ucziżdżenijach [w:] F. E. Dzierżyński, *Priedsiedatiel WCzK — OGPU 1917-1926*, *Dokumenty, sostawiteli* A.A. Plechanow, A. M. Plechanow, Moskwa 2007, s. 10.

Feliks przedstawił referat na temat walki z kontrrewolucją. Przed posiedzeniem Lenin przesłał Dzierżyńskiemu notatkę *O walce z kontrrewolucjonistami i sabotażystami*. Napisał w niej: *Burżuazja, obszarnicy i wszystkie klasy bogate czynią rozpaczliwe wysiłki, aby storpedować rewolucję (...). Burżuazja dopuszcza się najgorszych przestępstw przekupując szumowiny społeczne i elementy zdemoralizowane, rozpijając je w celu dokonywania pogromów. (...) Konieczne są nadzwyczajne środki walki z kontrrewolucjonistami i sabotażystami*¹¹³. W tym samym dniu, Rada Komisarzy Ludowych podjęła decyzję o utworzeniu Wszechrosyjskiej Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem¹¹⁴.

Siódmego grudnia odbyło się organizacyjne posiedzenie WCzK. Postanowiono, że komisja będzie przeciwdziałać u źródeł wszelkim działaniom kontrrewolucyjnym, sabotażowi oraz ich próbom na terytorium całej Rosji. Kontrrewolucjonisci mieli być wydawani Trybunałowi Rewolucyjnemu, komisja miała opracować środki i metody walki z nimi i wprowadzać je w życie¹¹⁵.

¹¹³ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 26, Warszawa 1953, s. 275-277.

¹¹⁴ Nazwa komisji np. w 1922 r. dosłownie brzmiała: Wszechrosyjska Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kontrrewolucją, Spekulacją, Sabotażem i Przestępstwami Służbowymi.

¹¹⁵ Zob. szerzej Nr 6, Protokół organizacjonnowo zasiedania WCzK, 7 dekabria 1917 g. [w:] F. E. Dzierżyński, *Priedsiedatiel...*, wyd. cyt., s. 12-13.

Określono zadania komisji: 1) przerywać i likwidować wszystkie kontrrewolucyjne i sabotażowe postęпки i działania w całej Rosji, bez względu na kierunek z którego by pochodziły; 2) przekazywać Trybunałowi Rewolucyjnemu wszystkich sabotażystów i kontrrewolucjonistów i opracowywać środki walki z nimi; 3) komisja może prowadzić tylko wstępne śledztwo...¹¹⁶ (tłum. własne — K.K.).

Przeciwnicy, wrogowie rewolucji pisali tak: (...) Komisarze ludowi Wołodarski, Dzierżyński i Pawłunowski w Czeka przy ul. Gorochowej 2 w Piotrogradzie czynili krwawą hekatombę mordując tych, którzy wierzyli w wielką potężną Rosję, w powrót do dawnego ładu. Wojska Finów, Łotyszów, Madziarów, Niemców i Chińczyków były na ich usługi i do ich obrony przeciw zakusom kontrrewolucji¹¹⁷.

¹¹⁶ I.I. Minc, *Istoria...*, wyd. cyt., s. 680, Nr 6, Protokoł organizacjonnowo zasiedanija WCzK, 7 dekabria 1917 g. [w:] F. E. Dzierżyński, *Priedsiedatiel...*, wyd. cyt., s. 12. O WCzK pisał w klasycznej już książce B. Lewickij, *Terror i rewolucja*, Wrocław 1990. Książka po raz pierwszy została wydana w języku niemieckim w 1961 r. W języku polskim wydała ją Paryska Kultura w 1965 r.

¹¹⁷ F. A. Ossendowski, *Cień ponurego wschodu, Za kulisami życia rosyjskiego*, Warszawa 1927, s. 150. Do czasów współczesnych funkcjonuje mit, że kadry WCzK w większości stanowili nie rdzenni Rosjanie, lecz głównie Żydzi, Polacy czy Łotysze. Jednym z badaczy tego problemu jest rosyjski historyk średniego pokolenia Oleg Kapczyński, który w swoim opracowaniu pt. *Gosbiezopasnost iznutri, Nacjonalnyj i socjalnyj sostaw*, Moskwa 2005, obszernie przedstawia to bardziej skomplikowane zagadnienie.

Czas ten charakteryzował się narastaniem kontrrewolucji. Przeciw bolszewikom występowały armie tzw. białych generałów: Nikołaja Judenicza¹¹⁸, Antona Denikina¹¹⁹, Aleksandra Kołczaka¹²⁰, Piotra Wrangla¹²¹ i wielu innych. Dzierżyński pisał o tym w liście do żony: (...) *Jestem w ogniu walki — życie żołnierza, który nie ma wypoczynku, bo musi ratować dom nasz. Nie ma czasu myśleć o swoich i o sobie. Praca i walka straszna. Lecz serce me w tej walce pozostało żywe, (...). Otaczające nas koło wrogów opasuje nas coraz mocniej, coraz bliżej serca Z każdym dniem trzeba chwytąć się coraz straszniejszej broni. (...) Wysunięto mnie na posterunek w pierwszej linii i wola moja — walczyć i patrzeć otwartymi oczyma na całą grozę położenia i samemu być strasznym, by jak pies wiemy, rozszarpać złodzieja*¹²².

¹¹⁸ Nikołaj Judenicz (1862-1933), generał carski, w 1919 dwukrotnie podejmował nieudane ofensywy na Piotrogród, po klęsce wyemigrował do Anglii i Francji.

¹¹⁹ Anton Denikin (1872-1947), generał carski, organizator kontrrewolucyjnej Armii Ochotniczej, walczył nad Donem i na Kubaniu, doznał klęski w czasie ofensywy na Moskwę 1919, wycofał się za Don, następnie na Krym, pozbawiony władzy przez Wrangla.

¹²⁰ Aleksander Kołczak (1873-1920), admirał carski, organizator kontrrewolucji na Syberii w latach 1918-1920, po klęsce w styczniu 1920 zrzekł się władzy na rzecz generała Denikina, aresztowany przez władze radzieckie, rozstrzelany w Irkucku.

¹²¹ Piotr Wrangel (1878-1928), generał wojsk carskich, jeden z przywódców kontrrewolucji, głównodowodzący białogwardyjskimi siłami na południu Rosji, rozgromiony.

¹²² F. Dzierżyński, Pisma..., wyd. cyt., s. 225.

W przytoczonym wyżej liście czytamy również: (...) *Nie ma czasu myśleć o swoich i o sobie* i faktycznie nie myślał. Dopiero nalegania Lenina i Swierdłowa spowodowały, że w październiku 1918 r. Feliks wyczerpany nadludzkim wysiłkiem wyjechał incognito do Szwajcarii. Przebywała tam żona wraz z 7-letnim już synem Jankiem. Żony, Dzierżyński nie widział od roku 1911, tj. momentu jej aresztowania. Syna znał tylko z fotografii. W podróży do Szwajcarii towarzyszył mu podobno¹²³ Warłam Awaniesow¹²⁴.

Ze Szwajcarii powrócił wraz z rodziną¹²⁵ i wreszcie ze swojego gabinetu w WCzK wprowadził się do mieszkania na Kremlu.

Feliks Dzierżyński zajmował się również w tym czasie, oprócz wyżej przedstawionej problematyki organizacją wojsk specjalnego przeznaczenia — korpusu WCzK¹²⁶. Na cze-

¹²³ Wg S. Frołow, Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 201. Awaniesow wg niej był czekistą (październik 1918 r.). Gdy zagłębimy do „Razdwiedka i kontrazwiedka w licach, Encykłopediczeskij słowar rossijskich spec służb” (awtor — sostawitel A. Dijenko), Moskwa 200, s. 12 dowiemy się, że Awaniesow dopiero od marca 1919 roku był członkiem kolegium WCzK.

¹²⁴ Warłam Awaniesow (1884-1930), prawdziwe nazwisko Suren Martirosow, Ormianin, członek SDPRR od 1903 r., lekarz, ukończył uniwersytet w Zurichu. W WCzK był członkiem kolegium komisji, 1920-1924 drugi zastępca kierownika Wydziału Specjalnego WCzK.

¹²⁵ S. Frołow twierdzi, że Zofia Dzierżyńska oraz syn Jasek przyjechali do Rosji Radzieckiej dopiero w styczniu 1919 r., zob. teź Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 202-203.

¹²⁶ Wojska WCzK podlegały szeregu reorganizacjom. Korpus Czeki połączono w 1919 r. z częścią wojsk specjalnego przeznaczenia w wojska ochrony wewnętrznej. Do nich we wrześniu 1920 r. dołączono pozostałe wojska do

le sztabu korpusu Dzierżyński postawił byłego pułkownika armii carskiej Konstantina Wałobujewa¹²⁷, a sam zatrzymał dowództwo w swych rękach. Feliks Dzierżyński potrafił zaufać ludziom i doceniał rolę specjalistów wywodzących się z obalonego reżimu. Osobiście opracowywał struktury organizacyjne, etaty oraz taktykę działań podległych mu jednostek. Wykorzystał ją zwalczając bandytyzm na Ukrainie, gdzie szaleli różnego rodzaju watażkowie i najsławniejszy wśród nich Nestor Machno¹²⁸.

W październiku 1923 r. stanął na czele komisji KC RKP (b) do opracowania środków ochrony granic państwowych. Następny rok przyniósł naradę w sprawie formowania wojsk ochrony pogranicza. Dzierżyński był inicjatorem zorganizo-

zadań specjalnych. Ostatecznie stworzono w ten sposób jednolite Wojska Wewnętrzne GPU, zob. np. Łubianka Organy WCzK-OGPU-NKWD_NKGB-MGB-MWD-KGB, spraw ocznik, (sostawiteli Kokurin A., Pietrow N.W.), Moskwa 2003, Prikaz GPU nr 314/429/71/SS c objawieniem „Położenija o Wnutriennych wojskach GPU”, s. 440-453, także nr 85 Prikaz OGPU nr 404/SS „O rieorganizacji wojsk OGPU”, s. 457-459 czy nr 86 Prikaz OGPU nr 405/SS „O rieorganizacji uprawnienija wojskami OGPU”, s. 459-461.

¹²⁷ Konstantin Wałobujew (1879-1942), od 1918 członek RKP (b), szef sztabu Frontu Zachodniego, od 1918 w WCzK, dowódca jej wojsk, szef sztabu wojsk ochrony wewnętrznej, członek kolegium WCzK.

¹²⁸ Nestor Machno (1884-1934), przywódca anarchistycznego ruchu chłopskiego na Ukrainie, walczył przeciwko Denikinowi i Wranglowi, wspierał Armię Czerwoną, wielokrotnie zmieniał front występując przeciwko władzy radzieckiej, pobity, zbiegł w 1921 r. zagranicę. Szerzej o nim i jego wyczynach zob. P. Michajłow, Anarchista, [w:] Kraj Rad, nr 49 z 4 XII 1988 r.

wania w 1923 r. Wyższej Oficerskiej Szkoły Ochrony Pogranicza¹²⁹.

Feliks Dzierżyński, jako szef kluczowych organów bezpieczeństwa państwa zajmował się wieloma zagadnieniami dotyczącymi tej sfery funkcjonowania państwa radzieckiego. Nie tylko tymi wymienionymi powyżej. W jego gestii znajdowała się problematyka funkcjonowania i prawnych regulacji organów WCzK — OGPU. Zajmował się zagadnieniami represyjnej polityki resortu bezpieczeństwa, doskonaleniem metod i funkcjonowania aparatu WCzK — OGPU. Doborem kadr i materialnym położeniem czekistów. Wykrywał i likwidował wraz ze współpracownikami zagrożenia dla nowej władzy niesione przez organizowane spiski, ruchy powstańcze i rozpleniony bandytyzm. Organizował działalność kontrwywiadowczą i wywiadowczą młodej republiki. Dużo energii zabierała mu sprawa wyszkolenia i wychowania kadr bezpieczeństwa. W WCzK (OGPU) służyli ludzie z różnym przygotowaniem, począwszy od wyższego wykształcenia skończywszy na niepiśmiennych czekistach¹³⁰.

¹²⁹ A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 386-387, F. Dzierżyński, Pisma..., wyd. cyt., s. 292-293. Pierwszym dowódcą wojsk ochrony pogranicza był Polak, Piotr Borewicz. Zob. Nr 88 Prikaz OGPU nr 510/C „Ob. Organizacji wyższej pogranicznej szkoły [w:] Łubianka Organy..., wyd. cyt., s. 463-467. Jednorazowo kształciło się w niej od 200 do 250 kursantów. Przygotowanie wyższych kadr wojsk pogranicznych było prowadzone w akademiach wojskowych.

¹³⁰ Więcej czytaj A. Plechanow, Kto wy „Żelieznyj Feliks”?, Moskwa 2013, s. 325-374.

Działając jako komendant zaplecza Frontu Południowo-Zachodniego, a także będąc członkiem¹³¹ specjalnej Komisji Partyjno-Śledczej KC RKP (b) zapoznał się z opłakany stanem zabezpieczenia kontrwywiadowczego Armii Czerwonej. Zorientował się, jak ważna jest dla armii właściwa organizacja zaplecza. W celu usprawnienia funkcjonowania armii, Feliks Dzierżyński zaproponował utworzenie jednolitego organu kontrwywiadowczego, zamiast tzw. Kontroli Wojskowej powstałej z inicjatywy Lwa Trockiego¹³². Zadaniem Kontroli była walka ze szpiegostwem w jednostkach Robotniczo — Chłopskiej Armii Czerwonej. Aparat Kontroli Wojskowej na wszystkich szczeblach podlegał komisarzom politycznym aż do szczebla Rady Rewolucyjno — Wojskowej RSFR, której przewodniczącym był Trocki. O złej pracy wywiadu, łatwym dostępie do planów operacyjnych, braku gwarancji zachowania tajemnicy wojskowej napisał w swoich wspomnieniach

¹³¹ Drugim był Józef Stalin.

¹³² Lew Trocki (1879-1940), właśc. L. D. Bronstein, działacz rosyjskiego ruchu robotniczego, członek SDPRR, od 1917 roku w partii bolszewickiej, działacz tworzącej się władzy radzieckiej, członek Komitetu Wojskowo — Rewolucyjnego, zerwał rokowania z Niemcami, zwolennik eksportu rewolucji, komisarz ludowy spraw zagranicznych, komisarz ludowy spraw wojskowych (1918-1924), jednocześnie do stycznia 1925 r. przewodniczący Rady Rewolucyjno — Wojskowej RFSRR, członek Biura Politycznego RKP(b), wydany z partii w 1927 roku, wysłany poza granice ZSRR. Prowadził działalność skierowaną przeciwko ZSRR. Umarł w wyniku zamachu przeprowadzonego z rozkazu J. Stalina. Zamachowcem był Hiszpan Ramon Mercader.

Michaił Boncz-Brujewicz¹³³ ówczesnie szef Sztabu Polowego Republiki.

Opisał też reakcję Dzierżyńskiego na te nieporządki¹³⁴. W celu poprawy sytuacji powołano Wydziały Specjalne WCzK, które prowadziły działalność kontrwywiadowczą w armii. Ich pierwszym szefem został Michaił Kiedrow. Współpraca Kiedrowa z Trockim się nie układała. Trwał nieustanny konflikt, który został rozstrzygnięty 18 sierpnia 1919 roku, decyzją Biura Organizacyjnego RKP(b), które mianowało szefem Wydziału Specjalnego Feliksa Dzierżyńskiego¹³⁵.

Marzec 1919 r. przyniósł Dzierżyńskiemu nominację na stanowisko ludowego komisarza spraw wewnętrznych. Wcześniej, jako szef WCzK był członkiem kolegium NKWD. W ten sposób polski szlachcic — rewolucjonista skupił w swoich rękach ogromną władzę. Do zadań wypełnianych przez NKWD należała walka z kontrrewolucją i przestępczością. Zajmowała się tym milicja podległa resortowi. Głównym zadaniem komisariatu spraw wewnętrznych była budowa aparatu władzy

¹³³ Michaił Boncz — Brujewicz (1870-1956) carski generał major, generał lejtnant Armii Czerwonej, brat Włodzimierza, przeszedł na stronę rewolucji, piastował wiele funkcji państwowych i wojskowych, doktor nauk wojskowych i technicznych, twórca radzieckich służb geodezyjnych.

¹³⁴ M. Boncz — Brujewicz, *Wspomnienia 1914-1919*, Warszawa 1959, s. 497-498

¹³⁵ Więcej o problematyce funkcjonowania wydziałów Specjalnych w początkowym okresie ich działania, a także później czyt. w A. A. Zdanowicz, *Organy gosudarstwiennoj bezopasnosti i Krasnaja armija, Diejatelnost organów WCzK — OGPU po obesieczieniju bezopasnosti RKKA (1921-1934)*, Moskwa 2008, s. 147-148 i następne.

(komitetów wykonawczych), udzielanie im wszechstronnej pomocy w pracy, kontrola realizacji decyzji RKL w terenie, pomoc w sprawach budżetowych, regulacja wzajemnych stosunków między radami różnych szczebli itp. NKWD zbierało również dane statystyczne o życiu kraju¹³⁶.

Tak więc śmiało możemy powiedzieć, że Dzierżyński był nie tylko obrońcą nowo tworzącej się, ale budował podstawy i zasady działania nowych organów radzieckiej władzy państwowej i administracji.

Jako doskonałemu organizatorowi, partia powierzała kolejne trudne zadania do wykonania. I tak np. 19 lutego 1920 r. Feliks stanął na czele Komitetu do Spraw Powszechnego Obowiązku Pracy, nie zostając zwolnionym z innych stanowisk. Miał zapewnić fabrykom, zakładom i instytucjom niezbędną do funkcjonowania obsadę personalną.

Stojąc na czele organów bezpieczeństwa Rosji Radzieckiej a następnie ZSRR, Feliks Dzierżyński nazywany był *Czerwonym katem*.

Wspomnienia generałowej Jadwigi Sosnkowskiej, której matka była rówieśnicą i sąsiadką Feliksa ze Syłgudyszek znajdujących się obok Oziembłowa pokazują też inne oblicze Feliksa. Otóż, po Rewolucji Październikowej matka generałowej Sosnkowskiej wielokrotnie chodziła do Dzierżyńskiego, prosząc o uwolnienie tego, czy innego Polaka, według niej niesłusznie osadzonego w więzieniu lub skazanego. Dzierżyński

¹³⁶ I. I. Minc, *Istoria...*, wyd. cyt., s. 689-691.

nie badał podobno spraw i chcąc się przysłużyć jej matce, którą znał z dzieciństwa, zwalniał ich¹³⁷.

Wszystko to, czego już dowiedzieliśmy się o Dzierżyńskim: jego hart ducha, upór, wysoka ideowość, zdolności i determinacja pozwalały mu pokonać wszelkie trudności.

Z burz wojny domowej, spisków, buntów i zamachów wyłonił się karzący *Miecz Proletariatu*, którego postać tak przedstawiali przeciwnicy. (...) *Dzierżyński, ten Torquemada bolszewizmu (...) lub, że Eksperymentował na obcym mu organizmie Rosji, do której miał aż nadto uzasadnioną urazę i odrazę, pracował tak jak trzyma się uczonego, przejęty tylko swoim doświadczeniem, robiący na wstrętnym mu zwierzęciu, na zimno wiwisekcję*¹³⁸.

Wspomniany carski generał Boncz-Brujewicz napisał w swoich pamiętnikach (...) *Dzierżyńskiego uważałem i uważam za jednego z najczystszych ludzi, jakich kiedykolwiek spotkałem na długiej drodze życia*(...)¹³⁹. W ostatnim liście do siostry Aldony Feliks napisał, chcąc prawdopodobnie przekonać ją, że nie jest *czerwonym katem* takie zdanie (...) *pozostałem tym samym co dawniej*...¹⁴⁰

¹³⁷ J. Sosnkowska, W.T. Kowalski, *W kręgu mitów i rzeczywistości*, Warszawa, [b.r.w.], s. 18-19.

¹³⁸ B. J. Ronikier, *Czerwony...*, wyd. cyt., s.104.

¹³⁹ M. Boncz — Brujewicz, *Wspomnienia...*, wyd. cyt., s. 492.

¹⁴⁰ F. Dzierżyński, *Listy do siostry...*, wyd. cyt., s. 155.

Biuro Organizacyjne KC RKP (b) w dniu 19 lipca 1920 r. podjęło decyzję w sprawie powszechnej mobilizacji Polaków, członków partii na front polsko-radziecki. Biuro Polskie KC RKP (b), którego przewodniczącym był Dzierżyński podjęło decyzję o utworzeniu 27 lipca 1920 r. Polskiego Biura Propagandy i Agitacji na Ukrainę Prawobrzeżną z Julianem Leńskim¹⁴¹ na czele. Postanowiono również, że na ziemiach polskich powstanie Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski, jako kierowniczy organ władzy robotniczej na ziemiach zajętych przez Armię Czerwoną. W tym samym czasie Dzierżyński wraz z Józefem Unszlichtem weszli w skład Rady Rewolucyjno-Wojennej Frontu Zachodniego¹⁴² (tj. wojsk walczących z armią polską — K.K.). Mobilizacja komunistów polskich, członków RKP (b) objęła nie mniej niż 5 700 Polaków, czyli

¹⁴¹ Stanisław Kutrzeba mylnie twierdził w swojej pracy: *Polska...*, wyd. cyt., s. 176, że Julian Leszczyński stał na czele stworzonego na *wzór sowiecki* rządu polskiego.

¹⁴² J. Unszlicht lansował koncepcję, że zatrzymanie Armii Czerwonej na granicach etnograficznych Polski, byłoby odpowiednim rozwiązaniem, gdyby istniały realne warunki zabezpieczenia zachodnich granic Rosji Radzieckiej. Warunek ten mógł być spełniony poprzez zawarcie pokoju z rządem polskim, gwarantowanego przez Ententę lub ustanowienie rządów robotniczych, co umożliwiłoby ułożenie stosunków pokojowych z Polską. W innym wypadku należało wkroczyć do Polski, uzbroić proletariat i koordynować działania z KC KPRP. Koncepcja J. Unszlichta została przyjęta do realizacji przez rząd radziecki. Leszczyński chciał wykorzystać sukcesy Armii Czerwonej dla wprowadzenia w sposób radykalny i hurrarewolucyjny władzy na ziemiach polskich. Zob. P. Samuś, Edward Próchniak, Warszawa 1983, s. 143-144; N. Michta, Julian Marchlewski, Warszawa 1984, s. 190.

1/3 wszystkich należących do partii rosyjskiej¹⁴³. Członkowie Biura — Dzierżyński, Marchlewski, Kon — 23 lipca udali się na front, początkowo do Smoleńska, a następnie Mińska. Z Mińska pojechano do Lidy¹⁴⁴, a następnie Wilna. Po zdobyciu przez jednostki 15 armii Białegostoku, członkowie Biura Polskiego powołali w tym mieście 30 lipca Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski, na którego czele, jako przewodniczący stanął Julian Marchlewski. Feliks Dzierżyński w ramach podziału kompetencji pomiędzy poszczególnych członków Komitetu zajmował się sprawami bezpieczeństwa, wywiadu i kontrwywiadu oraz organizacją Polskiej Armii Czerwonej. Dwa dni wcześniej na prośbę Dzierżyńskiego skierowaną do Biura Organizacyjnego KC RKP (b), Rada Komisarzy Ludowych przekazała miliard rubli, jako pomoc dla tworzonych terenowych komitetów rewolucyjnych.

TKRP wydał *Manifest do polskiego ludu roboczego miast i wsi*, w którym czytamy m.in. (...) *Nastala godzina wyzwolenia. Lud roboczy w Polsce, wyzwolony spod jarzma kapitalistów, obszarników, zdzierców i wyzyskiwaczy, we własne dłonie bierze swój los. (...) Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski do czynu was wzywa! (...) Fabryki i kopalnie należy wydrzeć z rąk kapitalistów i spekulantów — paskarzy. Przechodzą one na własność narodu i zarząd ich obejmują*

¹⁴³ A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 258.

¹⁴⁴ W Lidzie ze złamaną nogą, po wypadku samochodowym, przebywał J. Unszticht.

komitety robotnicze. Folwarki i lasy również przechodzą na własność i pod zarządek narodu. (...) zjazd delegatów ludu roboczego miast i wsi utworzy Polską Socjalistyczną Republikę Rad. Robotnicy! (...) Czyńcie nowy ład u nas w Polsce¹⁴⁵. Redaktorem *Manifestu*..., był Marchlewski. Nie doceniono w *Manifestie*... wagi sojuszu robotniczo-chłopskiego, sprawy chłopskiej. Pominęto w nim sprawę nadania biedocie chłopskiej ziemi skonfiskowanej duchowieństwu i obszarnikom. Feliks Dzierżyński doceniając doświadczenia zdobyte w toku rewolucji w Rosji, uważał, że należy postępować w stosunku do chłopów, tak jak zrobili to bolszewicy. W liście do Włodzimierza Lenina napisał: *Wypowiadam się za włączeniem przewidywanego żądania w redakcji: oddanie ziemi obszarnicznej parobkom i chłopom małorolnym*¹⁴⁶. Ze stanowiskiem Dzierżyńskiego nie zgodzili się członkowie TKRP i zadecydo-

¹⁴⁵ 1920 lipiec 30, Białystok, Manifest Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski do ludności, [w:] *Stosunki polsko-radzieckie w latach 1917-1945, Dokumenty i materiały*, pod red. T. Cieślaka, Warszawa 1967, s. 61-64. W *Manifestie*... bezpodstawnie, brutalnie zaatakowano *zdrajców socjalizmu* Piłsudskiego i Daszyńskiego, którzy agitowali na rzecz wstępowania do Legionów. W *zbrodniczej głupocie swojej ludzili ludzi, że pójdą bić się za wolność ludu polskiego, gdy jasnym było, że Legiony będą krew swą przelewać za zwycięstwo Niemiec kapitalistycznych, za triumf Wilhelma, kata Polski*. Jak widać z w/w fragmentu nadal pokurowała, błędna, SDKPiL-owska ocena problemu niepodległości i sprawy narodowej, tak drogiej sercu, także robotników polskich.

¹⁴⁶ Zob. Z. Dzierżyńska, *Lata wielkich bojów*, Warszawa 1969, s. 388. Lenin osobiście interweniował w sprawie chłopskiej, twierdząc że należy pogodzić małorolnych chłopów z robotnikami rolnymi. TKRP miał w opinii Lenina podjąć w tej sprawie specjalną uchwałę.

wali, że majątki obszarnicze należy dzielić tylko wśród pracujących w nich robotników rolnych. Utrzymane w takim tonie stanowisko TKRP spowodowało, że chłopci w swej głównej masie (szczególnie małorolni — K.K.) nie poparli działań komitetu. Tak więc w tym przypadku rozwój sytuacji wykazał słuszność podejścia Dzierżyńskiego do sprawy chłopskiej i jej rozwiązania.

Głównym zadaniem Feliksa Dzierżyńskiego w związku z dokonanym podziałem obowiązków członków TKRP była organizacja Polskiej Armii Czerwonej. W sprawie tej komunikował się z Leninem, uważając ją za szczególnie ważną. Komitet Centralny RKP (b) polecił głównodowodzącemu wojskami RFSRR Siergiejowi Kamieniewowi¹⁴⁷ oddelegowanie wszystkich polskich komunistów z jednostek jemu podległych do tworzącej się rewolucyjnej armii polskiej. W połowie sierpnia 1920 r. przystąpiono do formowania polskiego pułku ochotniczego w Białymstoku. Sformowano też pułk strzelców w Bobrujsku. Feliks Dzierżyński rozważał możliwość włączenia w skład powstających jednostek najbardziej uświadomionych spośród jeńców. Służyć temu miała szeroko rozwinięta praca agitacyjna wśród 30 tysięcy jeńców polskich¹⁴⁸. Na czele

¹⁴⁷ Siergiej Kamieniew (1881-1936), oficer wojsk rosyjskich, w 1918 wstąpił do Armii Czerwonej, od 1919 do 1924 jej głównodowodzący, po zakończeniu wojny domowej piastował szereg stanowisk wojskowych.

¹⁴⁸ A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 369.

tworzonej armii stanął Roman Łągwa¹⁴⁹. Formowania I Polskiej Armii Czerwonej nie zakończono, gdyż nastąpiła zmiana sytuacji na froncie — odwrót wojsk radzieckich. Wśród problemów, którymi się zajmował *Żelazny Feliks*, będąc członkiem TKRP, była też sprawa wysiedlania Polaków ze strefy przyfrontowej. Poleciał wstrzymać deportację, stosując ją tylko wobec podejrzanych o szpiegostwo. Wiele czasu poświęcał na prowadzenie ustnej agitacji, wielokrotnie występując na wiecach.

Działalność TKRP była krótkotrwała, zaledwie 20 dni. Władza sprawowana przezeń ograniczała się do województwa białostockiego oraz przylegających do niego powiatów województw warszawskiego i lubelskiego. Prowadzone działania wojenne ograniczyły możliwości TKRP rozszerzenia propagandowej działalności na resztę ziem polskich.

Komuniści polscy nie docenili znaczenia odzyskania niepodległego państwa polskiego, nie tylko dla burżuazji, ale także dla robotników i chłopów.

Po raz pierwszy jednak, w historii polskiego ruchu rewolucyjnego wypowiedziane zostały słowa *Niech żyje Polska*

¹⁴⁹ Roman Łągwa (1891-1938), członek PPS — Lewicy od 1910, uczestnik I wojny światowej, komendant poczty i telegrafu w Piotrogradzie, przeszedł na stronę władzy radzieckiej, od 1918 członek RKP (b), dowódca Zachodnie Dywizji Strzelców I Polskiej Armii Czerwonej, attache wojskowy w Chinach, od 1930 szef Zarządu Łączności Armii Czerwonej.

*socjalistyczna, Polska prawdziwie niepodległa, Polska robotniczo-chłopska*¹⁵⁰.

Pisząc o tym okresie działalności Dzierżyńskiego, należy wspomnieć o zabawnym incydencie, jaki go wraz z Marchlewskim spotkał w Wyszkanie, gdzie był przyjmowany przez miejscowych księży Mieczkowskiego i Modzelewskiego. Księża ci podejmując naszych rewolucjonistów nie zorientowali się kim oni są. W czasie obiadu mówili niezbyt pochlebnie o Dzierżyńskim i Marchlewskim, wychwalając przy okazji swoich gości. Dopiero po zakończeniu obiadu i po tym jak Dzierżyński jasno dał im do zrozumienia, że rozmawiają nt. *Czerwonego kata* i J. Marchlewskiego z nimi samymi, księża byli zszokowani¹⁵¹.

Oprócz funkcji partyjnych bohater książki pracował na wielu stanowiskach państwowych. Zwykle Feliks Dzierżyński kojarzy się nam z funkcją strażnika rewolucji — szefa WCzK. Równie wielkie zasługi Feliks położył w odbudowie gospodarki Rosji zniszczonej podczas I wojny światowej i wojny domowej. W swojej działalności gospodarczej zajmował się

¹⁵⁰ Hasło to spotykamy w odezwie *Do włościan polskich*, w której modyfikując założenia programu rolnego, wypowiedziano się za przekazaniem bezpłatnie części ziemi obszarnej chłopom małopolskim. Umorzono wszystkie długi, zaległe podatki i czynsze dzierżawne. Nie zwracano jednak uwagi na chłopów średniorolnych, co zawężyło bazę rewolucji.

¹⁵¹ W późniejszej rozmowie z S. Żeromskim potępiali Dzierżyńskiego i Marchlewskiego, nie pamiętając, że wcześniej rozpytywali się w pochwałach wobec czołowych polskich komunistów; zob. Z. Dzierżyńska, *Lata...*, wyd. cyt., s. 393.

uruchomieniem kolei oraz jako przewodniczący Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej (NRGN) kierował przemysłem, a praktycznie całą gospodarką ZSRR.

Rok 1921 był praktycznie pierwszym w którym umilkły strzały i można było przystąpić do odbudowy zniszczonej gospodarki. Już w grudniu 1920 roku uchwalono plan elektryfikacji Rosji (GOERLO). Od 1921 r. wprowadzana była Nowa Ekonomiczna Polityka, której założenia związane były z uruchomieniem mechanizmów rynkowych, handlu i obiegu pieniężnego. Do działalności dopuszczono elementy kapitalistyczne. Państwo radzieckie przechodząc do NEP-u pozostawiło w swoich rękach 4500 większych zakładów, podporządkowanych NRGN. Część przedsiębiorstw przekazano lokalnym władzom, inne wydzierżawiono. Zakłady typu rzemieślniczego zreprivatyzowano. Istniały także przedsiębiorstwa spółdzielcze. Udzielano koncesji kapitałowi zagranicznemu. Wszystkie działania miały na celu uruchomienie i ożywienie gospodarki, której produkcja przemysłowa stanowiła w 1921 r. 1/5 tego co wytwarzano w 1913 r. Wytop stali, to zaledwie 1/20 produkcji z 1913 r. Produkcja rolna zmniejszyła się o 40%¹⁵². Miasta rosyjskie się wyludniły. Ludność zaczęła uciekać na wieś w poszukiwaniu żywności. Piotrogrado-

¹⁵² A. Kijas, J. Morzy, J. Ochmański, Zarys..., wyd. cyt., s. 101-102, zob. J. Teleszyński, Gorejący..., wyd. cyt., s. 194. R. Pipes, Rosja ..., wyd. cyt., s. 397 pisze o 82% spadku produkcji wielkoprzemysłowej. A. Czubiński, Kraj Rad Lata zwycięstw i bojów., Warszawa 1973, s. 38 pisze, że globalna produkcja przemysłu spadła do 1/7 tego, co produkowano w 1913.

wi ubyło 70% ludności, a Moskwie 50%. W innych miastach wyglądało to podobnie. Liczba robotników spadła z 3,6 mln przed Rewolucją Październikową do 1,5 miliona. Jednakże faktycznie w ZSRR w 1920 było jedynie 932 000 robotników przemysłowych. Pozostali faktycznie byli rzemieślnikami pracującymi we własnym warsztacie, mając często tylko jednego pomocnika, który często był członkiem rodziny. Realne płace spadły o 2/3 w porównaniu do lat 1913-1914¹⁵³.

Chociaż Dzierżyński nie miał wykształcenia ani doświadczenia predystynującego go do zajmowania stanowisk w gospodarce, uznano, że jedynie on jest w stanie poradzić sobie z uruchomieniem komunikacji kolejowej. Na wniosek Lenina Prezydium WCIK 14 kwietnia 1921 r. mianowało *rewolucjonistę i tylko tyle*, jak napisał Dzierżyński w ankiecie na X Zjazd RKP (b), na stanowisko ludowego komisarza komunikacji. O kulisach nominacji Feliksa pisał Władimir Boncz-Brujewicz¹⁵⁴. Według niego Lenin uznał, że poprzedni komisarze komunikacji byli ludźmi niezdecydowanymi. *Będziecie musieli wziąć się za Ludowy Komisariat Komunikacji — powiedział Włodzimierz Iljicz (...)*¹⁵⁵. Dekret o mianowaniu

¹⁵³ R. Pipes, Rosja bolszewików, Warszawa 2005, s. 397.

¹⁵⁴ Władimir Boncz — Brujewicz (1873-1955), brat Michała, historyk, od 1892 członek kółek marksistowskich, współpracownik *Iskry*, *Prawdy*, *Izwestii*, szef kancelarii RKL, następnie na innych stanowiskach państwowych m.in. dyrektor Muzeum Historii Religii i Ateizmu.

¹⁵⁵ W. Boncz — Brujewicz, Żelazny ludowy komisarz komunikacji, [w:] Towarzysz Józef..., wyd. cyt., s. 269.

Dzierżyńskiego na stanowisko komisarza komunikacji wywarł ogromne wrażenie. Nominacja z dużym niepokojem została przyjęta przez pracowników transportu — fachowców. Uważali oni, że mianowanie Dzierżyńskiego miało na celu przełamanie trudności organizacyjnych jednorazową akcją. Lecz *Pierwszy Czekaista* zdawał sobie sprawę, że do kierowania transportem potrzebna jest pomoc fachowców i nastawienie się na długofalową pracę organizacyjną. Na swojego zastępcę przyjął inżyniera kolejnictwa N. I. Borysowa, o którym mówił Leninowi: *Jest to, rzecz jasna, człowiek nastawiony konserwatywnie, opozycyjnie, klnie na nieróbstwo, na bałagan w transporcie, sam zaś jest doskonałym specjalistą i, co najważniejsze, lubi i zna swoją robotę*¹⁵⁶.

W tydzień po śmierci Włodzimierza Lenina, 2 lutego 1924 r., Feliks Dzierżyński powołany został przez Centralny Komitet Wykonawczy ZSRR na przewodniczącego Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej. Jednocześnie zwolniono go z obowiązków ludowego komisarza komunikacji¹⁵⁷.

Pracy i kłopotów Feliksowi wciąż przybywało. Działął, tak jak nakazywało mu sumienie, pracując po 16-18 godzin na dobę¹⁵⁸. Chorował na astmę. Odzywały się stare dolegliwości sercowe.

¹⁵⁶ Tamże, s. 270. W skład kolegium komisariatu komunikacji weszli też: Bogdanow, Fomin, Rudoj, Kolegajew, Bobin, Siergiejew.

¹⁵⁷ Nadal pozostawał na czele OGPU.

¹⁵⁸ Wypis z dziennika czynności Feliksa Dzierżyńskiego — przewodniczącego OGPU 16-18 czerwca 1926 r.: 16 czerwca: 9,15-12,00 NRGN;

Przewrót majowy Józefa Piłsudskiego w Polsce Dzierżyński uznał, zresztą bezpodstawnie, jak wykazała historia, za zagrożenie ZSRR. Zarządził pogotowie w wojskach OGPU, wzmocnił ochronę granic. Dnia 11 lipca 1926 r. powiadomił KC WKP(b), że Polska przygotowuje się do ataku.

W dziewięć dni później przemawiając na posiedzeniu plenarnym Komitetu Centralnego WKP(b) doznał ciężkiego ataku serca. Spowodowane było to prawdopodobnie przez osłabienie organizmu, a także zdenerwowanie wywołane 17-krotnym przerywaniem jego wypowiedzi przez oponentów.

Zmarł w swoim mieszkaniu na Kremlu, o godzinie 16.40 20 lipca 1926 r. Przy jego śmierci obecni byli, jego żona Zofia Dzierżyńska, Adolf Warski oraz sekretarze Abram Bieleński¹⁵⁹ i Stanisław Redens¹⁶⁰.

Po śmierci Feliksa Dzierżyńskiego KC i CKKP WKP (b) wydały odezwę do wszystkich członków partii, do robotników,

12-18,30 — Rada Pracy i Obrony; 18,30-19,30 — obiad; 19,30-23,20 GPU; 17 czerwca: 9,30-12,00 — GPU i NRGN; 12,00-15, 00 — Komisja Andriejewa dot. kooperacji; 15,00-17,30 — Biuro Polityczne; 17, 30-18, 45 — obiad; 18,45-24,20 — GPU; 18 czerwca: 9,30-13,00 — GPU, NRGN; 13,00-18,20 Rada Pracy i Obrony, 18, 20-19, 30 — obiad; 19,30-23,15 — GPU, podaje za A. Plechanow, *Kto wy?...*, wyd. cyt., s. 871.

¹⁵⁹ Abram Bieleński (1882 [1883?]-1941), od 1902 r. członek RSDRP, od 1917 r. w WCZK, następnie GPU, NKWD, sekretarz F. E. Dzierżyńskiego, odpowiadał za bezpieczeństwo radzieckich przywódców, rozstrzelany w 1941 r. Zrehabilitowany w 1956 r.

¹⁶⁰ Stanisław Redens (1892-1939), funkcjonariusz organów bezpieczeństwa, członek partii bolszewickiej od 1914 r., pełnił wiele ważnych funkcji w organach bezpieczeństwa i spraw wewnętrznych. Szwagier J. Stalina.

do wszystkich ludzi pracy, do Armii Czerwonej i Floty Radzieckiej. Głosiła ona: *Dzisiaj spotkał partię nową ciężki los. Zmarł nagle na atak serca towarzysz Dzierżyński, postrach burżuazji, wierny rycerz proletariatu, szlachetny bojownik rewolucji komunistycznej, nieustrudzony budowniczy naszego przemysłu i nieustraszony żołnierz wielkich bojów*¹⁶¹.

Wielki Polak i rewolucjonista przeżył niespełna 49 lat, z tego 32 poświęcił realizacji swoich marzeń, przypłacając to 11 latami więzień, katorgi i zesłania.

*(...) Tysiąc razy odparty wstanie — aż do końca...*¹⁶² *napiisał o sobie i dotrzymał tego.*

*W ostatnim swoim przemówieniu scharakteryzował się trafnie. Żaden jego biograf nie może zrobić tego lepiej. Wiecie doskonale, na czym polega moja siła. Nigdy siebie nie oszczędzam. Lubicie mnie tu wszyscy dlatego, że mi ufacie. Nigdy nie jestem obłudny i jeśli widzę u nas nieporządki — zwalczam je z całą siłą*¹⁶³. Czy można tu coś dodać?

Padł w ogniu walki, którą uważał za słuszną, na jej pierwszej linii, do końca wierny przysiędze złożonej w młodości.

¹⁶¹ A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński..., wyd. cyt., s. 487.

¹⁶² J. Ochmański, Feliks Dzierżyński nieustraszony..., wyd. cyt., s. 234.

¹⁶³ F. Dzierżyński, Pisma..., wyd. cyt., s. 473.

« CZĘŚĆ II »

KALENDARIUM ŻYCIA I DZIAŁALNOŚCI FELIKSA DZIERŻYŃSKIEGO

Feliks Dzierżyński syn Edmunda, ur. 11 września 1877 r. w Oziembłowie, pow. Oszmiański, w rodzinie drobnoszlacheckiej. Nazwiska przybrane: Leopold Bielicki, Edmund Iwanowski, Frankowski, Jan Krzeczkowski, Walecki, Podolski, Władysław Ptaszyński, Roman Raciszewski, Edmund i Jan Żebrowski. Pseudonimy: Astronom, Astronomek, Barbarus, Domański, Edmund, Franek, Introligator, Jacek, Jakub, Józef. Zmarł 20 lipca 1926 r. w Moskwie.

1877

11 września — w majątku szlacheckiej rodziny Dzierżyńskich na Litwie urodził się Feliks Dzierżyński

1887

Feliks Dzierżyński wstępuje do I gimnazjum męskiego w Wilnie (mieszczącego się w murach dawnego Uniwersytetu Wileńskiego).

1893

Feliks Dzierżyński bierze udział w działalności patriotycznych uczniowskich kółek samokształceniowych, które zajmowały się studiowaniem polskiej literatury i historii.

1894

Będąc uczniem VI klasy gimnazjalnej uczestniczy w zebraniach socjaldemokratycznych kółek samokształceniowych.

1895

W VII klasie gimnazjalnej F. Dzierżyński wstępuje do Litewskiej Socjaldemokratycznej Partii i samodzielnie prowadzi pracę agitacyjną wśród uczniów rzemieślniczych i fabrycznych w Wilnie.

1895

Grudzień — Feliks Dzierżyński bierze udział w nielegalnym zjeździe przedstawicieli uczniowskich i studenckich kółek socjaldemokratycznych Polski i Litwy, w Warszawie.

1896

2 kwietnia — Feliks Dzierżyński na dwa miesiące przed maturą opuszcza gimnazjum i całkowicie poświęca się działalności rewolucyjnej.

Maj — Feliks Dzierżyński uczestniczy w I Zjeździe Litewskiej Socjaldemokratycznej Partii.

Czerwiec — wrzesień — F. Dzierżyński przebywa w powiecie lidzkim, gdzie udziela korepetycji ziemianinowi Swolce. Część zarobionych pieniędzy przekazuje do kasy partyjnej.

Październik — Feliks Dzierżyński przystępuje do samodzielnej agitacji wśród robotników wileńskich.

1897

Na polecenie partii wyjeżdża do Kowna, gdzie prowadzi pracę organizatorską i agitacyjną. Zakłada kółka socjaldemokratyczne, pisze korespondencje do prasy robotniczej i opracowuje odezwy.

Kwiecień — Ukazuje się pierwszy numer gazety *Kowieński Robotnik*, której wydawcą i twórcą był Feliks Dzierżyński.

17 lipca — Pierwsze zatrzymanie i aresztowanie Feliksa Dzierżyńskiego w Kownie. W trakcie pobytu w więzieniu nie stracił kontaktu z partią, wysyłał korespondencję do prasy robotniczej.

1898

W liście do Andrzeja Domaszewicza krytykuje prawicowe kierownictwo Litewskiej Socjaldemokratycznej Partii za odmowę uczestnictwa w I Zjeździe Socjaldemokratycznej Robotniczej Partii Rosji odbywającym się w Mińsku.

Marzec — Prokurator Wileńskiej Izby Sądowej wystąpił z wnioskiem do ministra sprawiedliwości o skazanie Feliksa Dzierżyńskiego w trybie administracyjnym na okres pięciu lat.

12 maja — Zapada wyrok: trzy lata zesłania do guberni wiackiej (Nolińsk) i skierowanie pod nadzór policji.

Listopad — Za agitację rewolucyjną wśród mieszkańców Nolińska Feliks Dzierżyński zostaje karnie przeniesiony do wsi Kajgorodskoje (tj. dalej 400 wiorst) na północ.

1899

Wrzesień — Feliks Dzierżyński ucieka z zesłania i przybywa do Wilna. Litewska socjaldemokracja została rozbita, co

spowodowało istotne zmiany w kierownictwie. Czynione były próby połączenia się z PPS, czemu jest przeciwny. Nielegalnie wyjeżdża do Warszawy w Królestwie Polskim, odbudowuje struktury SDKP.

Listopad — Feliks Dzierżyński we współpracy z Janem i Antonim Rosołami organizuje Związek Robotniczy Socjaldemokracji. Wraca do Wilna i przeprowadza rozmowy z działaczami litewskiej socjaldemokracji w celu zjednoczenia z socjaldemokracją polską.

1900

Styczeń — Feliks Dzierżyński uczestniczy w Zjeździe Związku Robotniczego na Litwie i w wyniku wyboru zostaje członkiem jego władz.

4 lutego — Feliks Dzierżyński zostaje aresztowany drugi raz w życiu. Ma to miejsce w Warszawie. Przebywa w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej.

1901

Kwiecień — Feliks Dzierżyński zostaje przeniesiony do więzienia w Siedlcach.

3 listopada — Feliks Dzierżyński zostaje skazany na 5 lat zesłania do Wilujska (Syberia Wschodnia).

1902

Styczeń — luty — Feliks Dzierżyński oczekuje na zesłanie w więzieniu w Butyrkach (centralne więzienie wysyłkowe).

Maj — W trakcie transportu do miejsca zesłania, w etapowym więzieniu aleksandrowskim znajdującym się pod Irkuckiem, staje na czele buntu więźniów domagających się cofnięcia zarządzeń pogarszających ich warunki bytowe.

12 czerwca — W trakcie drogi na zesłanie Feliks Dzierżyński ucieka z Wiercholeńska i dociera do Warszawy. Następnie wyjeżdża do Berlina.

14 — 17 lipca — Jest uczestnikiem konferencji Komitetu Zagranicznego SDKPiL, do którego został dokooptowany. Po zakończeniu konferencji wyjeżdża do Krakowa, w którym organizuje wydawanie oraz transport „Czerwonego Sztandaru” do Królestwa Polskiego.

Jesień — zima 1902 (maj 1903 r.) — przebywa na kuracji przeciwgruźliczej w Szwajcarii i Zakopanem.

1903

25 — 29 lipca — Z inicjatywy Feliksa Dzierżyńskiego zwołano IV Zjazd SDKPiL podczas którego podjęto uchwałę o połączeniu z SDPRR.

1904

Sierpień — listopad — Feliks Dzierżyński przebywa i pracuje w Krakowie jako sekretarz Komitetu Zagranicznego SDKPiL. Kilukrotnie, nielegalnie, wyjeżdża do Królestwa Polskiego.

Styczeń — luty — Po wybuchu rewolucji w 1905 roku w Rosji Feliks Dzierżyński udaje się do Warszawy i organizuje strajki powszechne na terenie Królestwa Polskiego.

1 — 4 maja — Feliks Dzierżyński — jeden z głównych organizatorów kilkudziesięciotysięcznej manifestacji w dniu 1 maja w Warszawie. Kieruje strajkiem protestacyjnym w odpowiedzi na masakrę demonstracji z okazji 1 maja.

31 lipca — Jako przedstawiciel Zarządu Głównego Feliks Dzierżyński bierze udział w międzydzielnicowej konferencji SDKPiL w Dębach Wielkich. Zostaje aresztowany wraz ze współtowarzyszami i osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej.

3 listopada — w wyniku amnestii Feliks Dzierżyński zostaje zwolniony. Działa w Zagłębiu Dąbrowskim.

28 — 30 listopada — Feliks Dzierżyński jest uczestnikiem Krajowej Konferencji SDKPiL.

1906

23 kwietnia — 8 maja — Feliks Dzierżyński, Adolf Warski, Jakub Hanecki reprezentują SDKPiL na IV Zjeździe SDPRR w Sztokholmie. Wtedy pierwszy raz spotyka się z Włodzimierzem Leninem. Wynikiem zjazdu jest m in. organizacyjne połączenie SDKPiL z SDPRR.

18 — 25 czerwca — Feliks Dzierżyński będąc sprawozdawcą Zarządu Głównego SDKPiL bierze udział w V Zjeździe SDKPiL w Zakopanem. Wygłasza referat sprawozdawczy o działalności partii, podsumowuje zdobyte przez SDKPiL doświadczenie z okresu rewolucji 1905 roku. Wybrany zastępcą członka ZG SDKPiL.

7 sierpnia — 22 września — przebywa w Petersburgu i w Finlandii (m. Kuokkala), jako przedstawiciel SDKPiL w KC SDPRR

16 — 20 listopada — Feliks Dzierżyński uczestniczy w II Konferencji SDPRR w Tammerforsie — Tampere.

26 grudnia — F. Dzierżyński zostaje aresztowany kolejny, już czwarty raz. Miało to miejsce w trakcie narady przedstawicieli SDKPiL i Bundu. Przebywa w więzieniu na Pawiaku.

1907

Maj — W trakcie V Zjazdu SDPRR Feliks Dzierżyński zostaje wybrany członkiem Komitetu Centralnego (w trybie zaocznym).

4 czerwca — zwolniony z więzienia za kaucją. W lipcu kieruje obradami Konferencji Krajowej SDKPiL.

Sierpień — Feliks Dzierżyński bierze udział w II Ogólnorosyjskiej Konferencji SDPRR w miejscowości Kotka (terytorium dzisiejszej Finlandii).

Listopad — Kieruje obradami Konferencji Krajowej SDKPiL. Jest uczestnikiem III Ogólnorosyjskiej Konferencji SDPRR w Helsinkach.

1908

12 kwietnia — Kieruje obradami Konferencji Krajowej SDKPiL.

16 kwietnia — Feliks Dzierżyński zostaje aresztowany i osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Tutaj zaczął prowadzić swój przejmujący diariusz — *Pamiętnik więźnia*.

Grudzień — Feliks Dzierżyński zostaje zaocznie wybrany zastępcą członka ZG SDKPiL w trakcie VI Zjazdu SDKPiL odbywającego się w Pradze.

1909

9 maja — Wyrok, zesłanie na Syberię na wieczne osiedlenie. Feliks Dzierżyński zostaje pozbawiony praw obywatelskich i szlacheckich.

Sierpień — Feliks Dzierżyński wyrusza na wieczne zesłanie do Tasiejewki.

Listopad — Kolejna ucieczka Feliksa Dzierżyńskiego z zesłania.

Grudzień — Feliks Dzierżyński dociera do Berlina.

1910

Styczeń — luty — Feliks Dzierżyński znajduje się w Bernie, Zurychu oraz na leczeniu na wyspie Capri. Podczas pobytu na wyspie poznaje Maksyma Gorkiego. Zwiedza Francję

Marzec — listopad — Kolejny pobyt Feliksa Dzierżyńskiego w Krakowie. W tym czasie kilkakrotnie podróżuje nielegalnie do Królestwa Polskiego. Prowadzi działania na rzecz utrzymania jedności w partii. Pełni funkcję sekretarza ZG SDKPiL.

Sierpień — uczestniczy w Konferencji Krajowej SDKPiL w Krakowie.

Wrzesień (sierpień?) — ślub z Zofią Julią Muszkat (tzw. ślub partyjny).

10 listopad — ślub z Zofią Muszkat w kościele św. Mikołaja w Krakowie.

1911

10 — 17 czerwca — Feliks Dzierżyński jest uczestnikiem konferencji KC SDPRR w Paryżu.

23 czerwca — urodził się Jan, jedyny syn Zofii i Feliksa Dzierżyńskich.

Grudzień — Feliks Dzierżyński działa w Królestwie Polskim, organizując zwolenników ZG i zwalczając tzw. „rozłamowców” w SDKPiL. Zdecydowanie opowiada się za bliską współpracą z bolszewikami.

1912

Marzec — Feliks Dzierżyński udaje się nielegalnie do Warszawy.

14 września — Kolejne, już szóste aresztowanie Feliksa Dzierżyńskiego. Ponownie zostaje osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Oczekując na kolejny wyrok przebywa w Pawilonie ponad półtora roku.

1914

Na mocy wyroku Warszawskiego Sądu Okręgowego Feliks Dzierżyński zostaje skazany na trzy lata katorgi (kara za ucieczkę z zesłania).

Lipiec — Feliks Dzierżyński zostaje przeniesiony do więzienia w Mceńsku, a następnie do Orła.

1916

4 maja — Ponowny wyrok. Feliks Dzierżyński zostaje przewieziony do Moskwy i skazany na sześć lat katorgi z działalność rewolucyjną w latach 1910-1912. Przebywa w więzieniu w Butyrkach w Moskwie.

1917

14 marca — Po Rewolucji Lutowej 1917 r. Feliks Dzierżyński odzyskuje wolność.

Marzec — członek tymczasowego kierownictwa grupy moskiewskiej SDKPiL.

Kwiecień — współprzewodniczący moskiewskiej miejskiej konferencji SDPRR(b).

7 — 12 maja — Feliks Dzierżyński jest uczestnikiem VII Ogólnorosyjskiej Konferencji SDPRR(b). Włodzimierz Lenin wysuwa kandydaturę F. Dzierżyńskiego na członka KC SDPRR.

8 — 19 sierpnia — VI Zjazd SDPRR(b) w trakcie którego F. Dzierżyński zostaje wybrany na członka Komitetu Centralnego SDPRR (b).

21 sierpnia — Feliks Dzierżyński zostaje członkiem Sekretariatu KC SDPRR.

Wrzesień — październik — bierze udział w Naradzie Demokratycznej w Piotrogradzie. Uczestniczy w centralnym

kierownictwie politycznym i organizacyjno — militarnym przygotowań do rewolucji socjalistycznej. Powołany do Wojskowo — Rewolucyjnego Ośrodka Partyjnego dla kierowania powstaniem zbrojnym. Wprowadzony do Komitetu Wykonawczego Piotrogradzkiej Rady Delegatów.

25 października — Feliks Dzierżyński zostaje członkiem Komitetu Wojskowo — Rewolucyjnego. Kieruje ochroną Smolnego oraz zdobyciem Poczty Głównej i Telegrafu.

8 listopada — Feliks Dzierżyński uczestniczy w obradach II Ogólnorosyjskiego Zjazdu Rad. Zjazd wybiera go na członka WCIK. Następnie zostaje członkiem prezydium WCIK oraz jest członkiem Konstytuanty.

Listopad — F. Dzierżyński zostaje powołany na członka kolegium Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD).

20 grudnia — Rada Komisarzy Ludowy powołuje Feliksa Dzierżyńskiego na przewodniczącego Wszechrosyjskiej Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem (WCzK).

1918

6-8 marca — Feliks Dzierżyński bierze udział w pracach VII Zjazdu partii. Zjazd wybiera go na członka KC RKP(b).

Kwiecień — Feliks Dzierżyński kieruje likwidacją organizacji anarchistycznych w Moskwie.

Lipiec — F. Dzierżyński dowodzi likwidacją buntu lewicowych eserowców. Bierze udział w pracach V Ogólnorosyjskiego Zjazdu Rad. Na własną prośbę, w związku z zabójstwem ambasadora Niemiec hrabiego Wilhelma von Mirbacha zwolniony ze stanowiska przewodniczącego WCzK; 22 sierpnia ponownie powołany na to stanowisko.

Sierpień — grudzień — Feliks Dzierżyński kontynuuje walkę ze spiskami kontrrewolucyjnymi.

1919

Styczeń — F. Dzierżyński wchodzi w skład komisji prowadzącej dochodzenia na Froncie Wschodnim w związku z oddaniem miasta Perm wojskom admirała Aleksandra Kołczaka.

Luty — Przyjazd żony Zofii i syna Jana do Moskwy.

18 — 23 marca — Dzierżyński uczestniczy w pracach VIII Zjazdu RKP(b). Zjazd wybiera go na członka Komitetu Centralnego.

30 marca — Komitet Centralny RKP(b) i Rada Komisarzy Ludowych mianują Feliksa Dzierżyńskiego ludowym komisarzem spraw wewnętrznych (NKWD).

1920

28 stycznia — Dzierżyński odznaczony zostaje Orderem Czerwonego Sztandaru.

19 lutego — Feliks Dzierżyński zostaje przewodniczącym Komitetu ds. Powszechnego Obowiązku Pracy.

Maj — lipiec — Feliks Dzierżyński zostaje komendantem zaplecza Frontu Południowo — Zachodniego.

Lipiec — Feliks Dzierżyński zostaje przewodniczącym Biura Polskiego KC RKP(b).

Lipiec — sierpień — Dzierżyński uczestniczy w II Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej w Piotrogradzie — Moskwie.

30 lipca — Feliks Dzierżyński wchodzi w skład Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski.

Sierpień — wrzesień — F. Dzierżyński pełni funkcję członka Rewolucyjnej Rady Wojennej Frontu Zachodniego.

1921

27 stycznia — F. Dzierżyński obejmuje kierownictwo Specjalnej Komisji do Polepszenia Bytu Dzieci.

11 kwietnia — Mianowanie Dzierżyńskiego komisarzem ludowym komunikacji (NKPS).

Czerwiec — lipiec — Feliks Dzierżyński uczestniczy w III Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej.

1922

Styczeń — luty — Prezydium WCIK kieruje F. Dzierżyńskiego na Syberię w celu zorganizowania transportu nadwyżek zboża i mięsa do rejonów nawiedzonych głodem.

5 listopada — Feliks Dzierżyński bierze udział w pracach IV Kongresu Kominternu jako członek delegacji polskich komunistów (KPRP).

23 — 27 grudnia — X Ogólnorosyjski Zjazd Rad wybiera Dzierżyńskiego na delegata na I Zjazd Rad ZSRR.

Grudzień — F. Dzierżyński zostaje członkiem specjalnej partyjnej komisji kontroli w tzw. sprawie gruzińskiej.

30 grudnia — I Zjazd Rad ZSRR wybiera Feliksa Dzierżyńskiego na członka CKW.

1923

17 czerwca — Feliks Dzierżyński wchodzi w skład Rady Pracy i Obrony ZSRR.

19 września — F. Dzierżyński zostaje mianowany przewodniczącym Państwowego Zarządu Politycznego (GPU). W listopadzie obejmuje stanowisko OGPU — Zjednoczonego Państwowego Zarządu Politycznego (OGPU).

1924

22 stycznia — Prezydium WCIK wyznacza F. Dzierżyńskiego na przewodniczącego Komisji Prezydium CKW do spraw organizacji pogrzebu Włodzimierza Lenina.

26 stycznia — 2 lutego — F. Dzierżyński Bierze udział w pracach II Zjazdu Rad.

2 lutego — Feliks Dzierżyński zostaje mianowany na przewodniczącego Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej.

5 czerwca — Plenum KC RKP(b) wybiera F. Dzierżyńskiego na zastępcę członka Biura Politycznego oraz członkiem Biura Organizacyjnego KC RKP(b).

Czerwiec — lipiec — Feliks Dzierżyński bierze udział w pracy Komisji Polskiej V Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej.

1925

13 — 20 maja — F. Dzierżyński bierze udział w pracach III Zjazdu Rad, który wybiera go do swojego prezydium.

18 — 30 listopada — Feliks Dzierżyński uczestniczy w pracach XIV Zjazdu WK (b) i zostaje wybrany na członka KC WKP(b).

1926

10 — 12 lutego — Feliks Dzierżyński jest uczestnikiem XXIII Nadzwyczajnej Konferencji Komitetów Partyjnych.

20 lipca — W trakcie połączonego plenum KC i CKK WKP(b) F. Dzierżyński występuje z przemówieniem w obronie jedności partii leninowskiej i strategii rozwoju gospodarczego.

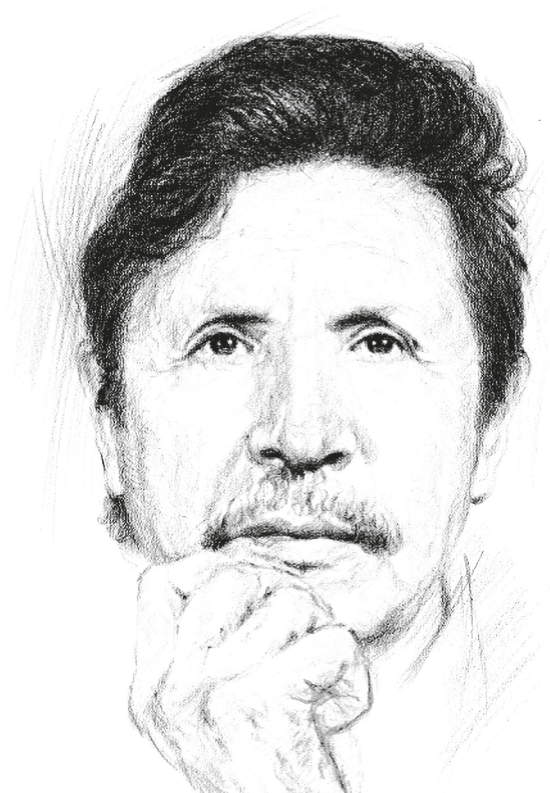
20 — lipca — godz. 16 40 — Feliks Edmundowicz Dzierżyński umiera na atak serca.

Feliks Dzierżyński uczestniczył w kolejnych (od III do XII) Ogólnorosyjskich Zjazdach Rad oraz pierwszy trzech Zjazdach Rad Związku Radzieckiego. Był uczestnikiem zjazdów partyjnych RKP(b) od Zjazdu VII do Zjazdu XII. Ponadto był uczestnikiem XIV Zjazdu WKP(b). Podczas zjazdów wybierany był na członka KC. Pełnił wiele odpowiedzialnych funkcji partyjnych, takich jak: przewodniczący Komitetu Głównego do Spraw Powszechnego Obowiązku Pracy, Komitetu Wzmocnienia Ochrony Granicy Państwowej, Moskiewskiego Komitetu Obrony i wielu innych.

Opracowano na podstawie: J. Teleszyński, *Gorejący płomień, Feliks Dzierżyński (1877-1926)*, Warszawa 1977, s. 219-229; *Feliks Dzierżyński, Bibliografia* (oprac. K. Graczyk, K. Piwo-warska, Z. Urbańska, Warszawa 1976, s. 17-22.

« CZĘŚĆ III »

SUPLEMENT

Prof. dr hab. Aleksander M. Plechanow (1931-2022)

« SENS ŻYCIA W SŁUŻBIE OJCZYŹNIE »

PAMIĘCI PROF. DR HAB. ALEKSANDRA
M. PLECHANOWA (1931-2022)

Wiele wydarzeń w naszym życiu odgrywa znaczącą rolę. Na swojej drodze życiowej mam szczęście spotykać mnóstwo interesujących osób, obcowanie z którymi wnosi wiele do mojego spojrzenia na życie, stosunki międzyludzkie, modyfikuje moje poglądy, prowadzi do nowych przemyśleń, często uświadamia złożoność i niejednoznaczność uwarunkowań, w których funkcjonujemy. Takim było poznanie nietuzinkowego człowieka, pułkownika KGB w st. spoczynku, profesora dr hab. Aleksandra Michajłowicza Plechanowa, wybitnego historyka i wychowawcę kadr oficerskich organów bezpieczeństwa i służby granicznej ZSRR i Federacji Rosyjskiej. Popularyzatora historii organów bezpieczeństwa, straży granicznej (także carskiej), rosyjskiego kozactwa, kadeckich i suworowskich szkół oraz wielkiego znawcę działalności Feliksa Dzierżyńskiego, a równocześnie biografa admirała Aleksandra Kołczaka.

Profesor urodził się we wsi Kitajły Obwodu Omskiego. Ukończył Taszkencką Szkołę Suworowców oraz Władykaukaską Szkołę Wojskową Wojsk MSW. Był także absolwentem wydziału historycznego Uniwersytetu Leningradzkiego. Po ukończeniu szkoły oficerskiej młody A. Plechanow został skierowany do służby w Kazańskiej Wojskowej Szkole Wojsk MSW, a następnie został oficerem — wychowawcą w Suworowskiej Leningradzkiej Szkole Wojskowej, co umożliwiło studia historyczne. Kolejne służby zaprowadziły Aleksandra Michajłowicza do Alma-Aty i służby w Wyższej Szkole Dowodzenia Wojsk Pogranicznych KGB ZSRR. Następnie była służba w Wojskowo-Technicznej Szkole KGB. W międzyczasie Profesor obronił rozprawę doktorską w Wojskowo-Politycznej Akademii im. Wł. I. Lenina. Od 1968 r. ponad 40 lat swojej służby Aleksander Michajłowicz poświęcił pracy w Wyższej Szkole KGB im. F. E. Dzierżyńskiego (Akademii FSB). Pracował również w Akademii Służby Pogranicznej FSB Rosji. W opinii Profesora lata spędzone w Wyższej Szkole KGB (Akademii FSB) były najlepszymi latami w jego życiu, także z punktu widzenia rozwoju naukowego. Tam w 1983 r. uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego, został docentem, a następnie profesorem. Pod jego kierunkiem stopnie doktorskie uzyskało dziesięć osób, zaś stopnie doktora habilitowanego trzy.

Jak wspomniałem powyżej naukowe zainteresowania Profesora były szerokie. Począwszy od historii WCzk-OGPU w latach Nowej Polityki Ekonomicznej (habilitacja), a w związku

z tym naturalne zainteresowanie działalnością Feliksa Dzierżyńskiego, który był również przewodniczącym Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej, aż do badań nad historią carskiej straży granicznej czy wojsk pogranicznych NKWD. Poszerzając swoje zainteresowania badawcze Aleksander Michajłowicz badał rosyjskie kozactwo, jego rolę w obronie nowych rubieży ojczyzny, opracował cykl publikacji poświęconych Feliksowi Dzierżyńskiemu. Przedostatnią monografią, napisaną wspólnie z synem Andriejem, była książka pt. «Любовь вопреки судьбе. Александр Колчак и Анна Тимирева» (Miłość na przekór losowi, Aleksander Kołczak i Anna Timiriewa).

Profesor Aleksander Plechanow był jednym z inicjatorów i założycieli naukowej organizacji Stowarzyszenie Studiowania Historii Ojczystych Służb Specjalnych (Общество изучения истории отечественных спецслуж-), pod którego patronatem odbyło się już dwadzieścia dziewięć konferencji «Чтения на Лубянке». Dwudziesta szósta konferencja (grudzień 2022 r.) została poświęcona pamięci Aleksandra Michajłowicza Plechanowa. Stowarzyszenie wydaje również publikacje po każdej z konferencji oraz pod jego patronatem powstają inne opracowania naukowe poświęcone szeroko rozumianej problematyce działalności służb specjalnych Rosji i ZSRR. Dysponuje własną zasobną biblioteką. Tematem przewodnim konferencji w grudniu 2022 roku była historia i współczesność rodzimych i zagranicznych służb specjalnych. Liczba jawnych publikacji A. M. Plechanowa zebrana w książ-

ce poświęconej 90-leciu Profesora liczy 217 pozycji, w których znajdują się artykuły naukowe, artykuły popularno-naukowe oraz książki w liczbie 33. Pierwsza odnotowana publikacja to 1957 r., a ostatnia 2021 r. Niektóre z nich były pisane we współpracy z synem Andriejem, również historykiem lub wydane pod jego redakcją. Nieznana jest natomiast liczba publikacji mających charakter niejawnny. Były one zamieszczane np. w «Трудах Высшей Школы КГБ» (Prace Wyższej Szkoły KGB). Część numerów tego czasopisma naukowego jest już dostępna i pozwala na zapoznanie się z problematyką artykułów publikowanych przez Aleksandra Plechanowa.

Postać Profesora postanowiłem przywołać, dlatego, że ci wszyscy, którzy teraz i w przyszłości naukowo będą zajmować się historią organów władzy ZSRR, Rosji współczesnej i ich służb specjalnych powinni zapoznać się z Jego naukowym dorobkiem. Profesor cieszył się ogromnym autorytetem w gronie naukowców zajmujących się historią organów bezpieczeństwa, historią Rosji Radzieckiej. Wielka pracowitość Profesora, który będąc w doskonałej formie umysłowej i fizycznej przez lata mojej znajomości z nim rokrocznie publikował, co najmniej jedną pozycję książkową. Ponadto ponad dwadzieścia lat Aleksandr Michajłowicz był autorem dziesiątków haseł w Wielkiej Rosyjskiej Encyklopedii dotyczących problematyki kozactwa, wojsk pogranicznych, historii WCzK-OGPU oraz not biograficznych.

Oprócz tego Aleksander Michajłowicz był otwartym i życzliwym człowiekiem. To on sprawił swoim stosunkiem do

mnie, że jego koleżanki i koledzy uczestniczący w «Чтениях на Лубянке» odnosili się do mnie życzliwie i mogłem liczyć na ich pomoc oraz podjąć dyskusję na interesujące mnie tematy. Nasze moskiewskie spotkania nie ograniczały się do tych oficjalnych — naukowych i konferencyjnych. Podczas każdego z moich licznych pobytów w Moskwie miałem okazję na stopie prywatnej, czy to przy koniaczku lub przy dobrym posiłku w restauracji wieść dysputy z Profesorem i słuchać jego anegdot. Niestety nie miałem okazji posłuchać jego gry na akordeonie.

Swojej ojczyźnie oddał 65 lat służby (pracy). Był proszony, aby mimo emerytury nadal pracować naukowo i jako wykładowca. Przyjemnością było słuchanie jego konferencyjnych wystąpień i głosu w dyskusjach. Sam był także żywym świadkiem historii. Nominację oficerską podpisał mu Ławrientij Beria, a na emeryturę ostatecznie odszedł w 2015 r.

Podczas zjazdu absolwentów swojej suworowskiej szkoły, a była to 60-ta rocznica jej ukończenia, koledzy wzniesli toast na cześć Józefa Stalina. Jedynym, który nie wstał i nie wypił był pułkownik Plechanow. Koledzy zapytali: Sasza, dlaczego nie wzniosłeś toastu? Odpowiedział: za dużo o nim wiem, aby go wznieść.

Znakomicie określiła Aleksandra Plechanowa płk prof. dr hab. Natalia Szabielnikowa — *Dusza Aleksandra Plechanowa sama kreuje horyzonty*. Niestety od 13 stycznia 2022 roku już nie.

F. Dzierżyński kieruje kołem samokształceniowym
w Wilnie — 1894 r.

Pierwsze aresztowanie F. Dzierżyńskiego
w Kownie — 1897 r.

F. Dzierżyński wśród robotników w Wilnie — 1896 r.

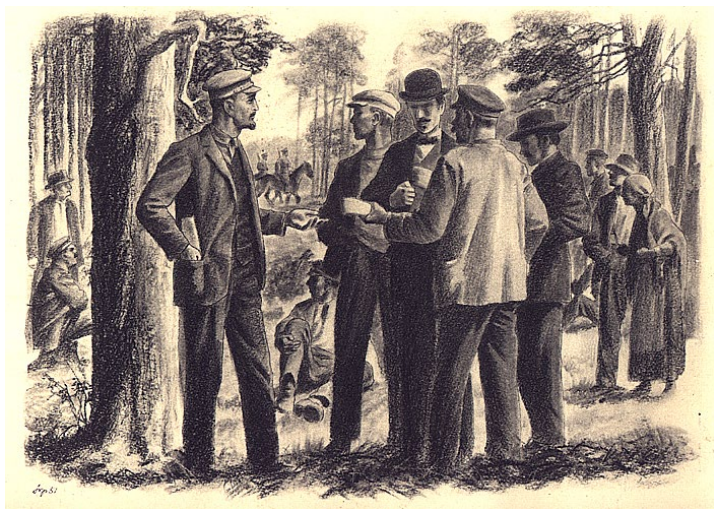
Pierwsza ucieczka F. Dzierżyńskiego z zesłania
ze wsi Kajgorodskoje — 1899 r.

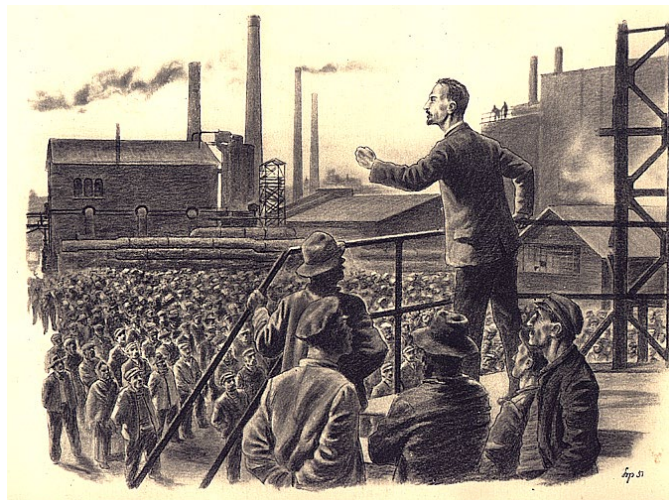
F. Dzierżyński pielęgnuje w więzieniu siedleckim chorego Antka Rosoła — współtowarzysza pracy partyjnej

F. Dzierżyński na czele buntu więźniów politycznych w aleksandrowskim więzieniu etapowym — 1902 r.

F. Dzierżyński wśród uczestników Konferencji
Partyjnej SDKPiL w Dębach Wielkich w lipcu 1905 r.

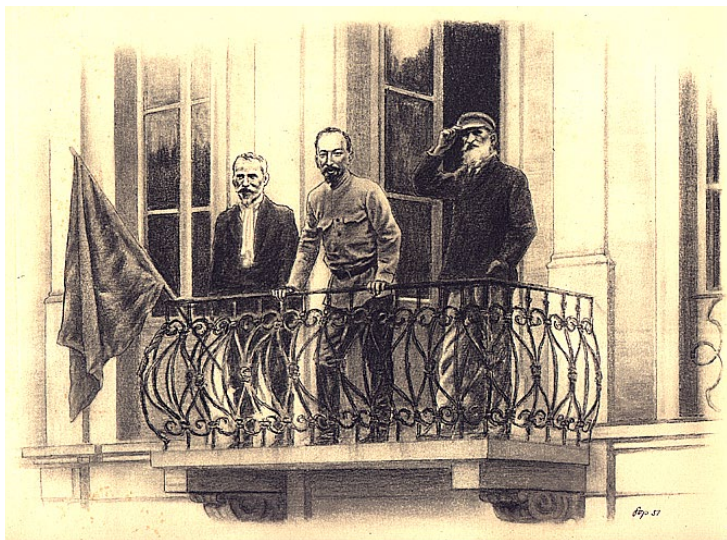
F. Dzierżyński przemawia w Hucie Bankowej na wiecu,
wzywając robotników Zagłębia do poparcia walczącego
na barykadach proletariatu Moskwy — grudzień 1905 r.

F. Dzierżyński w celi X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej
pisze Pamiętnik więźnia — 1908-1909 r.

F. Dzierżyński w archiwum wydawnictw SDKPiL
w Krakowie — 1910 r.

F. Dzierżyński przemawia do robotników z balkonu pałacu Branickich — siedziby Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski w Białymstoku — 1920 r.

== PROMIEN ==

DWUTYGODNIK.

Organ socjalistów polskich w Petrogradzie.

Warunki prenumeraty:

Kwartalnie z przesyłką pocztową	1 rub.
Półrocznie	2 »
Rocznie	4 »

Zmiana adresu 20 kop.

Ogłoszenia: wiersz petitu za tekstem 40 kop.

Adres Redakcji i Administracji: Troickaja 32, m. 4.

Administracja otwarta codziennie od godz. 7—9-ej wieczorem.
Redaktor przyjmuje we wtorki i piątki od g. 8—9 wieczorem.

TRZĘŚĆ: Do Polskich Robotników i Żołnierzy w Rosji.— * * * — Czerwony Sztandar.—B. Siwika, A Słowo stało się Ciałem.— «Do narodów całego świata».—St. Budkiewicz, Wojna a Pokój.—«Pozdrowienie dla Narodu Polskiego».—Przemówienia B. Mandelbauma i St. Budkiewicza.—«Wolność Polski».—Józefa Ciaglińskiego, Hasło powstania w Polsce.—Manifest Rządu Tymczasowego do Polaków.—B. Mandelbauma, Dwie odezwy.—Kronika.—Wolne Głosy.—Nadesłane.

Do Polskich Robotników i Żołnierzy w Rosji.

Towarzysze Robotnicy i Żołnierze!

Proletariat rosyjski podjął i prowadzi walkę o obalenie rządu carskiego i zaprowadzenie Rzeczypospolitej Ludowej w Rosji.

Zwalł się kolos despotyzmu, co przez dziesiątki lat ciemiężył naród własny zarówno jak i podległe mu obce narody, co przewodził reakcji wszech europejskiej, co z całą gotowością pomagał wszystkim ciemiężcom Europy w tłumieniu ruchów wyzwoleniczych ludów.

Przez dziesiątki lat prowadziliście, robotnicy polscy, walkę z caratem, znacząc drogę ku wolności obfitym posiewem męki i łez waszych matek, sióstr i żon i waszą krwią serdeczną.

Szliście, Towarzysze i Towarzyszeki, naprzód, wciąż i bezustannie naprzód, a drogę waszą znaczyl carat szubienicami, biorąc ofiarę śmierci z braci waszych Ossowskich i Kunickich, Kasprzaków i Okrzejów.

W waszej walce byliście w kraju osamotnieni, klasy posiadające bowiem z natury interesów swoich zdobyć się mogły jedynie na konszachty i przetargi z pacholkami rządu carskiego.

I jedynymi sojusznikami waszemi w pracy moralnej nad tworzeniem jaśniejszego jutra byli robotnicy rosyjscy, walczący ręką w rękę, ramieniem przy ramieniu z wami, obok proletariatusz innych narodów, przez rządy carskie ciemiężonych.

Towarzysze i Towarzyszeki! Dzisiaj już żywym nadzieję, że kraj nasz Wolność i Niepodległość zdobędzie. Pamiętajcie, że nie otrzymamy Niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej od rządów i burżuazji euro-

pejskich; pamiętajcie, że ciemiężcy własnych ludów nie mogą być wyzwolicielem; pamiętajcie, że Niepodległość polityczną kraj nasz może budować tylko na mocy własnej i współdziałaniu ludów; pamiętajcie, że jedyną prawdziwą gwarancją Niepodległości Polski Ludowej mogą być nie akty dyplomatyczne i nie decyzje kongresów, a solidarność międzynarodowa ludów.

Towarzysze i Towarzyszeki! Dzisiaj winniście spełnić to, co wam dyktuje wasz obowiązek proletariacki, wasze interesy klasowe i narodowe. Winniście spełnić swój obowiązek wobec demokracji rosyjskiej, winniście ofiarować całą moc swoją i siłę, by dopomóc proletariatowi rosyjskiemu w doprowadzeniu walki tak dzielnie rozpoczętej do zwycięskiego końca, a przez to przyczynić się do zwycięstwa proletariatusz wszystkich narodów. Bowiem upadek rządów carskich w Rosji podważa istnienie wszystkich rządów burżuazyjnych, jest zwiastunem zwycięstwa demokracji międzynarodowej.

Niech żyje Rosyjska Rzeczpospolita Ludowa!

Niech żyje Polska Rzeczpospolita Ludowa!

Niech żyje solidarność międzynarodowa proletariatu!

Niech żyje socjalizm!

**Wice robotników-socjalistów polskich
w Petrogradzie.**

Petrograd, 4-go marca 1917 r.

**Towarzysze organizujcie się!
Zapisujcie się do „PROMIENIA“.**

Promień Dwutygodnik,
Organ socjalistów polskich w Rosji — awers

ЦѢНА:
въ Петроградѣ 15 коп.
на ст. жел. д. 10 коп.

Адресъ конторы: Луговка, Сайкинъ пер., д. № 6. Телефонъ № 218-41.
Адресъ редакціи: Смольный Институтъ, 2-й этажъ комната № 142. Телефонъ № 38-89.

ДЕКРЕТЪ О ЗЕМЛЪ

- ## Izwiestia — Dekret o ziemi

Отъ Военно - Революціоннаго Комитета при Петроградскомъ Совѣтѣ
Н Д Р Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ.

№ 1148

Къ Гражданамъ Россіи.

Временное Правительство низложено. Государственная власть перешла въ руки органа Петроградскаго Совѣта Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ Военно-Революціоннаго Комитета, стоящаго во главѣ Петроградскаго пролетаріата и гарнизона.

Дѣло, за которое боролся народъ: немедленное предположеніе демократическаго мира, отмѣна помѣщичьей собственности на землю, рабочій контроль надъ производствомъ, созданіе Совѣтскаго Правительства — это дѣло обезпечено.

ДА ЗДРАВСТВУЕТЪ РЕВОЛЮЦІЯ РАБОЧИХЪ, СОЛДАТЪ И КРЕСТЬЯНЪ!

Военно-Революціонный Комитетъ
при Петроградскомъ Совѣтѣ
Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ.

25 октября 1917 г. 10 ч. утра.

Всесоюзный 97

Do Obywateli Rosji — Wojskowo-Rewolucyjny Komitet przy
Piotrogradzkiej Radzie Robotników
i Delegatów Żołnierskich

Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy.

Revolucja proletariacka w Rosji!

ROBOTNICY! ROBOTNICE!

Niesłychane, piorunujące wiadomości dobiegają nas z Rosji! W Petersburgu zwyciężyła klasa robotnicza! Rząd burżuazyjny zmierzony dyktatura proletariatu stała się faktem!

Wybija godziina zemsty za trzydziestą rzeź milionów, za straszliwy ciąg krwawych zbrodni kapitalu. Od trzech lat z górą zorganizowane bandy, zwane rządami państw kapitalistycznych, pędzą masy robotnicze różnych krajów do walki bratobójczej. Od trzech lat z górą międzynarodowy kapitał z krwi ludzkiej zgarnia niesłychane zyski wojenne.

Proletariat budził się powolido walki z tą orgią międzynarodowego kapitalu. Już w rewolucji marcowej bohaterki proletariatu rosyjski usiłował dać hasło do międzynarodowego powstania klasy robotniczej. I w ślad za nim już ciągnęły krociove strejki robotników niemieckich i angielskich, walki barykadowe robotników włoskich, burzliwe odruchy proletariatu innych krajów. I my, robotnicy polscy, nie pozostaliśmy w tyle, targając niezłęką ręką fałszach, którym nas skuli zbiry okupacyjni.

Ale do tej chwili jeszcze dawał rach proletariacki przemoc i zdrada. Dział maszynowe i strzyżek, krata więzienna i gazeta socjalpatryjotyczna — oto były sposoby tłumienia ruchu ludowego, przedłużania wojny w nieskończoność!

Przepełniła się jednak czar! Hasło do boju znowu wychodzi z szeregów proletariatu rosyjskiego. Robotnicy nie chcieli dłużej znosić panowania klki Kiereńskich i Kornilowów! Proletariat rosyjski zmiotł agentów koalicyj, którzy do jego rąk się uciekli dla obalenia caratu, aby mu potem skraść owoce zwycięstwa, zrabować wolność! Przez pół roku rządów burżuazyjno-rewolucyjnych proletariatu nie doczekał się chleba i pokoju. Dzisiaj bierze je sobie sam dłonią zwycięzcy.

Ale nie tylko o pokój i chleb dziś chodzi! Z pola walki, od dymiących krwawych pobojowisk, robotnicy nie wrócą pokornie do jarzma „pokojuowej” pracy, do gorzkiego kawałka chleba z łaski kapitalu. Robotnik dzisiaj rozumie, że mu nie wolno zostawiać władzy państwowej w krwawych rękach kapitalu.

Nie wolno dłużej znosić tego ustroju! Oto czego nas uczy rzeź światowa. Wyrwać z rąk burżuazji bogactwa i władzę! Na korzyść całego społeczeństwa obrócić skarby natury i przemysłu! Zniszczyć krwawą tyranię kapitalu! Stworzyć szczęśliwą ludzką wspólnotę posiadania i wspólnej pracy!

Do tej ostatniej, decydującej walki o socjalizm torują nam drogę wypadki rosyjskie!

Chwała towarzyszom rosyjskim, którzy pierwsi tę walkę podejmują! Jakikolwiek będzie wynik wielkiego ich kroku — trwałe zwycięstwo czy chwilowa klęska — oni rzucili nowe hasło proletariatu całego świata. Chwała im i pozdrowienie od nas, którzyśmy od początku wspólne z nimi mieli cele!

Robotnicy! Robotnice! Wojna się chyli ku końcowi. Krwawe opryski koalicyj czy państw centralnych poczuja wspólne niebezpieczeństwo i podadzą sobie

ręce dla zdławienia rosyjskiej klasy robotniczej! Przeciw rewolucji dźwignie się groźnie połączony legion reakcji. **Losy rewolucji rosyjskiej są w rękach międzynarodowego proletariatu!**

Niech że robotnicy wszystkich krajów zrozumieją swój obowiązek solidarności! Niech i oni murem staną przeciw międzynarodowej burżuazji za proletariacką Rosją! Do walki nas woła piorunowy dzwon rewolucji rosyjskiej! Już szaleje morze buntu robotniczego, już się trzęsą węgły budowl kapitalistycznej!

Robotnicy polscy! Przed sobą mamy walkę krwawą — walkę długą może jeszcze. Ale wiemy jedno — że cel nam przyświeca jasny i wielki. Występujemy ramię w ramię z proletariatem świata całego. Nie o pokój tylko — ten nas nie uchroni od nowych zbrodni i nowej wojny. Nie o chleb tylko — ten nam da burżuazja, jak nie odmowa paszy swemu bydłu robotczemu. Nie o wolność tylko — to hasło jest jedynie kłamliwym frazesem, dopóki panują menaszy i drapieżcy kapitalu!

Walczmy o obalenie ustroju kapitalistycznego! Walczmy o socjalizm i o wspólną własność, o bratnie społeczeństwo zjednoczonych ludów!

Precz z wojną! Precz z kapitalizmem!

Niech żyje rewolucja socjalna!

Zarząd Główny

Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy

Warszawa, 6 listopada 1917 r.

fakymile

Revolucja proletariacka w Rosji — odezwa SDKPiL

РОССИЙСКАЯ
Социалистическая Федеративная Советская
РЕСПУБЛИКА.

СОВЕТ
НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ.

Москва, Кремль.

3.12 1920 г.

№ 411294

Тел. ф.: 3-07-81
4-01-00 } добав. 38.
3-01-46 }

УДОСТОВЕРЕНИЕ.

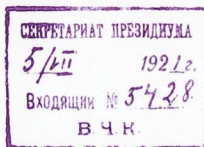
7

Предъявитель сего тов. ДЗЕРЖИНСКИЙ Фе-
ликс Эдмундович, постановлением Совета Народных Ко-
миссаров от 29/VII - 20 г. утвержден Председателем
Всероссийской Чрезвычайной Комиссии по борьбе с контр-
революцией, спекуляцией, саботажем и преступлениями
по должности. -

Председатель Совета
Народных Комиссаров:

Секретарь Совета
Народных Комиссаров:

faksymile 42

Zaświadczenie F. Dzierżyńskiego
jako przewodniczącego WCzK

Kalkgr. in Dampf unverändert dergez.

Опыт с копр. революционных
и сабожистками.

В результате идет на увеличение численности, которая
способствует к осуществлению, тем самым, ставшая их
для нашей работы. Состояние. Выводы, которые из
всех этих данных, у которых находится и т.д., с которыми
работу, организуя работу, чтобы обеспечить
всех этих, направленных к осуществлению социальную
свою деятельность. Доходы этих для до работы из-
добавленной работы, которая является

[illegible][illegible]

2. Дамовые камушки crystallized of travertine from
надувамо, сформированы в слое "предгорьях" и залегают
выс. в Тр. Горах и в Кам. Камушек на док. (запас).

Fragment notatki Wł. Lenina dla F. Dzierżyńskiego
z projektem dekretu o walce z kontrewolucją
i sabotażem z 20.12.1917 r.

Выписка из черновой протокольной книги.

Копия.

ВСЕРОССИЙСКАЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ КОМИССИЯ
ПО БОРЬБЕ С КОНТР-РЕВОЛЮЦИЕЙ И
СПЕКУЛЯЦИЕЙ.

Ж У Р Н А Л

ЗАСЕДАНИЕ КОМИССИИ 7/ХП 17 года (1-е организационное собрание).

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЕТ: т. ДЗЕРЖИНСКИЙ.

ПРИСУТСТВУЮТ ЧЛЕНЫ КОМИССИИ: КСЕНОФОНТОВ, АБЕРИН, СЕРГО, ПЕТЕР-
СОН, ПЕТЕРС, ЕВСЕЕВ и ТРИФОНОВ, -8.

З а с л у ш а н о:

П о с т а н о в л е н о:

Об организации Комиссии..

Организовать Комиссию и назвать ее:
"Всероссийская Чрезвычайная Комис-
сия при Совете Народных Комиссаров
по борьбе с контр-революцией и сабо-
тажем .

О задачах Комиссии.

Пресекать в корне все к.-р.и сабо-
тажные дела и попытки к ним по всей
России; предавать суду Революцион-
ного Трибунала к.р. и саботажников,
выработать меры борьбы с ними и бес-
пощадно проводить их в жизнь.
Комиссия должна вести только пред-
варительное следствие.

О разделении труда в Комис-
сии в зависимости от задач.

Образовать Отделы: 1/ Информацион-
ный, 2/ Организационный и 3/ Отдел
борьбы с к.-р. и саботажем.
Организ. Отделу поручается выпустить
воззвание ко всем Советам и другим
революционным организациям, призы-
вающее к борьбе и дающее указания.
Комиссия должна наблюдать за пе-
чатью и к.-р. партиями, саботирую-
щими чиновниками и прочими преступ-
никами, проникающими в Советские
организации для преступной работы
в них.

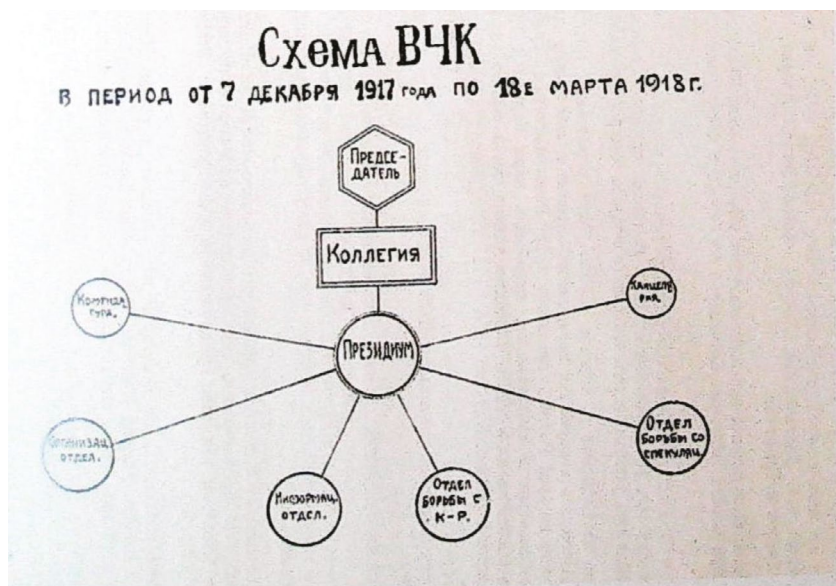
О помещении.

Поручается тов. ПЕТЕРСУ и ТРИФОНОВУ
выяснить, где должна помещаться Ко-
миссия в Петропавловской крепости
или в бывшем Градоначальстве?

О следующем Заседании.

Следующее Организационное Собрание
Комиссии назначить 8-го/ХП 17 года,
в 3 ч. дня.

Protokół w pierwszego posiedzenia WCzK z 20.12.1917 r.

Schemat organizacyjny WCzK —
grudzień 1917 r. — marzec 1918 r.

ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ КОМИССИЯ

ПО БОРЬБѢ
СЪ КОНТРРЕВОЛЮЦІЕЙ, САБОТАЖЕМЪ
И ОПЕНУЛЯЦІЕЙ

ПРИ ПЕТРОГРАДСКОМЪ СОВѢТѢ

Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ.

..... 191 г.

№

ПЕТРОГРАДЪ.

Гороховый, д. № 2. Телеф. № 29.

Тов. Д З Е Р Ж И Н С К О М У.

Дорогой Товарищъ,

Всеволодъ Аносовъ на допросѣ у меня показавъ слѣдующее:

"Меня допрашивали Владимировъ, Трепаловъ, еще трое, которыхъ я не знаю, и Ротенбергъ. На первомъ допросѣ Владимировъ угрожалъ, что меня онъ разстрѣляетъ. На второмъ допросѣ онъ произвелъ холостымъ зарядомъ выстрѣлъ въ меня. На третьемъ въ присутствіи Трепалова Владимировъ произвелъ два выстрѣла, которыми прострѣлили шинель, которая лежала на стулѣ около меня. Трепаловъ говорилъ, что онъ подписалъ мнѣ смертнйй приговоръ черезъ разстрѣлъ, который обѣщавъ исполнить въ 4 часа ночи. Шесть дней сидѣлъ я въ Чрезвычайной Слѣдственной Комиссіи / В.Дубянка, II /. Потомъ былъ перенесенъ въ Таганскую тюрьму, въ которой просидѣлъ 9 дней въ одиночной камерѣ № 337." В.Аносавъ доставилъ мнѣ въ видѣ доказательства прострѣленную шинель.

Считаю, что такіе методы допросовъ совершенно недопустимы вообще, а тѣмъ болѣе по отношенію къ дѣтямъ 14-ти лѣтняго возраста, прошу Васъ немедленно принять мѣры

Fragment pisma M. Urlickiego do F. Dzierżyńskiego
w sprawie niedopuszczalnych metod stosowanych w czasie
przesłuchania przez funkcjonariuszy WCzK

Российская Социалистическая Федеративная
Советская Республика.

ВСЕРОССИЙСКАЯ
ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ КОМИССИЯ
по борьбе с контр-революцией, спеку-
ляцией и преступлением по должности
при Совете Народных Комиссаров.

Отдел

6.

МАНДАТ

№ 23514 1918 г.

МОСКВА, Бол. Лубянка, 11.
№ 10 тел. 3-23-07, 5-79-23

Настоящим поручается тов. Б. ЛЕНИНОВУ
забрать арестованных ~~и~~, стрелявших в тов.
ЛЕНИНА из Замоскворецкого Комиссариата.

Гусев, Максимов, Витусов.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ

Секретарь

Г. Г. Гусев

Г. Г. Гусев

Upoważnienie z 30.08.1918 r. na wydanie
aresztowanych zamachowców na Wł. Lenina
z Zamoskworieckiego Komisariatu

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Министерство Государственной Безопасности СССР
Центральный архив

ФОНД ЦЕНТРАЛЬНОГО АППАРАТА

СЛЕДСТВЕННОЕ ДЕЛО

по обвинению Каплан Раиса
5-м. В покушении

№ 200

АРХ. № 2162

Количество томов 1 том

(наименование органа, в производстве которого)

находилось дело)

Год причисления

по окончании дела должно быть сформировано
в ЦЕНТРАЛЬНЫЙ АРХИВ МГБ СССР

Teczka archiwalna sprawy F. Kapłan —
zamachowczyni na Wł. Lenina

1 29

Р. С. Ф. С. Р.

ВСЕРОССИЙСКАЯ
Чрезвычайная Комиссия
по борьбе с контр-революцией, спеку-
ляцией и преступлениям по должности
при Совете Народных Комиссаров

Управление
ОСОВОГО ОТДЕЛА.

Отделение _____

„ „ _____ 1919 г.

№

МОСКВА, Бол. Лубянка д. № 2.
Почт. ящик № 926.

ТЕЛЕФОНЫ:
Председатель 1-75-73.
Секретариат 1-64-73.
Завед. Актив. Отдел. . 24-38 и 5-34.
„ Органов. Инспект. Отд. . 3-87.
„ Регистр. Отдел. . 4-15-21 и 64.
Командантская часть . . . 1-89-22.
Кавказский Отдел. . . 4-15-21 и 40.
Втор. по выдаче пропусков. . 4-02-32.
Следственный Отделение . . 3-01-88.

Варкив Секретарь

14

ДОКЛАД

ПО ДЕЛУ О БЕЛГВАРДЕЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В ПОЛЕВОМ
ШТАБЕ РЕВОЛЮЦИОННОГО ВОЕННОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ.

Арестованная в ночь с 8-го на 9-ое июля с.г.
группа лиц Полевого Штаба в составе: для поручений при
Главкоме ИСАЕВА, начальника Разведывательного Отделения
КУЗНИЦОВА, для поручений при начальнике Штаба МАЛЫШЕВА,
и преподавателя Академии Генерального Штаба ГРИГОРЬЕВА
по данным следствия ставила перед собой следующие задачи:
а/Установление связи со штабом Деникина и Колчака,
б/ Свержение Советской Власти путем внутреннего переворота,
в/Захват аппарата управления армией в свои руки - под

Raport w sprawie organizacji białogwardyjskiej w sztabie
polowym Rewolucyjnej Rady Wojennej

7-8
56
ЕДИНЕННОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПОЛИТИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ

печатано в 1 экз.

СОВ. СЕКРЕТНО.

Разработка „ТРЕСТ“

со ВЧК—1921 г. — КРО ОГПУ—1927 г.

№ 32037

II-я ЧАСТЬ
(1924—1925)

рк. №

30 2330

Teczka operacji Trest cz.II (1924-1925)

СЕКРЕТНО.

58

Р. С. Ф. С. Р.

*Пролетарии всех стран,
соединяйтесь!*

СБОРНИК
ВАЖНЕЙШИХ ПРИКАЗОВ И РАСПОРЯЖЕНИЙ
Всероссийской Чрезвычайной Комиссии
С СПРАВОЧНИКОМ
ВАЖНЕЙШИХ УЗАКОНЕНИЙ И РАСПОРЯЖЕНИЙ
Рабоче-Крестьянского Правительства.
(для руководства)

1917-18-19 гг.

Издание В. Ч. К.
МОСКВА.

Zbiór rozkazów i zarządzeń WCzK 1917-1919 r.

50 69
Председателю О.Т.П.У.

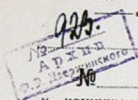
Р. И. Дзержинскому

После посредничества Б. А.
Старые разговоры, а впрочем
свое согласие дать вам вникнуть
откровенная показаний и сведений
по вопросам интересующим О.Т.П.У.
относительно организации и состава
Великобританских разведок и
на сколько мне известно такие-же
сведения относительно Американской
разведки, а также тех лиц
в русской эмиграции с которыми
они принимали участие в деле.

Москва, Вяземская тюрьма
30-го Окм. 1925. Sidney Reilly

List Sidney Reilly z więzienia do F. Dzierżyńskiego

Р. С. Ф. С. Р.
НАРОДНЫЙ КОМИССАР
ПУТЕЙ СООБЩЕНИЯ.

192 г.

Ул. КОММУНЫ 2, (быв. Н.-Басман.)

КОММУТАТОР:

3-04-92.
3-04-84. } ДОБ. 388 и 186.
3-04-85. }
РЧН ДОБ. 355.

Протокол, СПО, СПК и др. V 23
Положения о Всероссийской
Секции и методика Гриваев. Коммуны
и др. и др.

1. В. Г. К. являлся органом С. Ч. К. и работал в тесном контакте с Ч. К. В. Д. и Юстиции. Служа В. Г. К. членом-федеральным С. Ч. К. - об.
2. В. Г. К. видел борьбу со всеми проявлениями контр-революции, бандитизма, и шпанаго, с крупными должностными преступниками и хищениями народного достояния (на путях сообщения, из государственных складов) - и руководил этой борьбой на всей территории РСФСР и федеративных ее союзных республик. Кроме того В. Г. К. имел охрану границ и наблюдает за порядком на путях сообщения.
3. Члены коллегии В. Г. К. и их председатели назначаются С. Ч. К. Кроме того Ч. К. В. Д. и Юстиции делегируют своим представителям

Pierwsza strona projektu regulaminu WCzK
(rękopis F. Dzierżyńskiego) — 1921 r.

С. С. С. Р.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
Высшего Совета Народного Хозяйства

Москва, ул. Ногина, Деловой Двор, 1 под'езд, 2 эт. Тел. 2 81-30

..... дня 192..... г.

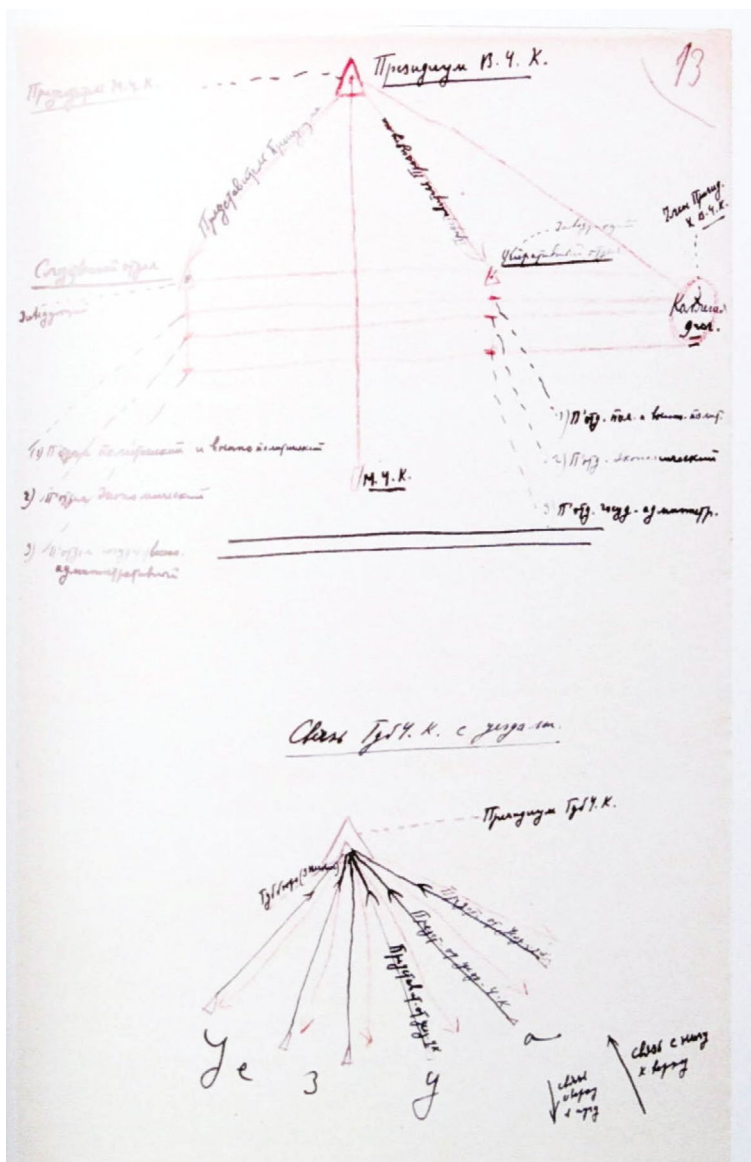
т. Аким

Врушаю, что этого предложения
и следует принять. История
КЗК - 7117 можно будет писать
сразу после того, как через
уфиде в шш.

18.12.26

Ф. Дзерж.

Decyzja F. Dzierżyńskiego w sprawie
napisania historii WCzK-GPU

Schematy propozycji reorganizacji struktur wydziałów WCzK – 1921 r.

КОМИССАРЪ
ПО ГРАЖДАНСКОЙ ЧАСТИ
гор. Москвы.

марта 1918 г.

№ 1411

гор. Москва.

Тов. Члену
Всесоюзной
Учредительной
Удостоверение

Дано сие гражданину Феликсу Дзержинскому сотруднику Всесоюз. проживающ. Презв. Комиссии по борьбе с контр-революцией. на право хранения и ношения при себѣ одного револьвера системы Браунинг и Вальтер за № _____, что подписью съ приложением печати удостоверяется.

Комиссаръ по Гражданской части
гор. Москвы

Завѣдующій Диплопроизводствомъ

[Handwritten signature]
[Handwritten signature]

Pozwolenie na broń dla F. Dzierżyńskiego

« ZAKOŃCZENIE »

Feliks Dzierżyński żył krótko, bo niespełna 49 lat, lecz niezwykle intensywnie. Niedługo po swojej śmierci stał się legendą. Dla jednych — jako wzorzec osobowy, pełen moralnej czystości, odwagi i bezgranicznego poświęcenia się sprawie, o którą walczył. Dla drugich był synonimem zła, diabłem wcielonym, czerwonym katem o *złotym sercu*.

Intensywna działalność, którą prowadził, jak się wydaje była ponad siły jednego, w pewnym okresie już schorowanego człowieka. Odrodzenie SDKPiL rozbitej aresztowaniami Ochrony, organizacja sprawnego aparatu bezpieczeństwa, który skutecznie obronił rewolucję, odbudowa transportu (nie tylko kolejowego) oraz uruchomienie gospodarki i wiele innych osiągnięć należy zaliczyć na konto Feliksa Edmundowicza.

Ten rewolucjonista, aby sprostać stawianym przed nim zadaniom ciężko pracował. Zdobywał wiedzę z zakresu funkcjonowania służb specjalnych, wojska, metod zarządzania

przemysłem, procesów technologicznych, ekonomii, rachunkowości i wielu innych.

Pomogły mu w tym cechy charakteru, takie jak: upór, konsekwencja w działaniu, odwaga w wyrażaniu swoich myśli i poglądów, a także szerokie horyzonty myślowe oraz chęć zdobywania wiedzy.

Dzierżyński interesował się muzyką, poezją, sam prawdopodobnie pisał wiersze. Był znawcą historii Polski oraz Rewolucji Francuskiej. Do końca był pełen pasji, chęci działania i odwagi osobistej, o czym świadczyło jego ostatnie wystąpienie przed śmiercią podczas obrad KC WKP(b). Całe życie kochał przyrodę oraz dzieci.

Miał sporo wad. Niechętnie podporządkowywał się autorytetom. Lecz, gdy został przekonany, popadał w drugą skrajność. Uwidocznili się to w jego stosunkach np. z Różą Luxemburg, Leonem Jogichesem — Tyszką czy Włodzimierzem Leninem. Często zbyt szybko się spieszył chcąc jak najszybciej osiągnąć cel. Nie zwracał uwagi na przeszkody, starał się je pokonać nie licząc się z wysoką ceną takich działań. Często zbyt wysoką w stosunku do uzyskanych rezultatów. Kompromisów nie uwzględniał. Bywał nieufny wobec otaczających go ludzi. Być może miało to związek z prowokacjami Ochrony czy policji, które nękały ruch robotniczy. Nie cechowało go jednak zimne wyrachowanie polityków. Domeną jego działalności były akcje wymagające wielkiego zmysłu organizacyjnego, wyteżonej i żmudnej pracy.

Nie był, moim zdaniem, efektywną, bezrozumną, ślepą maszyną do zabijania, jak twierdzili jego wrogowie. Był człowiekiem, któremu powierzono niezwykle trudne do wykonania zadanie, znającym możliwości posiadanej władzy. Działął zgodnie z kanonami epoki, w której żył. Represje, prześladowania przeciwników rusyfikacji, areszty były codziennością życia w carskiej Rosji. Rewolucje jedynie spotęgowały stosowanie przemocy przez wszystkie strony tego wewnętrznego konfliktu. Przez kilka lat w porewolucyjnej Rosji szalał terror białych, czerwonych czy zielonych (buntury chłopskie).

Był produktem swojej epoki, tak samo, jak jego współtowarzysze czy przeciwnicy polityczni.

Analizując życiorys Feliksa Dzierżyńskiego znajdziemy wiele niezbadanych dziedzin jego działalności.

Pełne opracowanie poszczególnych etapów jego życia, osiągnięć i porażek na stanowiskach które piastował oraz skomplikowanych stosunków z innymi działaczami partyjnymi otwiera szerokie możliwości badawcze. Wdzięcznym tematem może być jego działalność w rewolucji 1905-1907 roku. Dla historyka myśli politycznej może stanowić spore wyzwanie analiza poglądów Feliksa Dzierżyńskiego na poszczególnych etapach jego działalności politycznej. Wartym szczegółowego zbadania jest jego krótkotrwała praca w Tymczasowym Komitecie Rewolucyjnym Polski. Chętnie bym się dowiedział czegoś więcej na temat stosunków Feliksa z Józefem Stalinem, które

moim zdaniem nie były jednak zdominowane przez Josifa Wissarionowicza.

Pochylając się nad najbardziej znanym z rodu Dzierżyńskich może odrębną obszerną monografię warto by poświęcić jego najbliższym, braciom i siostram oraz dalszym krewnym.

Będąc mieszkańcem Krakowa, chętnie przeczytałbym nową wersję opisu działalności Feliksa Dzierżyńskiego podczas jego tutejszych etapów pracy rewolucyjnej. Książka Tadeusza Wrońskiego ma już 48 lat, a pewnie pojawiły się nowe źródła pokazujące sytuację w krakowskim ruchu socjalistycznym. Nie mówiąc już o zorganizowaniu atrakcyjnej trasy turystycznej szlakiem ponad dwudziestu mieszkań konspiracyjnych, którymi posługiwał się w Krakowie.

Te i wiele innych zagadnień związanych z polskimi czy litewskimi etapami działalności Feliksa Dzierżyńskiego mogą stać się przyczynkiem do ich przedstawienia np. w formie prac magisterskich czy nawet dysertacji doktorskich oraz monografii w oparciu szeroką bazę archiwalną.

Opublikowane we współczesnej Rosji dokumenty dotyczące Feliksa Edmundowicza, artykuły i monografie pozwalają nawet z krajowej perspektywy szerzej i pełniej spojrzeć na jego działalność w Rosji Radzieckiej.

« RESUME »

Celem publikacji jest przypomnienie postaci Feliksa Dzierżyńskiego (1877-1926) w setną rocznicę jego śmierci. Feliks Dzierżyński należał do grona wybitnych działaczy rewolucyjnych, którzy odcisnęli piętno na historii XX wieku. Był też jednym z dwóch Polaków żyjących w zeszłym stuleciu, którzy mieli realny wpływ na jego polityczną historię. Był postacią kontrowersyjną, dla jednych był bohaterem, dla innych zbrodniarzem. Niewątpliwie był nieodrodnym wytworem swojej epoki. Całe, stosunkowo krótkie życie poświęcił walce o sprawiedliwość społeczną, tak jak ją rozumiał. Był człowiekiem głębokich ideałów, które starała się usilnie realizować. Jego droga życiowa to potwierdza. Areszty, zesłania, ucieczki, działalność konspiracyjna. Szczególnie ostatnie dziewięć lat życia, które spędził organizując i broniąc pierwszego państwa, które miało być krajem proletariuszy i chłopów, ojczyzną klas wyzyskiwanych. Od jego śmierci minęło 100 lat, cały wiek. Okres, po którym bez kontekstu ideologicznego

można badać przeszłość. W oparciu o dokumenty i pozostałe źródła historyczne.

Historia życia i działalności *Rycerza Rewolucji* i szerzej, znakomitej rodziny Dzierżyńskich z Oziembłowa, jest wyzwaniem, przed którym stoją przyszli adepci nauki, ale również wytrawni naukowcy.

« РЕЗЮМЕ »

Цель данной публикации — напомнить о фигуре Феликса Дзержинского (1877-1926) в связи со столетней годовщиной его смерти. Феликс Дзержинский принадлежал к числу выдающихся революционных деятелей, оставивших свой след в истории XX века. Он был также одним из двух живших в прошлом столетии поляков, которые оказали реальное влияние на его политическую историю. Он являлся противоречивой фигурой: для одних он был героем, для других — преступником. Несомненно, он был истинным порождением своей эпохи. Всю свою сравнительно короткую жизнь он посвятил борьбе за социальную справедливость, как он её понимал. Он был человеком глубоких идеалов, которые упорно старался воплотить в жизнь, что подтверждает весь его жизненный путь: аресты, ссылки, побег, конспиративная деятельность. Особенно это касается последних девяти лет его жизни, которые он провел, организуя и защищая первое государство, призванное

стать страной пролетариев и крестьян, родиной эксплуатируемых классов. Со дня его смерти прошло 100 лет, целый век — период, по прошествии которого можно исследовать прошлое вне идеологического контекста, опираясь на документы и другие исторические источники.

История жизни и деятельности «Рыцаря Революции» и, шире, выдающегося рода Дзержинских из Оземблово, — это вызов, стоящий как перед будущими исследователями, так и перед опытными учеными.

« RÉSUMÉ »

L'objectif de cette publication est de rappeler la figure de Félix Dzierżyński (1877-1926) à l'occasion du centenaire de sa mort. Félix Dzierżyński appartenait au groupe d'éminents militants révolutionnaires qui ont marqué l'histoire du XXe siècle. Il fut également l'un des deux seuls Polonais du siècle dernier à avoir eu une influence réelle sur son histoire politique. Personnage controversé, il était considéré pour certains comme un héros, et pour d'autres comme un criminel. Il fut incontestablement un pur produit de son époque. Il a consacré toute sa vie, relativement courte, à la lutte pour la justice sociale, telle qu'il la concevait. C'était un homme aux idéaux profonds, qu'il s'est efforcé de concrétiser, comme en témoigne son parcours de vie : arrestations, déportations, évasions et activités clandestines. Ce fut particulièrement le cas au cours des neuf dernières années de sa vie, qu'il a passées à organiser et à défendre le premier État censé être le pays des prolétaires et des paysans, la patrie des classes exploitées.

Un siècle s'est écoulé depuis sa mort. C'est une période qui permet d'étudier le passé hors de tout contexte idéologique, en se basant sur les documents et autres sources historiques.

L'histoire de la vie et de l'action du « Chevalier de la Révolution » et, plus largement, de l'illustre famille Dzierżyński d'Oziembłów, représente un défi pour les futurs chercheurs ainsi que pour les scientifiques chevronnés.

« SUMMARY »

The aim of this publication is to commemorate Feliks Dzierżyński (1877-1926) on the centenary of his death. Dzierżyński was among the prominent revolutionary figures who left an indelible mark on the history of the 20th century. He was also one of only two Poles in the past century who exerted a tangible impact on its political history. A highly controversial figure, he was viewed by some as a hero and by others as a criminal. Undoubtedly, he was a true product of his era. He devoted his entire, relatively short life to the struggle for social justice, as he understood it. He was a man of deep ideals, which he strove earnestly to realize, a fact corroborated by the trajectory of his life—marked by arrests, exiles, escapes, and clandestine activities. This rings especially true for the final nine years of his life, which he spent organizing and defending the first state intended as a country of proletarians and peasants, a homeland for the exploited classes. A full century has passed since his death; a period that allows

the past to be examined devoid of ideological context, based instead on documents and other historical sources.

The history of the life and activities of this Knight of the Revolution, and more broadly, of the distinguished Dzi-erżyński family of Oziembłowo, presents a challenge for both aspiring students of history and seasoned scholars alike.

« ZUSAMMENFASSUNG »

Ziel dieser Publikation ist es, an die Person Feliks Dzierżyńskis (1877–1926) im hundertsten Jahr seines Todes zu erinnern. Feliks Dzierżyński gehörte zu den herausragenden revolutionären Aktivisten, die der Geschichte des 20. Jahrhunderts ihren Stempel aufgedrückten. Er war zudem einer von zwei Polen im vergangenen Jahrhundert, die realen Einfluss auf dessen politische Geschichte hatten. Er war eine umstrittene Persönlichkeit — für die einen war er ein Held, für die anderen ein Verbrecher. Zweifellos war er ein unverkennbares Produkt seiner Epoche. Sein gesamtes, verhältnismäßig kurzes Leben widmete er dem Kampf für soziale Gerechtigkeit, so wie er sie verstand. Er war ein Mann tiefer Ideale, die er mit Nachdruck zu verwirklichen suchte. Sein Lebensweg bestätigt dies: Verhaftungen, Verbannungen, Fluchten, konspirative Tätigkeit. Dies gilt insbesondere für die letzten neun Jahre seines Lebens, die er damit verbrachte, den ersten Staat, der ein Land der Proletarier und Bauern, eine Heimat

der ausgebeuteten Klassen sein sollte, zu organisieren und zu verteidigen.

Seit seinem Tod sind 100 Jahre, ein ganzes Jahrhundert, vergangen. Ein Zeitraum, nach dem die Vergangenheit frei von ideologischem Kontext untersucht werden kann — gestützt auf Dokumente und andere historische Quellen.

Die Lebens — und Wirkungsgeschichte des „Ritters der Revolution“ und, im weiteren Sinne, der herausragenden Familie Dzierżyński aus Oziembłowo ist eine Herausforderung, vor der künftige Wissenschaftler, aber auch erfahrene Forscher stehen.

« BIBLIOGRAFIA »

I. Dokumenty drukowane

- Dzierżyński F., Listy do siostry Aldony, poprzedzone wspomnieniami Aldony Kojałłowicz oraz Stanisławy i Ignacego Dzierżyńskich, Warszawa 1951
- Dzierżyński F., Pisma wybrane, Warszawa 1951
- Dzierżynskij F. E., Priedsiedatiel WCzK — OGPU 1917-1926 (sostawitielei Plechanow A. A., Plechanow A. M.), Moskwa 2007
- Lenin W. I., Dzieła, t. 26, Warszawa 1953
- Łubianka Organy WCzK — OGPU — NKWD — NKGB — MGB — MWD — KGB, sprawocznik, (sostawitielei Kukurin A., Pietrow N. W.), Moskwa 2003
- SDKPiL, Materiały i dokumenty, pod red. F. Tycha, t. II, Warszawa 1962
- Stosunki polsko-radzieckie w latach 1917-1945, Dokumenty i materiały, oprac. E. Basiński, Warszawa 1967

II. Pamiętniki i wspomnienia

- Boncz-Brujewicz M., Wspomnienia 1914-1919, Warszawa 1959
- Dzierżyńska Z., Lata wielkich bojów, Warszawa 1969
- Dzierżyński F., Pamiętnik więźnia, Warszawa 1951
- Reed J., Dziesięć dni które wstrząsnęły światem, Warszawa 1956
- Sosnkowska J., Kowalski W. T., W kręgu mitów i rzeczywistości, Warszawa [b.r.w]
- Towarzysz Józef, Wspomnienia o Feliksie Dzierżyńskim, Warszawa 1977

III. Prasa

- Kraj Rad 1988
- Łubianka Istoriko — Publicisticzieskij Alamanach [b.l.w]
- Życie Literackie 1972, 1976
- IV. Opracowania
- Bazylow L., Historia Rosji, Warszawa 1985
- Białopiotrowicz W., Rewolucyjna działalność Feliksa Dzierżyńskiego w latach 1893-1912, praca magisterska — maszynopis, WAP, Warszawa 1975
- Blobaum R., Feliks Dzierżyński and the SDKPiL a study of the origins of polish communism, New York 1984

- Chackiewicz A., Feliks Dzierżyński, Studium biograficzne, Warszawa 1968
- Czajowski J. W., Feliks Dzierżyński, Kraków 1987
- Czubiński A., Kraj Rad, Lata zmagania i zwycięstw, Warszawa 1973
- Daniszewski T., Feliks Dzierżyński nieugięty bojownik o zwycięstwo socjalizmu, Warszawa 1951
- Frołow S., Dzierżyński, Miłość i rewolucja, Kraków 2014
- German J., Opowiadania o Feliksie Dzierżyńskim, Warszawa 1949
- Gyurkó L., Lenin — Październik, Warszawa 1970
- Kapczinski O., Gospbezopasnost iznutri, Nacjonalny i socjalny sostaw, Moskwa 2005
- Kijas A., Morzy J., Ochmański J., Zarys dziejów ZSRR, pod red. J. Ochmańskiego, Warszawa 1984
- Krzywobłocka B., Opowieść o Feliksie, Warszawa 1979
- Łątka J. S., Krwawy apostoł, Kraków 1993
- Michta N., Julian Marchlewski, Warszawa 1984
- Minc I. I., Istoria Wielikowo Oktiabria, t. 3, Moskwa 1979
- Ochmański J., Feliks Dzierżyński, Wrocław 1987
- Ochmański J., Feliks Dzierżyński nieustraszony żołnierz rewolucji 1877-1926, Warszawa 1980
- Ossendowski F. A., Cień ponurego wschodu, Za kulisami życia rosyjskiego, Warszawa 1927

- Pipes R., Rosja bolszewików, Warszawa 2005
- Plechanow A., Kto Wy, „Żelieznyj Fieliks”?, Moskwa 2013
- Ronikier B. J., Czerwony kat, Warszawa 1933
- Samuś P., Edward Próchniak, Warszawa 1983
- Sobczak J., Feliks Dzierżyński, Warszawa 1976
- Sobczak., Pierwsze dni rewolucji, kronika 6 XI-3 XII 1917, Warszawa 1977
- Teleszyński J., Gorejący płomień, Warszawa 1977
- Wroński T., Krakowskie lata rewolucyjnej działalności Feliksa Dzierżyńskiego, Kraków 1978
- Zdanowicz A. A., Organy gosudarstwiennoj bezopasnosti i Krasnaja armija, Diejatielnost organow WCzK — OGPU po obesieczieniju bezopasnosti RKKA (1921-1934), Moskwa 2008

W dzisiejszych czasach każdy może stać się wydawcą swojej książki. Jeśli marzą Państwo o wydaniu własnej — na przykład wspomnień czy powieści — warto skorzystać z pomocy specjalisty. Zajmuję się profesjonalnym przygotowaniem książek do druku: od projektowania wnętrza, przez skład i łamanie tekstu, aż po stworzenie okładki i nadzór nad procesem druku. Tworzę też ebooki.

Oferuję również tworzenie stron internetowych, w tym blogów. Współczesne systemy zarządzania stronami są intuicyjne i nie wymagają specjalistycznej wiedzy. Samodzielne publikowanie treści czy prowadzenie bloga na stworzonej przeze mnie stronie może być równie proste, jak obsługa edytora tekstu.

Ponadto zajmuję się szeroko pojętą grafiką — od renowacji starych, zeskanowanych fotografii po projektowanie materiałów reklamowych i logo.

Zapraszam do współpracy
Tobiasz Małysa

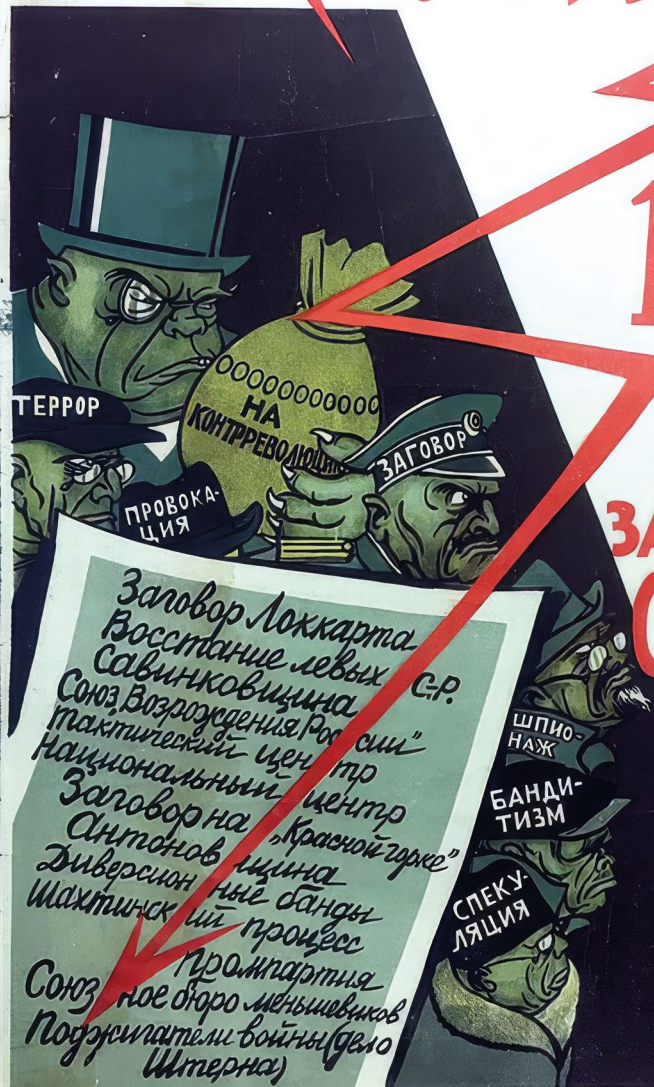
WWW.GRAFISTA.PL

poczta@grafista.pl

tel. 888 985 656

ВЧК-ОГПУ

15 ЛЕТ НА СТРАЖЕ ЗАВОЕВАНИЙ ОКТЯБРЯ

Земля

ОГПУ-ОГПЕ

Редко в истории страны...

История всех народов...

История всех народов...

Kazimierz Kraj, dr hab. nauk o bezpieczeństwie, politolog, profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego. Specjalizuje się w problematyce rosyjskiej polityki bezpieczeństwa, jej służb specjalnych (organów bezpieczeństwa), a także sił specjalnych oraz systemu antyterrorystycznego Rosji. Zajmuje się problematyką studiów nad wywiadem (intelligence studies) i ich rozwojem w Polsce i Federacji Rosyjskiej. Jest autorem ok. 130 publikacji naukowych (w tym artykułów naukowych, rozdziałów w publikacjach zwartych, autorem i redaktorem naukowym książek z zakresu nauk o bezpieczeństwie). Jest popularyzatorem wiedzy, co ma odzwierciedlanie w opublikowanych ok. 200 artykułach popularnonaukowych zamieszczonych na łamach takich czasopism jak: *MMS Komandos*, *Broń i Amunicja Komandosi Obrona Terytorialna*, *OMZ Ochroniarz* oraz *e-Terroryzm.pl*. Obecnie prowadzi portal internetowy www.e-terroryzm.pl.

